

I. Secolul de aur spaniol între teorie și concept

Secolul de aur spaniol nu este ușor de caracterizat și, cu atât mai puțin, de definit. De-a lungul veacurilor, istoriografia spaniolă, precum și cea franceză și britanică, au încercat să îi capteze esența într-o multitudine de dicționare, lucrări de specialitate descriptive sau analitice. Cu toate acestea, conceptualizarea Secolului de aur este departe de a se fi încheiat și va rămâne astfel până când toți hispaniștii se vor pune de acord în privința criteriilor care primează atunci când se realizează periodizarea: înflorirea economică, puterea politică, splendoarea culturală. Înainte de a propune propria noastră periodizare, vom prezenta principalele teorii care au circulat despre Secolul de aur, definit atât prin expresia *Siglo de Oro* (Secolul de aur), cât și *la Edad de Oro* (*Vârsta de aur*). O altă problemă vizează caracterizarea acestei perioade sub denumirea de *Siglo de Oro* sau *Siglos de Oro* (*Secolele de aur*). Dacă ne vom îndrepta privirea către contemporaneitatea imediată, vom observa că nici măcar asociațiile internaționale de profil nu au ajuns la un consens cu privire la o titulatură comună – Asociația Internațională a Secolului de Aur (AISO) se traduce în limba spaniolă prin Asociación Internacional del Siglo de Oro, în timp ce AITENSO (Asociația Internațională a Teatrului Spaniol și Novohispan al Secolelor de Aur) reprezintă sigla pentru Asociación Internacional de Teatro Español y Novohispano de los Siglos de Oro. Prin urmare, termenii utilizați sunt, fie de *secol*, fie de *secole*.

Cum se poate explica această diferență? Suntem de părere că una dintre principalele greutăți în stabilirea și fixarea exactă a Secolului de aur rezidă în faptul că el cuprinde o perioadă mai mare de o sută de ani. Prin comparație, Secolul lui Pericle, se identifică atât cu înflorirea politico-militară, cât și cu cea de natură culturală, dar în acest din urmă caz limitele cronologice sunt mult mai simple de stabilit, întrucât raportarea se face la o singură persoană. Secolul de aur

spaniol, conform teoriilor despre el, ar cuprinde domniile de la Carol Quintul sau Carol I al Spaniei până la Filip al IV-lea.

Marcelin Defourneaux, un clasic în studierea Secolului de aur, expunea în celebra sa carte, *Viața de fiecare zi în Spania secolului de aur*¹, că „expresia *Secolul de aur (el Siglo de Oro)* este susceptibilă de o dublă interpretare. Ea poate acoperi în întregime lunga perioadă – un secol și jumătate – care merge de la Carol Quintul la tratatul din Pirinei, și în cursul căreia aurul și, mai cu seamă argintul, venite din America, îngăduie Spaniei să susțină vaste operații în afara granițelor și să-și extindă umbra puterii asupra întregii Europe, în timp ce, încă de la sfârșitul domniei lui Filip al II-lea, în viața internă se manifestă simptome limpezi de epuizare economică. Ea se mai poate, de asemenea, aplica epoca ilustrată de geniul lui Cervantes, Lope de Vega, Velázquez și Zurbarán, și în timpul căreia Spania, slăbită din punct de vedere politic, se impune prin strălucirea culturii sale care, mai ales în domeniul literar, stârnește dincolo de frontiere, și în special în Franța, imitații din care se va hrăni Marele nostru Secol”². Este însă ciudat că, așa cum observa și Bartolomé Bennassar³, după ce expune în mod coerent cele două alternative, aceea a unui Secol de aur mai extins ca perioadă, care integra aspecte politice, economice și religioase, *vis-à-vis* de un Secol de aur cultural, Defourneaux nu își exprimă pe parcursul cărții opțiunea fermă pentru niciuna dintre ele.

În consecință, Bennassar își permite să expună propria-i teorie, nu înainte de a face referire la câteva surse interesante pentru a încerca o mai riguroasă definiție a conceptului vizat. În opinia reputatului istoric francez, este surprinzător că, în Spania, nu există o definiție clară⁴. Bennassar citează în acest sens *Diccionario del uso del español (Dicționar uzual al limbii spaniole)*, publicat în anul 1980 de María Moliner, unde Secolul de aur este definit ca „orice perioadă considerată de splendoare, fericire sau dreptate. Se spune despre acea perioadă de

¹ Marcelin Defourneaux, *Viața de fiecare zi în Spania Secolului de Aur*, trad. de Ileana Cantuniari, București, Editura Eminescu, 1981.

² *Ibidem*, p. 7.

³ Bartolomé Bennassar, *La España del Siglo de Oro*, segunda edición, Barcelona, Crítica, 2004, p. 10.

⁴ *Ibidem*, p. 7–8.

maximă splendoare a literaturii spaniole, ce cuprinde o parte din secolele XVI–XVII”. Să înțelegem deci că arta spaniolă nu face parte din Secolul de aur? Conform definiției Mariei Moliner, nu ar aparține. Această stranie definiție are însă o posibilă explicație. *Enciclopedia spaniolă* apărută la editura Espasa-Calpe în 1960⁴ oferă, în volumul LVI următoarea definiție: „perioadă în care literatura, arta, politica etc. au cunoscut epoca de maximă înflorire și dezvoltare a unui popor sau țară. Exemplu: Secolul de aur al literaturii spaniole”. Deci, și în acest caz, pictorii de talia lui Velázquez și Zurbarán sunt lăsați la o parte. Bennassar mai face referire la *Dicționarul limbii spaniole* al Academiei Regale Spaniole, care în cea de-a nouăsprezecea ediție a sa, din 1970, se pronunță pentru corespondența dintre *siglo de Oro* și *edad de Oro*, pe care le definește ca „perioadă de înflorire și fericire, plină de pace și liniște”. Dincolo de spațiul spaniol, nici *Encyclopedia britannica* sau *Grand Larousse encyclopédique* nu par să demonstreze un mai mare interes pentru existența unui *Spanish Golden Century*.

De la aceste considerații ale lui Bennassar, lucrurile s-au mai schimbat, cel puțin în ceea ce privește *Dicționarul Academiei Regale Spaniole* (DRAE). Cea mai recentă ediție a dicționarului, ajuns între timp la cea de-a douăzeci și doua (2001), menține legătura dintre secol și vârstă de aur, iar cel de-al treilea sens al expresiei *edad de oro* este cel de „perioadă în care literatura, arta, politica etc. au cunoscut maxima lor înflorire, a unui popor sau țară”. Deci definiția devine mai cuprinzătoare, chiar dacă în continuare nu se face nicio referire la Secolul de aur spaniol.

Bennassar propune propria cronologie a Secolului de aur, încadrându-l între anii 1525 și 1648. Iată motivele care l-au împins să ia această decizie: pentru istoricul francez, anul 1525, iar nu 1516 constituie începutul domniei lui Carol I în Spania, întrucât în 1516, spațiul iberic a cunoscut o serie de puternice revolte și rebeliuni sociale, precum așa numitele *hermanías*⁵. Sfârșitul Secolului de aur este plasat în anul păcii de la Westfalia, ce marca încheierea războiului

⁵ Conflict armat ce a izbucnit în regatul Valencia, în paralel cu rebeliunea comunităților din Castilia, între 1519 și 1523. Aceștia din urmă erau cunoscuți sub denumirea de *comuneros* (n. *comuneros* A.S.)

de treizeci de ani. Pentru Bennassar, acesta constituie și punctul final al supremației militare spaniole, din cauza înfrângerilor repetate, cea mai gravă dintre ele provocând retragerea din partea de nord a Țărilor de Jos⁶. Tratatul de la Westfalia consemna recunoașterea independenței Provinciilor Unite de către Spania, prima pierdere teritorială importantă a regatului.

Bennassar concluziona în *El fin de un sueño español (Sfârșitul unui vis spaniol)* că, în anul 1648, Miguel de Cervantes, Mateo Alemán, Lope de Vega, El Greco, Francisco de Quevedo, Tirso de Molina muriseră deja. Însă ce se întâmplă în cazul lui Velázquez sau al lui Calderón de la Barca, aflați în plină activitate, primul dintre cei amintiți decedând în anul 1660, în timp ce Calderón în 1681? Înseamnă asta, oare, că *Lăncile (Las lanzas)*, cunoscută și sub numele de *Capitularea Bredei* (în original, *La rendición de Breda*) (1635) aparține Secolului de aur, iar *Las meninas*, compoziția cea mai cunoscută a pictorului madrilen, ce datează din 1656, nu ar aparține Secolului de aur? Unde se încadrează *El alcalde de Zalamea* (1651) și *El gran teatro del mundo* (1655) ale lui Calderón?

Desigur, factorul politico-militar este extrem de important pentru realizarea cronologiei, dar faptul că literatura spaniolă a continuat să prospere și după declinul militar demonstrează că legătura dintre ele nu este chiar atât de mare pe cât se poate crede. Bennassar afirmă că nu a dorit să se limiteze la artă și literatură, dar a nu te limita nu înseamnă a exclude sau a fracționa opera unor artiști și a unor scriitori geniali. Ceea ce ne determină să nu acceptăm cronologia lui Bennassar, chiar dacă raționamentele sale par a fi corecte, și să ne îndreptăm atenția și către alți specialiști ai Secolului de aur, analizându-le părerile expuse.

În volumul III al *Istoriei literaturii spaniole*, coordonat de Jean Canavaggio și dedicat studierii secolului al XVII-lea, se fac următoarele precizări cu privire la Secolul de aur: „De obicei, este denumită Secol de aur perioada în care Spania habsburgică, aflată în culmea puterii, a cunoscut o înflorire literară și artistică, ambele fiind considerate la apogeul lor”⁷. În continuare, se precizează că, „inventat

⁶ Bartolomé Bennassar, *op.cit.*, p. 11.

⁷ Jean Canavaggio (coord.), *Historia de la literatura española, tomo III, siglo XVII*, edición española de Rosa Navarro Durán, Barcelona, Ariel, 1995, p. 1.

de către generația iluministă, care inițial îl asimilase doar Renașterii, Secolul de aur s-a prelungit până în zorii veacului al XVIII-lea, moment în care a dispărut dispoziția pe care gustul neoclasic o alimentase cu privire la baroc.

Astfel, și-au făcut loc două periodizări diferite: cea care situează apogeul politic și militar al Spaniei în jurul anului 1580 și cel care identifică plenitudinea literară și artistică în jurul lui 1630. În acest mod, dispar schimbările pe care le-a cunoscut literatura între expansiunea umanismului și ultimele scrieri ale teatrului lui Calderón. Continuitatea nu este însă o iluzie. În plan istoric, ea marchează parcursul dinastiei care, încă de la urcarea pe tron a lui Carol I, în anul 1516 până la moartea lui Carol al II-lea în 1700, și-a pus amprenta asupra Spaniei. Oricât de impresionant ar putea fi contrastul dintre victoriile obținute de primii doi Habsburgi și înfrângerile suferite de către urmași, monarhia iberică nu a fost înghițită de criză dintr-odată, ci progresiv.

Din punct de vedere cultural, nu ar fi corect să scindăm în două un patrimoniu literar care demonstrează un tot unitar (...) de la *Romancero viejo* la *Romancero artístico*, de la sonetele lui Garcilaso la cele ale lui Góngora, de la *Lazarillo de Tormes* la *Guzmán de Alfarache*, de la *pasos*⁸ ai lui Lope de Rueda la *entremeses*⁹ ale lui Quiñones de Benavente, de la autorii mistici ai teatrului de dinainte de Lope până la *auto sacramental*¹⁰ calderonian, filiația este indiscutabilă¹¹. Totodată se face o afirmație foarte interesantă cu privire la criza puterii politice, care trece, încetul cu încetul, din mâinile monarhului în cele ale miniștrilor, afirmație conform căreia „mai mult decât criza propriuzisă, ceea ce îl interesează în primul rând pe istoricul mentalităților și al sensibilităților este imaginarul pe care aceasta l-a suscitată”¹².

Iată, în cazul de față, o definiție mult mai cuprinzătoare și mai corectă, în viziunea noastră, întrucât ea integrează o perioadă unitară,

⁸ *Paso*, piesă dramatică foarte scurtă (n.n., O.A.S.)

⁹ *Entremés*, piesă de teatru cu un singur act, intercalată, de obicei, între actele unei piese mai mari și, uneori, în timpul unui act (n.n., O.A.S.)

¹⁰ *Auto*, compoziție dramatică de dimensiuni mici, în care intervin personaje biblice sau alegorice (n.n., O.A.S.)

¹¹ Jean Canavaggio, *op.cit.*, p. 1–2.

¹² *Ibidem*, p. 13.

uniformă, în care producțiile literare și artistice decurg una din alta, se conturează în Renaștere și ating maturitatea în Baroc. De aceea, secolele XVI–XVII spaniole nu pot fi separate pentru a nu le afecta unitatea, calitate deloc neglijabilă. Avem de-a face, așadar, cu o dublă omogenitate: în plan politic, o singură dinastie, iar în plan cultural, o singură cultură. De fapt, considerăm că aceasta este cea mai corectă manieră de a aborda Secolul de aur, ca pe un tot și de aceea, până și formula Secolele de aur ni se pare că se depărtează de semnificația perioadei dezbătute, segmentând-o. Desigur că există sincope de-a lungul oricărei perioade istorice, oricât de prosperă ar fi ea, însă dorința de a analiza fiecare detaliu în parte nu trebuie să ne conducă spre o rupere a unei evidente unități.

Nimeni nu poate nega regresul pe care secolul al XVII-lea l-a reprezentat pentru Spania în plan politico-militar, atunci când Conte de Olivares l-a pus în umbră pe regele Filip al IV-lea, al cărui ministru era, fapt surprins de literatura vremii. Ideea de la care plecăm este că, de fapt, literatura și arta Secolului de aur surprind în permanență realitatea istorică, imaginarul său politic, construirea eului monarhic autoritar, receptarea politicului de către societate, oglindirea acesteia din urmă, precum și integrarea sa în evenimentele politice ale vremii. Să nu uităm că mulți dintre artiștii și scriitorii epocii trăiau la curtea regală și că, prin urmare, imaginea pe care ei o transmiteau publicului constituia „istoria oficială” a regatului. Să nu neglijăm că în secolul al XVII-lea, Lope de Vega dă naștere, prin poetica sa, *Arta nouă de a scrie teatru în vremurile noastre*, noii comedii spaniole, cea care va determina apariția teatrului ca fenomen social. Prin urmare, literatura și arta merg mână în mână cu evenimentele politico-militare ale vremii care le oglindesc – *Lăncile* lui Velázquez redau capitularea orașului Breda, piesele cu subiect istoric ale lui Lope de Vega dezvăluie evenimentele politice ale epocii, o parte dintre operele lui Cervantes sunt piese autobiografice bazate pe experiența captivității sale din Alger, *Cum trebuie să se comporte ministrul* (*Cómo ha de ser el privado*) a lui Quevedo fiind un exemplu de dramă cu caracter politic, redactată în scop propagandist etc. – și de aceea ele nu pot fi separate unele de celelalte.

Joseph Pérez, unul dintre marii specialiști ai istoriei Spaniei și ai Americii Latine, declara că „este adevărat că așa-numitul Secol de aur nu coincide exact cu domnia lui Filip al II-lea, întrucât acesta este de obicei situat între 1580 și 1680, însă premisele acestei plenitudini, ceea ce Jean Canavaggio denumea preludiul lui *Quijote*, s-au ivit în timpul lui Filip al II-lea. Se prea poate ca Spania să fi fost urâtă de Europa, dar era nevoie de ea, de ai săi oameni politici, militari, negustori, artiști și scriitori”¹³. Înaintașul lui Joseph Pérez, Fernand Braudel, declarase la rândul său că „în timpul lui Cervantes, Franța umbra după modelele și lecțiile țării vecine, țară ironizată, batjocorită, dar totodată temută și admirată (...) Orice om de lume din Franța trebuie să știe și știe spaniola, fapt ce va procura câtorva peninsulari, precum acel *murciano* Ambrosio de Salazar¹⁴, o frumoasă profesie de profesor și gramatician, în Franța în timpul Mariei de Medici”¹⁵. Despre influența spaniolă în Franța, Pérez completa că „(...) a fost intensă, mai ales în timpul domniei lui Ludovic al XIII-lea. Moda venea de la Madrid: albul de Spania, parfumuri, articole de piele (mănuși, cizme, pantofi), tot ceea ce astăzi numim articole de la Paris, erau livrate Franței de către Spania (...)”¹⁶.

Joseph Pérez preia, deci, ideea conform căreia Secolul de aur ar fi fost situat între 1580, anul când s-a realizat uniunea dinastică între Spania și Portugalia și 1680, adică fix un secol, care coincide practic cu moartea lui Calderón, în 1681. Într-un subcapitol al cărții sale, *La España del siglo XVI* (trad. *Spania secolului al XVI-lea*), intitulat *Preludio al Siglo de Oro*, același Joseph Pérez ne dă mai multe indicii cu privire la opțiunea sa cronologică privind *el Siglo de Oro*: „în secolul al XVI-lea, literatura spaniolă nu a produs încă operele sale de primă mână: în ceea ce privește literatura, Secolul de aur nu începe

¹³ Joseph Pérez, *La España de Felipe II*, traducción castellana de Juan Vivanco, Barcelona, Crítica, 2000, p. 223.

¹⁴ Ambrosio Salazar era un soldat din Murcia, care a luptat în Franța și care în 1612 a publicat la Paris un manual, prezentând tot ceea ce trebuia cunoscut despre Spania: istoria, geografia, oamenii celebri, produsele, situația administrativă, drumurile etc. (*n.n.*, *O.A.S.*)

¹⁵ Fernand Braudel, *Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. IV, trad. de Mircea Gheorghe, București, Editura Meridiane, 1986, p. 221–222.

¹⁶ Joseph Pérez, *op. cit.*, p. 223.

până după 1580”¹⁷. Analizând ambele opere ale istoricului francez, putem afirma că, pentru acesta, Secolul de aur are legătură și cu încadrarea perfectă în limita sutei de ani, dar și cu căutarea permanentă a apogeului care, este adevărat, în punct de vedere literar, este atins în secolul al XVII-lea.

Francisco Rico, în *Historia y crítica de la literatura española: Siglos de Oro. Barroco* (*Istoria și critica literaturii spaniole: Secolele de aur. Barocul*), alege, după câte se poate observa încă din titlu, expresia *Siglos de Oro*, afirmând că, „în linii generale, se impune în ultimul timp, denumirea *Secole de aur*, împărțite în Renaștere și Baroc”¹⁸. Fernando Bouza, în *Corre manuscrito. Una historia cultural del Siglo de Oro*¹⁹ (*În ritmul manuscriselor. O istorie culturală a Secolului de aur*), face referire la circulația manuscriselor în Spania și Portugalia în secolele XVI–XVII, exprimându-și astfel opțiunea pentru cronologia analizată.

Istoriografia românească despre Secolul de aur nu propune, din câte cunoaștem, o nouă cronologie a acestuia, diferită de cele expuse anterior, afiliindu-se de obicei uneia dintre ele. În 1967, Paul Alexandru Georgescu publică *Teatrul spaniol clasic*, în care își intitulează capitolul dedicat secolului al XVII-lea, „teatrul Secolului de aur”²⁰, unde sunt incluși Miguel de Cervantes Saavedra, Lope de Vega, Tirso de Molina, Juan Ruiz de Alarcón, Calderón de la Barca, precum și „descendenții” literari ai lui Lope (Guillén de Castro, Luis Vélez de Guevara, Mira de Amescua) și Calderón. Din păcate, capitolul dedicat Secolului de aur nu dispune de un studiu introductiv preliminar, astfel încât nu ni se explică opțiunea lui Georgescu pentru includerea sub denumirea de Secol de aur doar a epocii baroce. George Călinescu, în *Impresii asupra literaturii spaniole*²¹, nu realizează o împărțire a

¹⁷ Joseph Pérez, *La España del siglo XVI*, segunda edición, traducción de Mauro Armiño, Madrid, Espasa Calpe, 2002, p. 129.

¹⁸ Francisco Rico, *Historia y crítica de la literatura española: Siglos de Oro, Barroco*, vol. III, Barcelona, Crítica, 1995, p. 1.

¹⁹ Fernando Bouza, *Corre manuscrito. Una historia cultural del Siglo de Oro*, Madrid, Marcial Pons, 2001.

²⁰ Paul Alexandru Georgescu, *Teatrul spaniol clasic*, București, Editura pentru Literatură Universală, 1967.

²¹ George Călinescu, *Impresii asupra literaturii spaniole*, București, Editura pentru Literatură Universală, 1965.

literaturii analizate pe epoci, chiar dacă studiul său introductiv cuprinde o splendidă definiție și contrastare a triadei Clasicism-Romantism-Baroc; el se limitează la a-și prezenta impresiile în funcție de tipologiile și caracterele create de literatura spaniolă (*La honra*, Picarescul, Don Juan, *Celestina*, *La soledad*, *La locura*, etc.).

Dintre cursurile universitare care abordează Secolul de aur, menționăm *Una historia de la literatura de los Siglos de Oro*²² (*O istorie a literaturii Secolelor de aur*) al Ilenei Scipione, unde autoarea împarte Secolele de aur în Renaștere și Baroc, asemenea periodizării lui Francisco Rico, a cărei istorie a literaturii spaniole o citează.

Încheiem acest capitol, dedicat variantelor care de-a lungul anilor au circulat cu privire la cronologia Secolului de aur, încercând să sintetizăm opțiunile la care se recurge în prezent, cel puțin în ceea ce privește titulatura. Am ales, în acest sens, trei cărți apărute în 2009 la Madrid, care includ în titlul lor sintagma Secol de aur: colecția de studii *Autoridad y poder en el Siglo de Oro*²³ (*Autoritate și putere în Secolul de aur*), *Materia crítica: formas de ocio y de consumo en la cultura áurea*²⁴ (*Materia critică: forme de petrecere a timpului liber și de consum în cultura de aur*), *Literatura, política y fiesta en el Madrid de los Siglos de Oro*²⁵ (*Literatură, politică și sărbătoare în Madridul Secolelor de aur*). După câte se poate observa, există trei forme diferite de a face referire la același concept: *Secol de aur*, *cultură de aur* și *Secolele de aur*. Prin urmare, acestea sunt, credem, o chintesență a conceptelor exprimate și ilustrate până în prezent.

Suntem în totalitate de acord cu opinia lui Jean Canavaggio, conform căreia, este necesară și ideală menținerea unei unități pentru a putea susține utilizarea sintagmei Secol de aur. Unitatea de dinastie, cea a casei de Austria, reprezentată prin domniile lui Carol I, Filip al

²² Ileana Scipione, *Una historia de la literatura de los Siglos de Oro*, București, Editura Fundației României de Măine, 2004.

²³ Ignacio Arellano, Christoph Strosetzki, Edwin Williamson (eds.), *Autoridad y poder en el Siglo de Oro*, Madrid/Frankfurt, Iberoamericana/Vervuert, 2009.

²⁴ Enrique García Santo-Tomás (ed.), *Materia crítica: formas de ocio y de consumo en la literatura áurea*, Madrid/Frankfurt, Iberoamericana/Vervuert, 2009.

²⁵ José María Díez Borque, Esther Borrego Gutiérrez, Catalina Buezo Canalejo (eds.), *Literatura, política y fiesta en el Madrid de los Siglos de Oro*, Madrid, Visor Libros, 2009.

II-lea, Filip al III-lea, Filip al IV-lea și Carol al II-lea, acoperă, fără doar și poate, o perioadă extrem de importantă din istoria Spaniei, în care au existat mărirea și decădere. Dar nici măcar în ceea ce privește literatura nu s-a înregistrat o egalitate de valoare, ci doar o continuitate. Teatrul lui Lope de Vega este, în mod evident, mult mai evoluat decât cel al lui Lope de Rueda din secolul al XVI-lea, și cu toate acestea, Renașterea a fost cea care a pus bazele a tot ceea ce, ulterior, a înfăptuit Barocul. De fapt, secolele XVI și XVII sunt legate între ele printr-o relație de cauză-efect extrem de înrădăcinată.

Parafrazându-l pe José Antonio Maravall²⁶, Secolul de aur reprezintă un concept istoric. De altfel, Maravall explica foarte clar că „epocile istorice nu pot fi decupate și izolate unele de altele prin firul unui an sau al unei date, ci (...) sunt despărțite de mai multe zone de date, mai mult sau mai puțin extinse, grație cărora se maturizează și apoi dispar, transformându-se în altele, cărora le transmit drept moștenire valorile lor”²⁷. Așadar, Renașterea spaniolă s-a metamorfozat în Baroc și, împreună, au lăsat moștenire umanității un set de neprețuite valori.

²⁶ Pentru Maravall, barocul este un concept istoric.

²⁷ José Antonio Maravall, *La cultura del barroco*, 11ª edición, Barcelona, Ariel, 2008, p. 23–24.

II. Realizări și provocări ale istoriografiei românești despre relațiile româno-spaniole (secolele XVI–XVIII)

Despre relațiile româno-spaniole în secolele XVI–XVIII, istoriografia nu este foarte bogată. Și, în general, textele existente nu au fost redactate de către hispaniști, ceea ce de multe ori poate influența modalitatea de abordare a problemei. Istoricii au privit temele legate de lumea hispanică, mai mereu, dintr-o perspectivă strict evenimentială, cu prea puține devieri către demersul filologic. Filologii au tratat convergențele româno-spaniole dintr-un punct de vedere descriptivist, fără a cunoaște în profunzime evenimentele istorice și fără a trasa un cadru general în care literatura să fie utilizată ca demers explicativ sau să se contopească cu evenimentul istoric.

De aceea, pentru a reuși, nu numai să enumerăm, ci și să discutăm principalele realizări ale istoriografiei românești despre relațiile româno-spaniole, vom recurge la abordarea acestora în funcție de temele tratate în capitolele lucrării noastre. Nu vom apela, prin urmare, la o prezentare cronologică a istoriografiei, ci mai degrabă la una tematică, în cadrul căreia vom evidenția rolul fiecăruia dintre contribuitori. Dorim să menționăm încă de la început că scopul lucrării nu este acela de a relua subiectele deja ilustrate și dezbătute de istoriografia românească, precum imaginea lui Mihai Viteazul, căreia Eugen Denize i-a dedicat un capitol special, *Epoca lui Mihai Viteazul* în cartea sa, *Relațiile româno-spaniole până la începutul secolului al XIX-lea*²⁸. Rămânând în sfera de influență a secolului al XVI-lea, amintim și articolul *Relații româno-spaniole în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*²⁹ al aceluiași

²⁸ Eugen Denize, *Relațiile româno-spaniole până la începutul secolului al XIX-lea*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2006, p. 199–223.

²⁹ Idem, *Relații româno-spaniole în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol», XXIV/1, Iași, 1987, p. 160–170.

autor. Relațiile economice ale Țărilor Române au fost abordate tot de către Denize în cartea mai sus amintită³⁰, precum și de Valeriu Papahagi³¹, Josefina López Sanmartin³², Octavian Iliescu³³, Ioan Raul Neacșu³⁴, Ana Maria Velter, Constanța Știrbu³⁵ etc. Nu am pretins, nici nu am dorit să încercăm să cercetăm în ce măsură informațiile despre relațiile economice româno-spaniole mai pot fi actualizate, prin ample cercetări în dosarele Arhivelor de Stat Simancas, preferând să abordăm fațetele inedite ale relațiilor româno-spaniole: informațiile despre Țările Române din câteva avize, nestudiate de istoriografia română, relatarea lui Pedro Sebastián Cubero despre Transilvania, studierea unei noi piese spaniole de teatru istoric, în care apare în rol principal „ambasadorul transilvan”, operă a lui Francisco de Quevedo. Am continuat cu detaliile despre Gabriel Bethlen din *Discursurile politice* ale aceluiași Quevedo, ilustrarea din perspectivă comparativă a două lucrări parenetice de secol XVI, *Învățăturile lui Neagoe Basarab* și *Ceasornicul Domnilor* al lui Antonio de Guevara, de unde am extras concluzii comune pentru cele două spații, în scopul reliefării caracteristicilor lui *principe galante*), precum și prezentarea mult mai detaliată a informațiilor cronicarilor români despre Spania. Am ales să comparăm și să contrastăm în permanență spusele cronicarilor cu adevărul istoric, subliniindu-le și explicându-le confuziile sau comentându-le raționamentele perfecte (Dimitrie Cantemir). De asemenea, am dorit să realizăm un studiu complex a două dintre piesele de teatru, deja cunoscute, despre spațiul românesc, *El rey sin*

³⁰ Eugen Denize, *Relațiile...*, p. 111–127.

³¹ Valeriu Papahagi, *Catalani și valahi în Europa sud-orientală a secolului al XIV-lea*, în „Revista Istorică”, XXXII, nr. 1–12, 1946.

³² Josefina López Sanmartin, *Spania și România (De la unirea Principatelor – 1859 – până la stabilirea de relații diplomatice hispano-române – 1881)*, în „Studii. Revistă de istorie”, tom 23, nr. 6, 1970.

³³ Octavian Iliescu, *La numismatique et les relations hispano-roumains à travers les siècles*, în „Numisma”, XXV, nr. 132–137, 1975.

³⁴ Ioan Raul I. Neacșu, *Contribuții la istoria relațiilor comerciale româno-spaniole în secolul al XIX-lea*, în „Revista de istorie”, tom 29, nr. 5, 1976.

³⁵ Ana Maria Velter, Constanța Știrbu, *Relații economice ale Țărilor Române cu Spania. Circulația monedelor de argint spaniole pe teritoriul Țărilor Române în secolele XVI–XVIII*, în „Revista Istorică”, serie nouă, tom 15, nr. 1–2, 2004.

reino, ce îl are ca personaj principal pe Iancu de Hunedoara³⁶ și *El prodigioso príncipe transilvano*, piesă pe care o vom supune unei ample dezbateri, întrucât istoriografia românească a atribuit-o până în prezent în mod eronat lui Lope de Vega³⁷: toate dicționarele scriitorilor spanioli ai Secolului de aur, publicate în ultimii cinci ani, demonstrează apartenența sa la producția literară a lui Luis Vélez de Guevara. Ediția critică a acestei piese a publicat pentru prima dată în colecția *Opere complete* ale lui Vélez de Guevara, într-o ediție îngrijită de George Peale, cu un studiu introductiv ce ne aparține, la editura Universității din California (Fullerton) în 2011. Traducerea în română editată pentru spațiul românesc este însă o interesantă adaptare a piesei *El prodigioso príncipe transilvano*, apărută în 1651 în volumul *El mejor de los mejores*, cu titlul *El príncipe prodigioso y defensor de la fe (Principele faimos și apărător al credinței)*, avându-i ca autori pe Agustín Moreto și Juan de Matos Fragoso, pe care o vom analiza pe larg, fără a intra în detalii de ordin filologic. Vom sublinia, cu toate acestea, principalele diferențe față de original³⁸, amintind cele 15 ediții ale piesei, publicate în Spania de-a lungul secolului al XV-lea și atribuite de rând, lui Moreto, Matos și Juan Pérez de Montalbán. Cât despre *El rey sin reino* și prezența ca personaj principal a lui Iancu de Hunedoara, menționăm studiile lui Constantin Marinescu, care a demonstrat impactul pe care Iancu de Hunedoara l-a avut asupra imaginarului spaniol. Pentru a-și susține afirmațiile, Marinescu a analizat unul dintre cele mai cunoscute romane cavalierești spaniole, *Tirant le Blanc* al lui Martorell, argumentând că voievodul transilvănean ar fi fost modelul uman care a inspirat personajul Tirant, datorită

³⁶ Eugen Denize afirma în *Relațiile româno-spaniole până la începutul secolului al XIX-lea* că „titlul ei se referă, se pare, la un contemporan, căpitanul Alonso de Contreras” (p. 93, nota 125). În realitate, „regele fără regat” este regele Ungariei, care își recuperează tronul după mulți ani.

³⁷ Alexandru Popescu-Telega, *Două drame de Lope de Vega interesând istoria și literatura românilor*, în „Ramuri”, Craiova, 1936, p. 3.

³⁸ Pentru mai multe detalii despre diferențele dintre *El prodigioso príncipe transilvano* și *El príncipe prodigioso y defensor de la fe*, a se vedea Oana Andreia Sâmbrian-Toma, *El gusto del público español por las comedias de carácter histórico en la España barroca – El prodigioso príncipe transilvano y El príncipe prodigioso*, în „Bulletin of Hispanic Studies”, Liverpool (sub tipărit)

corespondenței Valac/ Blanc și a faptului că termenul *blanc*, ce în traducere înseamnă *alb* ar fi fost asociat cu imaginea „cavalerului alb” sub care era cunoscut Huniade³⁹.

Urmând firul realizărilor istoriografiei românești despre teatrul spaniol cu subiect istoric, ce include și comedii cu subiecte sau personaje preluate din spațiul românesc, îl amintim pe hispanistul Alexandru Popescu-Telega care, pe lângă traducerile din teatrul lui Lope de Vega, a publicat în 1936 în revista *Ramuri* articolul „Două drame de Lope de Vega interesând istoria și literatura românilor”, unde face referire la *El prodigioso príncipe transilvano* și *La campana de Aragón* (trad. *Clopotul din Aragon*). Despre teatrul spaniol al secolului al XVII-lea, Ștefan Vârgolici publicase încă din 1869 în *Convorbiri literare* interesante articole despre Lope de Vega și Calderón de la Barca⁴⁰.

Bogdan Petriceicu Hașdeu a contribuit, de asemenea, la abordarea comparativă a culturilor română și spaniolă, înfățișând în principalele sale lucrări⁴¹ câteva paralele hispano-române în ceea ce privește lingvistica, fonetica, lexicul și literatura. În domeniul studiilor folclorice româno-spaniole, un rol esențial i-a revenit lui Alexandru Popescu-Telega⁴². În 1950, George Uscătescu publica la Madrid o broșură de 92 de pagini despre *Relațiile culturale româno-spaniole*⁴³,

³⁹ Constantin Marinescu, *Du nouveau sur Tirant lo Blanch*, în „*Estudis Romànics*”, IV, 1953–1954, p. 137–203 ; Idem, *Nouvelles recherches sur Tirant lo Blanc*, în „*Miscellània*”, I, Barcelona, 1979.

⁴⁰ Ștefan Vârgolici, *Studii asupra literaturii spaniole*, în „*Convorbiri literare*”, III, nr. 4 din 15 aprilie 1869, Idem, *Studii asupra literaturii spaniole. Urmarea artei dramatice. Don Pedro Calderón de la Barca*, în *Ibidem*, III, nr. 19 din 1 decembrie 1869.

⁴¹ B.P. Hașdeu, *Principie de filologie comparativă ario-europea cuprinzând grupurile indo-perso-traic, greco-italo-celtic și leto-slavo-germanic, cu aplicațiuni la istoria limbii române*, București, 1875; *Cuvente den bătrâni*, tom I, *Limba română vorbită între 1550–1600*, București, 1878; tom II, *Cărțile poporane ale românilor în secolul XVI în legătură cu literatura poporană cea nescrisă*, Studiu de filologie comparativă, București, 1879; tom III, *Istoria limbei române*, partea I, *Principie de lingvistică*, București, 1881; *Din istoria limbei române*, București, 1883; *Ethymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice a poporane a Românilor*, tom I, 1887, t. II, 1887, t. III, 1893, t. IV, 1898.

⁴² Alexandru Popescu-Telega, *Asemănări și analogii în folklorul român și iberic*, Craiova, 1927.

⁴³ George Uscătescu, *Relaciones culturales hispano-rumanas*, Madrid, Centro de Estudios Orientales, 1950.

în timp ce în 1959, George Băiculescu, Alexandru Duțu, Dorothea Sassu-Timmermann semnavă *Échos ibériques et hispano-américains en Roumanie. Bibliographie littéraire sélective*⁴⁴. Relațiile culturale româno-spaniole au mai fost abordate de Eugen Denize în *Imaginea Spaniei în cultura română până la primul război mondial*⁴⁵, prin intermediul căreia autorul a ilustrat *Primele mențiuni românești despre Spania până la 1829 – cronici, manuscrise, traduceri*; *Spania în presa românească (1829–1914)*; *Istoriografia românească din epoca modernă despre Spania (1829–1914)*; *Spania și literatura română. Reflexe, influențe, traduceri (1829–1914)*.

Pe lângă lucrările generale despre istoria relațiilor româno-spaniole, Paul Alexandru Georgescu este autorul *Teatrului clasic spaniol*⁴⁶, unde hispanistul român face câteva referiri la *El prodigioso príncipe transilvano*, atribuit lui Lope de Vega. Nu avem deocamdată certitudinea, însă este posibil ca toți autorii români care au considerat această piesă ca aparținându-i lui Lope să se fi inspirat din articolul lui Alexandru Popescu-Telega, citat de Paul Georgescu la bibliografie. La rândul său, Popescu-Telega a consultat, cel mai probabil, ediția *Opere ale lui Lope de Vega* a lui Emilio Cotarelo y Mori, editată la Madrid în 1916–1918⁴⁷. *Teatrul spaniol* al lui Georgescu se încheie cu trei anexe, ultima dintre ele punând accent asupra *Teatrului spaniol clasic în România*, a primelor traduceri din limba spaniolă – de la *Ceasornicul Domnilor* al lui Antonio de Guevara la *Don Quijote* al lui Cervantes – a celor dintâi publicații ale lui Ștefan Vârgolici, Popescu-Telega, Nicolae Iorga, George Călinescu.

În ceea ce privește afirmația lui Paul Alexandru Georgescu care îl desemnează drept autor al primei traduceri românești a lui *Don Quijote* pe Ion Helide Rădulescu, atragem atenția asupra unui studiu

⁴⁴ George Băiculescu, Alexandru Duțu, Dorothea Sassu-Timmermann, *Échos ibériques et hispano-américains en Roumanie. Bibliographie littéraire sélective*, Commission Nationale de la République Populaire Roumaine pour l'UNESCO, București, 1959.

⁴⁵ Eugen Denize, *Imaginea Spaniei în cultura română până la primul război mondial*, București, Editura Silex, 1996.

⁴⁶ Paul Alexandru Georgescu, *Teatrul spaniol clasic*, București, Editura pentru Literatură Universală, 1967.

⁴⁷ *Obras de Lope de Vega : publicadas por la Real Academia Española : obras dramáticas*, edición de Emilio Cotarelo y Mori, Madrid, 1916–1918.

apărut recent, ce pune sub semnul întrebării, cu suficiente argumente, această posibilitate, plecând de la identificarea semnăturii I.R., făcută de V. A. Urechia ca I. Roset⁴⁸. Nicolae Iorga, în *Istoria literaturilor romanice*, amintește despre poemul *Gatomaquia* al lui Cervantes, în care există aluzii la Țara Românească: „Să ascuți pe frumoasa Gatomaquia/ Astfel, din Indii și până în Valahia/ Numele și faima ta se răspândesc/ și au ajuns deja în țara noastră”⁴⁹.

Nu cunoaștem să se fi publicat până în prezent un articol sau o lucrare specială despre imaginile Țărilor Române în avizele spaniole ale epocii și, tocmai de aceea, am încercat să compensăm, parțial, lipsa, selectând o serie de avize ce au circulat în perioada 1685–1688 despre evenimentele din cadrul Ligii Sfinte, vizând în special Transilvania, documente aflate în manuscris la Biblioteca Națională a Spaniei. În peninsula Iberică, Rubén González Cuerva a recompus evenimentele îndelungatului război contra turcilor (1596–1606) prin intermediul avizelor, într-un studiu despre *El prodigioso príncipe transilvano* din 2006⁵⁰.

Unul dintre personajele principale din *El prodigioso príncipe transilvano* este Alfonso Carrillo prezentat de către autorul piesei ca maestru al principelui transilvănean. Despre acesta, există o singură monografie, semnată de Laszlo Szilas⁵¹. De aceea, am simțit nevoia să îi dedicăm un subcapitol, în care comentăm mai pe larg experiența sa

⁴⁸ Marin Sâmbrian-Toma, *El porqué de la primera traducción de Don Quijote al rumano: del Quijotismo al espíritu revolucionario en la primera mitad del siglo XIX*, în Oana Andreia Sâmbrian-Toma (coord.), *El Siglo de Oro antes y después de El arte nuevo. Nuevos enfoques desde una perspectiva pluridisciplinaria*, Craiova, Editura Sitech, 2009, p. 200–209.

⁴⁹ Nicolae Iorga, *Comemorarea lui Lope de Vega*, în *Istoria literaturilor romanice în dezvoltarea și legăturile lor*, vol. II, București, 1968, p. 266.

⁵⁰ Rubén González Cuerva, *El prodigioso príncipe transilvano: la larga guerra contra los turcos (1596–1606) a través de las relaciones de sucesos*, în „Studia Historica. Historia moderna”, nr. 28, Salamanca, Ediciones Universidad Salamanca, 2006; vezi și Fernando Magallanes Latas, *El príncipe de Transilvania en el teatro español del Siglo de Oro*, în „Studii de literatură română și comparată”, vol. XXIII, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2007, p. 71–111.

⁵¹ Laszlo Szilas, *Der Jesuit Alfonso Carrillo in Siebenbürgen 1591–1599*, Roma, 1966.

transilvană prin intermediul corespondenței, preluată din anexele cărții lui Szilas, consultată la Biblioteca Națională din Madrid.

O altă secțiune importantă a lucrării noastre s-a axat pe felul în care imaginea Țărilor Române a fost receptată de călătorii și intelectualii spanioli, secțiune ce s-a dorit a fi o continuare adusă capitolului anterior, în care ne-am ocupat de imaginea transmisă în plan politico-militar. Pentru aceasta, ne-au fost extrem de utile relatările lui Diego Galán despre bătălia de la Călugăreni la care spaniolul a participat, întocmind o descriere amănunțită a Dunării și a bătăliei în sine; descrierea Columnei lui Traian de către Alfonso Chacón; imaginea Transilvaniei desprinsă din relatările lui Pedro Sebastián Cubero; comentariile lui Lorenzo Hervás y Panduro despre originea latină a poporului român și experiența ducelui Diego de Estrada la curtea lui Gabriel Bethlen (1628–1630).

Primele semnalări despre expediția în Țara Românească a lui Diego Galán⁵² de datorăm lui Alexandru Ciorănescu. Acesta a inclus fragmentele referitoare la Valahia în articolul său din 1965, care, ulterior, au fost reproduse și traduse din limba franceză în *Călători străini despre Țările Române*⁵². Tot în spiritul recuperării relatărilor călătorilor și militarilor spanioli despre campaniile lui Mihai Viteazul⁵³ remarcăm detaliile aduse în 1599 de Rodrigo Cabrera⁵³.

Columna lui Traian, descrisă de Alfonso Chacón și însoțită de comentarea războaielor daco-romane, precum și de mai multe considerații privitoare la Valahia, Moldova și Transilvania, au fost reproduse parțial de Eugen Denize în *Relațiile româno-spaniole...*⁵⁴.

⁵² Alexandru Ciorănescu, *In témoin espagnol de la campagne roumaine de 1595*, în „Revue des Études Roumaines”, IX–X, Paris, Fundația Regele Carol I, 1965.

⁵³ Cornelia Bodea, *O tipăritură spaniolă din 1599 despre campaniile lui Mihai Viteazul*, în „Mihai Viteazul”, București, 1975.

⁵⁴ Columnei lui Traian i-am dedicat în 2009 o comunicare susținută la cea de-a treia ediție a colocviului „Receptarea Antichității greco-latine în culturile europene”, organizat anual de către Catedra de Limbi Clasice a Universității din Craiova. Comunicarea intitulată *Receptarea Columnei lui Traian în vremea Renașterii: Alfonso Chacón și a sa Historia Utriusque Belli Dacici a Traiano Caesare Gestis* surprindea, pe lângă prezentarea comentariilor spaniolului, însoțite de gravurile cărții, impactul pe care cartea respectivă l-a avut la momentul apariției sale, la finele secolului al XVI-lea.

Lucrarea de față semnaleză și analizează pentru prima dată expunerile lui Pedro Sebastián Cubero privitoare la Transilvania. Despre relatările lui Lorenzo Hervás y Panduro privind latinitatea limbii române, pe lângă scurtele mențiuni ale lui Denize, ne bucurăm de documentatul studiu lingvistic al lui Eugen Coșeriu⁵⁵, din care am preluat câteva explicații „tehnice”, peste care am suprapus propria interpretare a informațiilor lui Hervás din perspectivă istorică.

Diego Duque de Estrada este un personaj destul de cunoscut istoricilor români, menționat cu toate acestea de prea puține ori în studiile de specialitate⁵⁶. Acesta este și motivul pentru care am hotărât să-i evidențiem figura și rolul avut în educarea curții transilvane a lui Gabriel Bethlen, un aspect asupra căruia istoriografia occidentală a insistat mult mai mult (Alessandro Cassol, Encarnación Juárez Almendros, Henry Ettinhausen⁵⁷).

Despre relatările cronicarilor români referitoare la Spania, expuse pe larg în capitolul VIII, nu știm să mai existe alte contribuții, cu excepția câtorva redări sumare ce îi aparțin lui Eugen Denize, prezentate în *Imaginea Spaniei în cultura română până la primul război mondial* și reluate în *Relațiile româno-spaniole până la începutul secolului al XIX-lea*. Totodată, facem trimitere și la articolele publicate de noi pe această temă⁵⁸.

⁵⁵ Eugen Coșeriu, *Limba română în fața Occidentului*, traducere de Andrei Avram, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1994.

⁵⁶ Andrei Pippidi, *Imagini spaniole ale Transilvaniei: Lope de Vega și Duque de Estrada*, în „Stat, societate, națiune. Interpretări istorice”, Cluj, 1982; Oana Andreia Sâmbrian-Toma, *El valido, imago Regis? El poder de la instrumentalización entre el arte y la literatura*, în „Theatralia”, nr. 12, Vigo, Editorial Academia del Hispanismo, 2010, p. 43–57, Király Péter, *Bethlen Gábor udvarának zeneéletéről. II. Don Diego de Estrada spanyol táncmester*, în „Muzsika”, 33, 1990.

⁵⁷ Pentru o mai bună cunoaștere a acestui personaj fantastic, care și-a presărat amintirile despre Transilvania atât cu interesante relatări politice, cât și cu secrete de budoar, am inițiat în decursul anului 2009 proiectul *Il principe galante: codificare și ritual în Europa secolelor XVI–XVII (studiu de caz: Spania și Țările Române)*, în cadrul căruia o echipă mixtă de cercetători români și spanioli se va axa, cu precădere, asupra studierii rolului lui Duque de Estrada la curtea lui Bethlen.

⁵⁸ Oana Andreia Sâmbrian-Toma, *Imaginea Spaniei la cronicarii români din secolele XVI–XVIII*, în Claudiu Neagoe (coord.), *Modele culturale și realități cotidiene în societatea românească (secolele XV–XIX)*, București, Editura Ars Docendi, 2009; Idem, *La España del espejo: la imagen de España en las obras de los*

Ultimul capitol este dedicat receptării modelului cultural spaniol prin intermediul traducerilor și al cărților spaniole care circulau în spațiul românesc în secolul al XVIII-lea. Astfel, am avut prilejul să analizăm traducerea-adaptare pe care Nicolae Costin a întocmit-o la începutul secolului al XVIII-lea lucrării parenetice a renescentistului Antonio de Guevara. Acestei analize i-a urmat în mod firesc, un amplu studiu ce viza compararea preceptelor morale ilustrate de *Ceasornicul Domnilor și Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său, Teodosie*, având în vedere că ambele aparțineau aceluiași secol al XVI-lea. Despre traducerea lui Nicolae Costin s-au redactat mai multe studii, câteva dintre cele mai de seamă aparținând lui Gabriel Strempel⁵⁹, care a realizat studiul introductiv al *Ceasornicului Domnilor*, precum și lui Nicolae Cartoian⁶⁰. Studiul nostru comparativ între *Ceasornicul Domnilor și Învățăturile lui Neagoe Basarab* s-a materializat în 2008 prin publicarea articolului *Los vicios y las virtudes del príncipe, reflejados en una crónica rumana y otra española del siglo XVI*⁶¹.

Circulația cărților spaniole în secolul al XVIII-lea și, cu precădere, cercetarea inventariului bibliotecii stolnicului Constantin Cantacuzino, au constituit ocazia ideală de a pătrunde în universul livresc, o modalitate extrem de eficientă de instruire asupra altei culturi. De o reală utilitate în acest sens s-au dovedit studiile lui Mario Ruffini⁶² și Corneliu Dima-Drăgan⁶³. Alte personalități ale secolului

escritores rumanos Miron y Nicolae Costin, în „Rilce. Revista de filología hispánica”, Pamplona (sub tip)

⁵⁹ Gabriel Strempel, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, I, București, 1959; Idem, *Ceasornicul Domnilor de Antonio de Guevara, traducere din limba latină de Nicolae Costin*, București, Editura Minerva, 1976.

⁶⁰ Nicolae Cartoian, *Ceasornicul Domnilor de N. Costin și originalul spaniol al lui Guevara*, în „Revista istorică română”, III, nr. 2–3, 1933; Idem, *Istoria literaturii române vechi*, București, Editura Minerva, 1980.

⁶¹ Oana Andreia Sâmbrian-Toma, *Los vicios y las virtudes del príncipe, reflejados en una crónica rumana y otra española del siglo XVI*, în „Congreso Internacional Imagen y Apariencia”, Murcia, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Murcia, 2009.

⁶² Mario Ruffini, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, Editura Minerva, 1973.

⁶³ Corneliu Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român, Constantin Cantacuzino Stolnicul*, București, Comitetul de stat pentru cultură și artă, 1967.

al XVIII-lea care dețineau titluri spaniole au fost Mavrocordații⁶⁴, în biblioteca primului domn fanariot al Moldovei descoperindu-se și un exemplar din *Ceasornicul Domnilor*.

Studiul relațiilor româno-spaniole se află încă la început. Lansarea în anul 2010 a primei reviste românești a Secolului de aur, *Hispania felix*, editată de Institutul de Cercetări Socio-Umane al Academiei Române din Craiova și publicată în Spania, la Vigo de editura Academia del Hispanismo, deschide un important for științific de dezbateri, prin intermediul căruia se dorește promovarea lucrărilor valoroase ale hispaniștilor români.

Am lăsat intenționat la o parte includerea în această lucrare a unui studiu dedicat receptării lui Iancu de Hunedoara în lucrările istorice spaniole (secolele XV–XIX), întrucât nu am dorit să alterăm limitele cronologice alese inițial, secolele XVI–XVIII și, totodată, pentru că am optat să nu afectăm nici viziunea de ansamblu a celor peste treizeci de cronici cercetate la Biblioteca Națională a Spaniei, eliminându-le pe cele de secol XIX. Prin urmare, printre provocările istoriografiei românești la care făceam referire, ne asumăm inițierea cercetării și valorificării acestui material inedit, în posesia căruia ne aflăm.

Aceasta nu este însă unica provocare. Mai este nevoie de o culegere de texte care să reunească relatările cât mai multor călători spanioli despre Țările Române, publicarea operelor lor în ediții critice, traducerea pieselor de teatru spaniole cu subiect românesc, redactate în secolul al XVII-lea, actualizarea rezultatelor unor teme de cercetare abordate cu precădere în perioada interbelică și foarte puțin continuate ulterior. Secțiunile ce compun *Convergențele româno-spaniole în perioada de la Renaștere la Modernism* au fost astfel gândite și selectate, încât să constituie un tot unitar. Acesta este motivul pentru care ne-am îndreptat atenția asupra fenomenelor politico-militare și culturale, întrucât, în Spania Secolului de aur, literatura și arta

⁶⁴ Pentru studiarea titlurilor din biblioteca Mavrocordaților, a se vedea Nicolae Iorga, *Știri nouă despre biblioteca Mavrocordaților și despre viața muntească în timpul lui Constantin Mavrocordat*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, s. III, t. VI, 1927; Vasile Mișordea, *Biblioteca domnească a Mavrocordaților. Contribuții la istoricul ei*, în *Ibidem*, s. III, t. XIII, 1940; Corneliu Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste românești*, București, Editura Litera, 1974.

oglindeau realitățile vremii, transformându-se deseori în instrumente ale propagandei. Ne-am dorit să le prezentăm întrepătrunse, pentru ca astfel caracteristicile lor să fie întărite de alteritate, de o privire și o percepere transcendente, efectuate de *celălalt*, o temă recurentă nu numai astăzi, dar și în secolele XVI–XVII. *Celălalt* poate fi o persoană, un călător sau o categorie de evenimente care operează cu aceleași concepte, instrumentate diferit. Într-o lume în care teritoriul spaniol era în permanentă expansiune, grație descoperirilor geografice, iar cel românesc cunoștea invaziile străine, *celălalt* un subiect, nu doar la modă, ci și necesar în vederea cunoașterii și a integrării. Peste această viziune compactă am suprapus secolul al XVIII-lea, pentru a nu fragmenta preschimbarea elementelor definitorii pentru înțelegerea veacurilor XVI–XVII și a urmări devenirea și receptarea lor prin intermediul traducerilor și al circulației cărților, principalele exponente ale culturii și, totodată, singurele purtătoare ale conștiinței omului renescentist și baroc.

III. „Să înțelegem Spania”: realități politice, sociale, religioase și multietnice

Secolul de aur spaniol a fost o epocă a măreției și a fastului intelectual, în care interpreții săi se duelau în ascuțimea minții, faptele de sorginte culturală constituind cea mai importantă componentă a oricărei epoci. Toate celelalte coordonate, de la cea politică, la cea religioasă și economică, nu făceau altceva decât să pregătească terenul pentru imperisabilitatea producției umane de geniu, ce avea să predomine în perioada examinată.

Ca parte constituantă a unei peninsule, Spania a avut un destin aparte. Viața mării nu antrenează cu ea doar acele fragmente ale uscatului, care sunt insulele și coastele. Ea se repercutează până în inima continentelor. Viața mării combină fără efort în desfășurarea cele lumi întoarse către ea și, mai ales, vastele blocuri ale uscatului, care sunt peninsulele. Având în vedere că sunt amestecate între masele lor, spațiile marine le mărginesc pe fronturi extrem de dezvoltate. Ceea ce Theobald Fischer a afirmat despre Iberia – „ea este o lume de sine stătătoare” – este valabil și pentru alte peninsule, comparabile între ele⁶⁵.

Faptul că Spania este scăldată din toate părțile de apă, fie că este vorba de Oceanul Atlantic, de Marea Mediterană sau de cea Cantabrică, a determinat ca, în timp, să se contureze o profundă ruptură între regiunile exterioare și cele interioare ale acesteia. Peninsula Iberică s-a aflat în permanență la întretăierea a două mari idealuri: cel al unității politice și teritoriale, susținut de provinciile din centrul Spaniei, și cel al secesiunii, promovat de regiunile cu ieșire la mare. Acestea din urmă au avut, în anumite momente ale istoriei, destine autonome, putându-

⁶⁵ Fernand Braudel, *Mediterrana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. I, traducere de Mircea Gheorghe, București, Editura Meridiane, 1986, p. 290–291.

se cita exemplul Catalunyei, care păstrează și în zilele noastre tendințe separatiste.

Mediterrana a influențat în mare măsură destinul dual al Spaniei, dăruind zonelor al căror teritoriu l-a scăldat o istorie proprie, o economie individuală, o cale mai ușoară de acces către noi și variate civilizații. Între cele două Spanii, mediteraneană și continentală, totul este diferit: natura, istoria. Apartenența la un spațiu relativ restrâns, individualizat, precum peninsula, a dat naștere la un sentiment puternic de naționalism. Și poate că acest lucru explică de ce peninsulele au reprezentat, mai mereu, adevărate butoaie cu pulbere ale lumii.

Naționalismul a fost cel care i-a înlăturat din principalele posturi pe consilierii nespanioli ai lui Filip al II-lea, impunând judecăți conform cărora nu se putea avea încredere în francezi, considerați certăreți, cârcotași, gata să se descurajeze la primul eșec, dar revenind îndârjiți asupra înfrângerilor sau concesiilor lor. Sub această formă compozită, naționalismul spaniol a înflorit în timpul regelui Planetă, Filip al IV-lea, și al consilierului său, ducele de Olivares, în epoca lui Velázquez, Lope de Vega și Calderón⁶⁶.

De multe ori, naționalismul iberic a declanșat reacții pline de ură împotriva populațiilor minoritare, precum evreii convertiți la creștinism (*los conversos*) sau maurii. *Los conversos* reprezentau o categorie socială extrem de invidiată din cauza puterii economice, a influenței sociale și a orgoliului nemăsurat. Edificatoare în acest sens este remarca lui Andrés Bernáldez, citată de Américo Castro, referitoare la *conversos* din Mallorca: „Se cred mai buni decât noi”.

În secolele XV–XVI s-a produs o reacție de respingere împotriva *conversos* venită din partea masei creștine, care îi considera excesiv de trufași. Reacția a fost sprijinită de către plebei, a căror atitudine față de *conversos* era de repulsie totală. De exemplu, la Segovia, celebra *Casa de los picos*, datând din secolul al XV-lea, își datorează numele ornamentelor în formă de diamant ce îi acoperă fațada. Aceste ornamente au fost astfel dispuse încât să acopere inscripția „casa evreului”, sub care era cunoscută respectiva clădire.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 292.

De ce atâta ură contra maurilor? Pentru că, după cum afirma Ganivet, „fanatismul a fost o întoarcere împotriva noastră înșine – după ce s-a terminat *Reconquista* – a furiei acumulate timp de opt veacuri de luptă contra maurilor”⁶⁷. Dar, care să fie oare forța catalizatoare a acestui naționalism, care pe alocuri atinge accentuate exacerbat, xenofobe? Dincolo de considerentele de ordin politic, financiar, comercial, mai există o componentă esențială, care se răspândește în Spania secolului al XVI-lea: impunerea limbii castiliene. Ea a devenit limbă literară în timpul domniei lui Carol Quintul, cunoscând deplina recunoaștere odată cu stabilirea curții regale de către Filip al II-lea la Madrid, în 1561. Castiliana s-a răspândit și dincolo de granițele Spaniei, cucerind mediile culte din Lisabona lui Camões, autorul celebrei *Lusiade*.

Lumea peninsulei nu constituie un spațiu închis, dar nici nu a oferit oamenilor care au descins pe plaiurile sale condiții favorabile unei contopiri armonioase⁶⁸. Căci această lume se deschide, pe de o parte, larg influențelor externe de tot felul prin periferia sa primitivă, dar, pe de altă parte, celor care vor să o cunoască în profunzime, li se opune imediat prin multiple bariere de *sierras* și podișuri, prin asprimea climei, prin sărăcia resurselor⁶⁹.

Cea mai importantă caracteristică geografică în interior este Meseta, un enorm platou, înconjurat aproape în întregime de lanțuri de munți înalți și, prin urmare, aflat la o distanță considerabilă, atât față de mare, cât și de țările învecinate, Portugalia și Franța. Geografia peninsulei explică, în parte, felul în care s-au ivit formațiunile politice din zonă, existând trei diviziuni principale: arealul ce formează Portugalia, cel care alcătuiește Castilia și regiunile incluse în coroana Aragonului⁷⁰.

Izolată, pentru Spania centrală se prefigura o viață precară, fiind lipsită de resurse și neputând hrăni mulți oameni. Comunica greu cu

⁶⁷ Ángel Ganivet, *Psihologia istoriei spaniole*, în „Eseiști spanioli”, traducere de Ovidiu Drimba, București, Editura Univers, 1982, p. 121.

⁶⁸ Pierre Vilar, *Istoria Spaniei*, traducere de Marian Ștefănescu, București, Editura Corint, 2000, p. 7.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ Jill Kilsby, *Spania: mărire și decădere 1474–1643*, traducere de Radu Săndulescu, București, Editura All, 2002, p. 1–2.

străinii și nu s-a adaptat decât cu întârziere la evoluția materială și spirituală a lumii. Pentru a păstra contactul cu aceasta, pentru a trăi și a deține o funcție internațională dominantă, Spania era obligată să se asocieze îndeaproape cu țărmurile peninsulare⁷¹.

Ariditatea reliefului din *meseta* spaniolă a jucat un rol deosebit de-a lungul istoriei, dacă ne gândim că majoritatea conchistadorilor proveneau din provincia Extremadura, una dintre cele mai secetoase și mai sărace regiuni ale Spaniei. Viața rurală într-un teritoriu întins și singuratic a ajutat la modelarea caracterului întreprinzător al conchista-dorului. Mânași de foamete și de dorința unei existențe mai bune, spanionii – conchistadori s-au lansat în explorarea lumii înconjurătoare, fără a fi animați de vreo dorință arzătoare de cunoaștere.

Aceeași izolare a Spaniei a surprins-o și Antonio Machado în volumul său, *Campos de Castilla*, atunci când scrie „esta tierra, lejos del mar y la montaña” („acest pământ, situat departe de mare și de munte”)⁷³. Fernand Braudel era de părere că „cel mai frumos model de podiș animat se află chiar în centrul Peninsulei spaniole: podișul celor două Castilii – *Vieja* și *Nueva* – brăzdate de drumuri nu mai puțin invadate de forfota oamenilor, de îmbulzeala caravelor de *arrieros* (cărăuși)”⁷⁴.

Caravanele ce transportau grâu, sare, lână, lemn, olărie, au transformat Castilia în „cea care a făcut Spania”, idee ce apare atât la Unamuno, în lucrarea sa *En torno al casticismo*, cât și în *España invertebrada* a lui Ortega y Gasset.

Caracterul spaniol în toată complexitatea sa a fost pus de multe ori în legătură directă cu mediul geografic al Spaniei. Miguel de Unamuno insista asupra acestui fapt; conform afirmațiilor sale, „spiritul aspru și sec al poporului nostru, spirit fără tranziții, fără termeni medii, se află într-o conexiune intimă cu peisajul podișului central al Spaniei, cu liniile sale aspre, cu lipsa arborilor, cu orizontul său nesfârșit, cu lumina sa orbitoare, cu clima sa excesivă, fără o trecere lină de la un anotimp la altul”⁷⁵.

⁷¹ Pierre Vilar, *op.cit.*, p. 8.

⁷² ***, *Spania*, Oradea, Editura Aquila '93, 2001, p. 175.

⁷³ Antonio Machado, *Campos de Castilla*, Madrid, Colección Millenium, 1999, p. 106.

⁷⁴ Fernand Braudel, *op. cit.*, p. 111.

⁷⁵ Ramón Menéndez Pidal, *Spaniolii în istorie*, în „Eseiști spanioli”, traducere de Ovidiu Drimba, București, Editura Univers, 1982, p. 83.

Pentru Unamuno, exista o veritabilă onoare castiliană și un specific aparte al cavalerismului. În opinia sa, „cavalerii noștri erau foarte ocupați cu maurii, pentru ca să mai aibă timp și de ale cavaleriei; dar după ce au scăpat de mauri, s-au răspândit prin lume; și până la urmă cavalerismul a pătruns în Spania și a prins aici rădăcini puternice (...) în viața reală, Ignațiu de Loyola și-a încins armele și s-a făcut cavaler întru cele sfinte”⁷⁶.

La sfârșitul secolului al XV-lea, principalii poli de putere din peninsula Iberică erau Castilia și Aragón, dar între ele exista un dezechilibru considerabil. Castilia avea o populație de cinci milioane de locuitori și o economie bazată pe creșterea oilor și transumanța, pe comerțul cu lână și exploatarea miniere. În schimb, regatele Aragón, Valencia, Mallorca și principatul Cataluniei, ce alcătuiau coroana Aragonului cunoșteau un proces acut de scădere demografică, ajungând abia la un milion de locuitori și la o stagnare economică provocată, în mare măsură, de pierderea piețelor din Mediterana orientală, cauzată de expansiunea otomană.

Căsătoria lui Ferdinand al II-lea de Aragón (1452–1516) cu Isabela I de Castilia (1451–1504) în anul 1469 este considerată, în mod tradițional, piatra de temelie a națiunii spaniole. Chiar dacă în ultimul timp, această teză a fost supusă unui amplu proces de revizuire, afirmându-se că a fost vorba de o simplă uniune personală și că statele confederate și-au menținut suveranitatea instituțiilor și propriile sisteme legale, este evident că domnia Regilor Catolici a constituit o etapă decisivă, de tranziție către crearea statului unitar spaniol⁷⁷.

Unii istorici, precum Ángel Ganivet, au socotit că unirea Castiliei cu Aragonul ar fi putut să se împlinească la fel de bine între Castilia și Portugalia. Isabela a avut de ales între o căsătorie aragoneză și una portugheză, între Mediterană și Atlantic. Soluția adoptată, începând din anul 1469, echivala cu întoarcerea Castiliei către lumea Mediteranei, operațiune plină de dificultăți și deformări, dată fiind

⁷⁶ Miguel de Unamuno, *Spiritul castilian*, în „Eseiști spanioli”, traducere de Ovidiu Drimba, București, Editura Univers, 1982, p. 176.

⁷⁷ Julio Gil Pecharromán, *España moderna y contemporánea*, în „Historia de España”, Madrid, Editorial SGEL, 2002, p. 84.

tradiția, politica, interesele regatului, îndeplinite însă rapid într-o viață de om: căsătoria Isabelei cu Ferdinand, încoronarea acesteia la castelul din Segovia în anul 1474 și a lui Ferdinand în 1479, cucerirea Granadei, în 1492, alipirea Navarrei spaniole în 1512⁷⁸.

În plan intern, Coroana și-a asigurat controlul orașelor prin numirea de *corregidori*, reprezentanți ai puterii centrale, ce alegeau pe procuratorii urbani la curțile castiliene. Ferdinand și Isabela au creat ordinea prin însăși prezența lor. În calitate de monarhi, erau mai mereu în deplasare, neavând o curte fixă. Astfel, arbitrau personal disputele, prezidau procesele și făceau față răscoalelor⁷⁹.

O altă posibilitate de control era exercitată prin intermediul *Hermandades*, frății ce fuseseră folosite și în trecut pentru menținerea păcii. În 1476 a fost înființată câte o *Santa Hermandad* în fiecare localitate cu peste 50 de locuitori.

Politica externă a fost marcată de confruntările coroanei de Aragón cu Franța, ceea ce a dus la ruperea relațiilor franco-castiliene. Odată cu Ferdinand, cruciada spaniolă a părăsit peninsula, nu pentru a se afunda în mod deliberat în nefericita Africă din fața sa, ci pentru a se situa în inima Creștinătății, Italia. O politică învechită, dar plină de prestigiu⁸⁰. Făcând uz de abilitatea sa diplomatică, Ferdinand a obținut în anul 1493 comitatul Sardiniei, ocupat de francezi în urmă cu 30 de ani. În schimb, monarhul spaniol se angaja să cedeze Franței controlul asupra sudului Italiei, unde domnea o dinastie aragoneză.

Când Carol al VIII-lea al Franței a încercat să cucerească Neapole, Ferdinand a organizat o ligă, împreună cu alte state europene și cu Papa, pentru a i se opune. Francezii au fost alungați din Italia, ceea ce a dat naștere la noi războaie, câștigate de trupele spaniole comandate de Gonzalo Fernández de Córdoba, supranumit „marele căpitan”⁸¹.

Interesele expansioniste ale Castiliei erau orientate către Atlantic, intrând în competiție cu vecina sa, Portugalia. Prin tratatul de la Alcaçoba (1480), portughezii primeau dreptul de exclusivitate

⁷⁸ Fernand Braudel, *op. cit.*, vol. III, p. 321.

⁷⁹ Jill Kilsby, *op. cit.*, p. 18.

⁸⁰ Fernand Braudel, *op. cit.*, vol. III, p. 323.

⁸¹ Julio Gil Pecharromán, *op. cit.*, p. 85.

asupra continentului african, ceea ce îi obliga pe castilieni să caute noi rute transatlantice. În această perioadă, insulele Canare au fost definitiv cucerite și integrate Castiliei în anul 1477.

Pasul decisiv l-a constituit însă ajutorul oferit de Isabela de Castilia marinarului genovez Cristofor Columb, care în octombrie 1492 descoperea America. Pe tot parcursul călătoriei sale, Columb a expediat scrisori regilor catolici, prin care îi anunța cum, plecând din Canare, ajunsese în Indii, unde găsisse „multe insule cu o populație numeroasă. Și pe acestea, pe toate le-am luat în stăpânire, în numele Majestaților Voastre”⁸².

Unul din principalii stâlpi ai monarhiei lui Ferdinand și ai Isabelei l-a constituit Sfânta Inchiziție, existentă deja în Aragón și care, în această perioadă, a fost introdusă și în Castilia. În noiembrie 1478, când papa Sixtus al IV-lea le-a conferit Regilor Catolici dreptul de a numi inchiזורi, tribunalul ecleziastic a devenit un instrument al Coroanei în lupta contra disidenților politici și a acelor minorități religioase – evrei, musulmani convertiți, și mai târziu, protestanți – a căror erezie punea în pericol modelul de societate catolică susținut de Ferdinand și Isabela.

Spania Secolului de aur a fost Spania unor mari personalități ce au marcat istoria umanității: Carol Quintul, Filip al II-lea, Miguel de Cervantes, Lope de Vega, Calderón de la Barca, El Greco, Velázquez și-au lăsat o extrem de vizibilă amprentă asupra lumii europene. Monarhii au hotărât destinele peninsulei Iberice și ale celor din „las provincias de ultramar” („provinciile de dincolo de mare”), cum au fost denumite coloniile spaniole din America. Ei s-au folosit de puterea și de macabra faimă a Inchiziției pentru a menține „adevărate religie” pe teritoriul patriei lor. În ciuda legendei negre care s-a răspândit în toată Europa, alimentată în special de Franța în secolul al XIX-lea, poveștile despre Inchiziția spaniolă sunt tot atât de adevărate precum cele despre Vlad Țepeș. S-au vehiculat o serie de cifre teribile despre crimele Inchiziției spaniole, uitându-se cu desăvârșire că ea nu și-a avut începuturile în Spania și scoțând-o din context. Foarte puțini

⁸² *Carta en que anuncia su llegada al Nuevo Mundo Cristóbal Colón*, în www.virtualbooks.com.br.

istorici au încercat să înțeleagă cu adevărat situația Spaniei din perioada de înflorire a Inchiziției, printre ei aflându-se și Fernand Braudel, care în volumul al patrulea din lucrarea sa *Mediterraneană și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea* afirmă următoarele: „Să nu strecurăm în această discuție pasionată sensibilitățile, cuvintele, polemicile de astăzi, să nu credem în limbajul simplificator al moraliștilor, trasând linia lor îngustă de separare între cei blânzi și cei violenți, între bine și rău. Refuz să consider Spania vinovată de uciderea neamului lui Israel. Care ar fi civilizația dispusă măcar o dată în trecutul ei să prefere pe o alta în locul ei?”⁸³

De foarte multe ori, s-a afirmat despre Spania că a fost țara celor trei religii, țara toleranței. Și dacă într-adevăr a fost așa, ce anume a determinat trecerea de la toleranță la intoleranță prin care Secolul de aur este caracterizat în istoriografie?

În realitate, toleranța a fost una de fațadă, întrucât nu putea exista îngăduință în fața cuceritorului. Cuceririle au fost mereu urmate de reacția de respingere față de cotropitori. Dacă ea chiar ar fi existat, atunci nu am mai fi vorbit despre Reconquista începută la câțiva ani după cucerirea Spaniei de către mauri, ci despre un amestec de rase, ce ar fi dat naștere unei alte civilizații. În fapt, în Spania au existat doar două civilizații dominante – creștină și arabă, întrucât evreii au fost asimilați, pe rând, de una dintre celelalte două categorii religioase.

În timpul Secolului de aur, ceea ce s-a schimbat nu au fost mentalitățile, ci conjunctura⁸⁴. Seceta și molimele abătute asupra Europei au condus la ideea că Dumnezeu îi pedepsea pe oameni pentru păcatele lor. Și, în acele condiții, cum mai putea fi tolerată prezența celor ce se făceau responsabili de crucificarea lui Iisus Hristos?⁸⁵ Oricât de deplasată ni s-ar putea părea astăzi o astfel de mentalitate, trebuie avut în vedere că, la vremea respectivă, relația om – biserică era mult mai puternică. Biserica reprezenta mai mult decât o simplă instituție, influențând segmentul laic.

⁸³ Fernand Braudel, *op.cit.*, p. 118.

⁸⁴ Joseph Pérez, *Brève histoire de l'Inquisition en Espagne*, Paris, Ed. Fayard, 2002, p. 12.

⁸⁵ *Ibidem*.

Prin urmare, nu trebuie să acuzăm epoca prin prisma ideilor actuale, ci să o percepem prin intermediul instrumentelor de atunci. Dacă Inchiziția ar fi suprimat orice libertate, cum ar mai fi apărut un număr semnificativ de capodopere?

Joseph Pérez aseamăna Inchiziția regimurilor dictatoriale din secolul XX, numai că dacă în cazul dictaturilor, acestea sunt respinse de populație (putem cita aici cazurile extrem de frecvente din America Latină), nu același lucru se întâmplă și cu Inchiziția, care, dacă nu ar fi fost sprijinită de populație, nu ar fi supraviețuit. În fond, inchizitorii erau puțini la număr în comparație cu marea masă a populației și, în plus, erau persoane cunoscute. Procesiunea autodafeului era urmărită de o mulțime de oameni, iar spaniolii se ofereau voluntar să facă parte din rândurile familiarilor – un fel de informatori ai Inchiziției.

Dar indiferent de părerile divergente privind instituția Inchiziției, unul dintre semnele distinctive ale Secolului de aur, nimeni nu poate nega imensul aport al spaniolilor în ceea ce privește pictura și, mai ales, literatura, care vor încununa veacul de aur, dându-i o distincție deosebită: aceea a artei autentice, care a marcat nu numai istoria Spaniei, ci și istoria universală.

IV. Politica externă a Spaniei și relațiile cu Țările Române

IV. 1. Relațiile militare româno-spaniole în timpul lui Carol Quintul

Carol I al Spaniei, mai cunoscut în istoriografie sub denumirea de Carol Quintul, a fost cel care a adus dinastia de Habsburg la conducerea teritoriului iberic în anul 1517. Timp de două secole, până în 1701, când Filip de Bourbon a preluat tronul Spaniei, dinastia de Habsburg a condus, la început cu mână de fier, destinul țării, autoritatea sa diminuându-se sub urmașii lui Filip al II-lea.

La scurt timp după moartea lui Ferdinand de Aragón, Carol a fost proclamat conducător comun al Castiliei și Aragonului, alături de mama sa, în ianuarie 1516⁸⁶. La începutul secolului al XVI-lea, Spania era un teritoriu extrem de eterogen, format dintr-o confederație de regate.

Născut la Ghent, la 24 februarie 1500, Carol Quintul a fost, fără îndoială, omul secolului său, figura cea mai proeminentă și mai relevantă. A crescut și s-a format în Țările de Jos, aflându-se în grija mătușii sale, Margareta de Austria. Educația lui Carol s-a bazat pe trei piloni: instrucția religioasă, condusă de Adrian de Utrecht, viitorul papă Adrian al VI-lea, instrucția cavaleriească și afacerile de stat⁸⁷.

Pe mama sa a cunoscut-o abia în 1517 când au călătorit împreună spre a intra în posesia moștenirii din Spania. Urmașă legitimă la tronul părinților săi, Juana, fiica Isabelei de Castilia și a lui Ferdinand de Aragón, era instabilă din punct de vedere mintal, instabilitate căpătată în urma decesului soțului său, Filip cel Frumos,

⁸⁶ Stewart Mac Donald, *Carol Quintul: suveran, dinast și apărător al credinței*, traducere de Radu Săndulescu, București, Editura All, 1998, p. 27.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 5.

ceea ce o va face cunoscută în istorie ca Juana la Loca (trad. Juana cea nebună). În 1517, Carol a obținut de la Juana dreptul de a governa în Spania, în ciuda aversiunii pe care o manifestau majoritatea spaniolilor.

Opoziția era cauzată de faptul că tânărul Carol nu cunoștea castiliana, fiind complet ignorant în privința afacerilor spaniole. În schimb, ar fi fost preferat fratele său mai mic, Ferdinand, un spaniol prin educație, și totodată favoritul bunicului său⁸⁸. În mod firesc, spaniolii se temeau de posibilitatea de a avea un rege neimplicat, care să subordoneze interesele Spaniei celor ale Sfântului Imperiu Romano-German. După urcarea sa pe tronul Spaniei, Carol a dat ordin ca fratele său să fie îndepărtat, iar în urma Tratatului de la Bruxelles din anul 1522, Ferdinand a primit titlul de arhiduce, renunțând la orice pretenție asupra Spaniei și a Țărilor de Jos. În 1527, el a moștenit Ungaria și Boemia, ca urmare a căsătoriei cu Ana de Ungaria.

În ceea ce privește politica internă, Carol s-a confruntat cu nenumărate probleme. Pe lângă răscoalele *comuneros* și *germanias*, îndreptate împotriva politicii administrative a monarhului, exista autonomia *Cortes*⁸⁹-urilor spaniole, fiecare dintre ele putând reprezenta un focar de rezistență contra lui Carol. Mai ales *Cortes*-ul din Aragón, ale cărui prerogative erau mult mai extinse decât ale celorlalte. Lipsa de bani a reprezentat principalul motiv pentru care Carol a convocat *Cortes*-urile, întâmpinând dificultăți în a-și satisface necesitățile financiare.

Responsabilitățile sale în calitate de monarh au determinat o cerere imensă de bani, purtarea războaielor devenind o afacere foarte costisitoare în secolul al XVI-lea. Fiecare regiune trebuia să se autofinanțeze și să sprijine principalele nevoi imperiale, chiar dacă unele dintre cele mai importante surse de venit după anul 1530 le-au constituit bogățiile din America⁹⁰.

Visul european al lui Carol Quintul era acela de a realiza o mare cruciadă antiotomană, care ar fi urmat să grupeze majoritatea statelor europene. În contextul acestor tratative, au apărut și nenumărate

⁸⁸ *Ibidem*, p. 30.

⁸⁹ Parlamentul spaniol (*n.n.*, *O.A.S.*)

⁹⁰ Jill Kilsby, *op. cit.*, p. 63.

relații, mai mult sau mai puțin directe, între Carol Quintul și oamenii săi, pe de o parte, și domnii români și supușii lor, pe de alta. În ajunul constituirii Ligii creștine, ce își propunea contracararea puterii otomane, Carol I-a trimis în anul 1536 pe Dionisio della Vecchia pentru a sonda posibilitatea provocării unei ridicări antiotomane masive a popoarelor din Balcani; în acest scop au avut loc întrevederi între della Vecchia și Radu Paisie⁹¹.

În anul 1538, Carol i-a trimis o scrisoare lui Petru Rareș prin intermediul episcopului Lund, acesta având misiunea de a merge în Transilvania și Moldova pentru a purta tratative cu Zapolya și Petru Rareș. Carol promitea totodată sprijin lui Petru Rareș împotriva turcilor, dar ajutorul a ajuns prea târziu. Petru fusese deja înfrânt și se refugiase în Transilvania⁹².

Istoria relațiilor româno-spaniole în perioada domniei lui Carol Quintul este extrem de interesantă. Astfel, sunt de avut în vedere, cu precădere legăturile ce au existat în mod indirect, prin intermediul lui Ferdinand de Habsburg, fratele lui Carol și rege al Ungariei. Contactul spaniolilor cu spațiul românesc este atestat la jumătatea secolului al XVI-lea de prezența în Transilvania, ca guvernator militar, a lui Juan Castaldo, care a exercitat această funcție în perioada 1551–1552, în numele regelui Ferdinand, dar aflându-se în corespondență și cu fratele acestuia, Carol. La vremea respectivă, Castaldo era simbolul politicii habsburgice antiotomane, sprijinind pe domnii Țării Românești și ai Moldovei cu soldații săi ce participaseră la multe dintre războaiele din Occident⁹³. În Moldova, l-a sprijinit pe Alexandru Lăpușneanu împotriva lui Ștefan Rareș, acesta din urmă fiind asasinat în 1552 la o vânătoare. În luna noiembrie a aceluiași an, într-o scrisoare adresată lui Carol al V-lea, Castaldo îi relatează împrejurările morții fiului lui Petru Rareș⁹⁴. Vom reveni asupra lui Castaldo în capitolul VIII al lucrării noastre, unde vom analiza în detaliu informațiile prezentate de către cronicarii români cu privire la activitatea acestui militar.

⁹¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare se va prescurta ANIC), fond Alexandru Busuioceanu, dosar 12/1955, f. 63.

⁹² *Ibidem*, f. 65.

⁹³ *Ibidem*, f. 66.

⁹⁴ *Ibidem*, f. 67.

Tot în Moldova lui Lăpușneanu, s-a petrecut un alt episod interesant. În 1561, Ioan Iacob Heraclid, cunoscut sub numele de Despot Vodă a ocupat tronul lui Alexandru Lăpușneanu, fiind ulterior ucis de boierii moldoveni. Grec la origine, se pare că a fost angajat drept caligraf al Bibliotecii imperiale a lui Carol Quintul. Sub steagul Spaniei, a luat parte la bătălia de la Renty (1553), în urma căreia Despot, un bun cunoscător al tehnicilor militare de luptă, a redactat *De Marini quod Terovanam vocant atque Hedini expugnatione*. Lucrarea făcea apologia lui Carol Quintul, prezentându-l ca pe un om neînfricat și demn, ce se bucura de o putere colosală. Ajuns în Polonia, Despot a conceput planul de ocupare a tronului Moldovei, dorind ca mai apoi să își alipească Valahia și Transilvania, reconstruind astfel vechea Dacie a hispanicului Traian⁹⁵. În Moldova, a fost bine primit de Roxana, soția lui Lăpușneanu, publicând o genealogie de unde rezulta legătura sa de rudenie cu aceasta.

Heraclid a pătruns în Moldova în fruntea unei armate din care făceau parte și spanioli, iar Lăpușneanu a fugit. O mențiune referitoare la armata de spanioli a lui Despot o găsim la cronicarul Azarie, care mai relatează următoarele în legătură cu momentul căderii Domnitorului:

*Fără să judece, a trimis pe toți oștenii lui de frunte, nemți, unguri, spanioli, leși și alții și parte din sfat și din oameni și i-a încredințat să le fie de căpetenie Tomșa, neștiind ce fel este. Și puțini dintre ei știau ce puseseră la cale. Și când au ajuns la Ciuhru, pe neașteptate și fără veste au năvălit asupra ungarilor și asupra celorlalți, câți erau din limbi de altă credință și i-au bătut și i-au învins și nici măcar un vestitor despre nenorocire n-a scăpat*⁹⁶.

În 1561, Despot se intitula pe unele monede: „Heraclid Despot, Patris Patrie”. Domnia sa a durat doi ani. Și-a stabilit capitala la Cotnari, a înființat o Academie cu predare în limba latină, după modelul celor occidentale. În 1563, moldovenii s-au revoltat împotriva lui, fiind asasinat la Cotnari⁹⁷.

⁹⁵ *Ibidem*, f. 69.

⁹⁶ *Cronica lui Azarie*, în „Cronicele slavo-române din secolele XV–XVI publicate de Ioan Bogdan”, București, Editura Academiei RPR, 1959, pp. 143–144.

⁹⁷ ANIC, fond Alexandru Busuioceanu, dosar 12/1955, f. 70–71.

În timpul lui Carol Quintul, relațiile româno-spaniole au devenit ceva mai consistente, după ce, în secolul al XV-lea, se stabiliseră primele contacte prin intermediul lui Iancu de Hunedoara și Alfons al V-lea de Aragón, care au încheiat un tratat de politică otomană după ce, în prealabil, făcuseră schimb de solii între ei.⁹⁸

Maximilianus Transylvanus, un cărturar umanist ai cărui înaintași au emigrat din Transilvania în Țările de Jos, a petrecut mulți ani ca secretar al lui Carol Quintul, înrudindu-se cu familia nobilă spaniolă Haro⁹⁹. Tot în timpul domniei monarhului spaniol, Nicolaus Olahus a relatat în lucrarea sa, *Hungaria* (1536) despre campania lui Atila în Câmpiile Catalunice și despre Spania vizigotă.

Treptat, în Țările Române, au început să fie cunoscute operele scriitorilor spanioli ai Secolului de aur și astfel, teritoriul iberic s-a dezvăluit în plenitudinea sa locuitorilor din teritoriile românești. Carol Quintul a fost mereu interesat în politica sa externă de menținerea unor strânse relații cu toți aceia care puteau aduce o contribuție la înlăturarea pericolului otoman. Țările Române nu au fost excluse din sfera intereselor sale și astfel, istoria a adus din nou față în față pe urmașii lui Traian și pe cei ai dacilor.

⁹⁸ Mihail P. Dan, *Un stegar al luptei antiotomane. Iancu de Hunedoara*, București, Editura Militară, 1974, p. 126.

⁹⁹ Francisc Pall, *Maximilian Transylvanus, autor al relatării despre expediția lui Magellan*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj”, VII, 1964, p. 58, apud, Eugen Denize, *Imaginea Spaniei în cultura română până la primul război mondial*, București, Editura Silex, 1996, p. 7.

IV. 2. Activitatea iezuitului Alfonso Carrillo la curtea lui Sigismund Báthory

Alfonso Carrillo s-a născut la Alcalá de Henares în 1533 și a fost admis în ordinul iezuit de la Toledo la vârsta de optsprezece ani. În 1589, pe când se afla la Viena, a fost însărcinat de către generalul iezuiților, Claudio Aquaviva, cu o misiune în Transilvania, al cărei scop, nu era cunoscut la început nici de către iezuiții din Austria și nici măcar de către Carrillo. Ulterior însă avea să afle că misiunea sa avea legătură cu readucerea iezuiților în Transilvania, expulzați printr-o hotărâre a Dietei. Interesul Papei față de revenirea iezuiților în Transilvania era extrem de mare, întrucât acest ordin religios fusese utilizat ca avangardă pentru recucerirea catolică a Europei centrale. Iezuiții fuseseră chemați în Transilvania, în 1579, de către Ștefan Báthory, unchiul lui Sigismund Báthory, aceștia fondând un colegiu la Cluj, care, doi ani mai târziu, a fost ridicat la gradul de universitate, în cadrul său funcționând trei facultăți: teologie, filosofie și drept. În actul de înființare a universității, condusă de iezuitul Antonio Possevino, erau amintite, printre universitățile cele mai prestigioase ale momentului, și cele spaniole¹⁰¹ – probabil era vorba despre cele de la Salamanca (fondată în 1218) și Alcalá de Henares (1499).

Dieta transilvană, dominată preponderent de nobili necatolici, a hotărât în 1588 expulzarea iezuiților, obligându-l pe Sigismund Báthory să le accepte hotărârea, în schimbul recunoașterii sale ca principe. Sigismund, educat la Colegiul de la Cluj, a acceptat în cele din urmă decizia Dietei, însă, imediat ce și-a consolidat poziția, i-a rechemat pe iezuiți (1591).

¹⁰⁰ Maria Holban (coord.), *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, București, Editura Științifică, 1971, p. 303.

¹⁰¹ I. Crăciun, S. Jakó, G. Gündisch, *Cultura în Transilvania*, în Andrei Oțetea (coord.), *Istoria României*, vol. II, București, Editura Academiei RPR, 1962, p. 1038; Ștefan Pascu, *Ce este Transilvania?, Civilizația transilvană în cadrul civilizației românești*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1983, p. 76.

Pe parcursul șederii sale în Transilvania, Carril¹⁰² devenit una dintre persoanele de încredere ale principelui, fiind însărcinat cu cele mai dificile și mai delicate ambasade. În timpul campaniei antiotomane din Țara Românească din 1595, Carril¹⁰² a rămas în Transilvania, redactând buletinele de victorie¹⁰². În 1596, a revenit în Spania, cerându-i regelui Filip al II-lea acordarea unei sume de bani, conferirea ordinului „Lâna de aur” lui Sigismund Báthory pentru ca acesta să le țină piept otomanilor. Filip al II-lea i-a promis lui Carril¹⁰² pe lângă suma de bani și înalta distincție, acordarea unui ajutor diplomatic Poloniei, precum și cooperarea flotei spaniole în eventualitatea izbucnirii unei campanii militare antiotomane în Balcani.

Personaj controversat, Carril¹⁰² constituit sursa de inspirație a eroului omonim din două piese de teatru ale literaturii spaniole a Secolului de aur. *El capitán prodigioso* (trad. *Celebrul căpitan*), scrisă de Luis Vélez de Guevara cel mai probabil între 1598–1599 și *El príncipe prodigioso y defensor de la fe* (trad. *Celebrul prinț, apărător al credinței*) a lui Agustín Moreto și Juan de Matos Fragoso, publicată pentru prima dată în 1651. Autorii îl numesc pe Carril¹⁰² „maestru” al lui Sigismund, cei doi fiind protagoniștii a două tragicomedii axate pe înfățișarea câtorva dintre momentele principale ale domniei lui Sigismund, precum problema rechemării iezuiților, campania antiotomană din 1595, relațiile cu Poarta, la care se adaugă prezentarea situației generale a Europei, politica Porții, aspirațiile papalității etc.¹⁰³.

Cele două piese, prima dintre ele asemănătoare unei cronici versificate, iar cea de-a doua compusă în scopuri evident comerciale, redau o interesantă viziune asupra Transilvaniei, constituind totodată o dovadă a cunoștințelor și a receptării evenimentelor din Europa centrală în Spania. Succesul de care s-au bucurat cele două piese în teatrele spaniole (*corrales*) este atestat de numeroasele reeditări ale celei de-a doua piese, ce a cunoscut în secolul al XVII-lea nu mai

¹⁰² Maria Holban (coord.), *op.cit.*, p. 312.

¹⁰³ Pentru mai multe detalii privind aceste două piese, a se vedea Oana Andreia Sâmbrian-Toma, *El gusto del público español por las comedias de carácter histórico en la España barroca – El prodigioso príncipe transilvano y El príncipe prodigioso*, în „Bulletin of Hispanic Studies”, Liverpool, 2010 (sub tipa¹⁰³).

puțin de patru variante, atribuite lui Agustín Moreto, Juan de Matos Fragoso, Agustín Moreto și Juan de Matos Fragoso (piesă în colaborare) și Juan Pérez de Montalbán.

Carrillo era descris ca un om ambițios, ceea ce s-a dovedit a fi real. Astfel, iezuitul a reușit să își netezească drumul către Sigismund, decizând dependența teoretică a misiunii iezuite din Transilvania de provincialul bienvoitor de la Viena, Viller și nu de autoritarul Vangrotius de la Cracovia¹⁰⁴. De fapt, spaniolul se afla în corespondență directă cu generalul ordinului, Claudio Aquaviva, pe care îl informa despre situația de la Alba Iulia și căruia îi cerea insistent să îi trimită textul privilegiilor acordate de Grigore al XIII-lea primei misiuni iezuite din Transilvania, trecută de Ioan Leleszi asupra noii misiuni iezuite a lui Carrillo din 1592. Conform acestor dispoziții, Carrillo a fi obținut și unele prerogative aproape episcopale¹⁰⁵.

De la venirea sa, el preluase și sarcina de duhovnic al lui Sigismund care, sub influența lui Josica, se lăsase de bunele sale obiceiuri de devoțiune și se spovedea în grabă unui călugăr oarecare neluminat, ales de favoritul său¹⁰⁶.

Din 1594, Carrillo devenit unul dintre principalii agenți de propagandă ai lui Sigismund, căutând să îi atribuie meritul pentru toate victoriile antiotomane și răspândind, în același timp, calomniile nefondate la adresa voievozilor din Țara Românească și Moldova, în scopul motivării uzurpării drepturilor lor de cel care se vedea în postura de suveran al Daciei¹⁰⁷, autointitulându-se *Cavaliero di Gesù Cristo* (Cavaler al lui Iisus Hristos)¹⁰⁸. La 6 martie 1595, Carrillo comunica din Graz, unde se afla în scopul de a cere mâna arhiducesei Maria Cristina pentru Sigismund, victoriile anunțate de acesta la

¹⁰⁴ Maria Holban (coord.), *op.cit.*, p. 306.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ Eugen Denize, *Relațiile româno-spaniole până la începutul secolului al XIX-lea*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2006, p. 83–84.

¹⁰⁸ *Copia della Risposta del Principe Transilvano al Gran Turcho. Sigimondo Batori Principe di Transilvania, Valachia, Moldavia; Cavaliero di Gesù Cristo. A te Sultan Mahomet Othomano Imperador de Turchi*. Alba Giulia, 18-XI-1595, f.l., f.a., ediție digitală: <http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/zempenyi/24.htm>

21 februarie, în care pieriseră 6.000 de turci și tătari și alta în care ar fi pierit 20.000, împreună cu hanul tătarilor, afirmând că:

*...aceasta s-a făcut numai de către transilvănenii noștri, căci ei au observat necredința acestor voievozi, și de aceea alteța sa e silită să ia măsuri din vreme, ca să nu se întoarcă iar aceste țări spre turci, chiar dacă ar fi să fie înlăturați aceia*¹⁰⁹.

De bună seamă, Carril¹⁰⁹ enatura adevărul, victoriile la care făcea referire iezuitul aparținând voievodului Țării Românești, Mihai Viteazul, care în ianuarie 1595 obținuse victoriile antiotomane de la Putinei, Stănești și Șerpătești. De asemenea, Mihai declanșase din proprie inițiativă campania împotriva turcilor din vara lui 1595. Cât despre domnul Moldovei, Aron Vodă Tiranul, acesta aderase singur la liga antiotomană, încheind un tratat direct cu împăratul Rudolf la 16 august 1594 la Iași¹¹⁰. Însă Carril¹¹⁰ continuând pe linia discreditării principilor creștini din vecinătatea lui Sigismund, a speculat confuzia dintre numele lui Mihai Viteazul și Mihnea Turcitul, domn al Țării Românești în două rânduri, între 1544–1583 și 1585–1591, convertit la Islam, ceea ce l-a determinat pe Carril¹¹⁰ să afirme intenționat într-un comunicat despre victoria contra lui Sinan „miser Michael Voivoda olim...nunc vero turco facto”¹¹¹.

Prin intermediul informațiilor sale inexacte, în special ca fond, iezuitul spaniol anticipa viitoarele acțiuni ale lui Sigismund și, prin discreditarea voievozilor din Țara Românească și Moldova, încerca să le justifice în fața împăratului și a lumii creștine¹¹². Desigur, transmiterea de informații, fie ele și incorecte, către lumea occidentală, a determinat îndreptarea atenției acestora către spațiul românesc, iar diseminarea evenimentelor prin intermediul teatrului, cea mai populară formă de instrumentalizare politică în masă, o dovedește cu prisosință.

După sosirea nunțiului Visconti la 16 mai 1595 și celebrarea căsătoriei cu arhiducesa Maria Cristina la 6 august, precum și emiterea

¹⁰⁹ Maria Holban (coord.), *op.cit.*, p. 310.

¹¹⁰ Eugen Denize, *op.cit.*, p. 84.

¹¹¹ Maria Holban (coord.), *op.cit.*, p. 312.

¹¹² Eugen Denize, *op.cit.*, p. 85.

decretului de către Dietă în favoarea iezuiților, misiunea lui Carril¹¹³ putea fi socotită ca încheiată în modul cel mai satisfăcător. Însă, în acel moment, Sigismund s-a despărțit sufletește de duhovnicul său pe care îl făcea răspunzător de falimentul căsătoriei sale și al alianței habsburgice¹¹³.

Înstrăinarea aceasta a devenit evidentă cu ocazia adoptării ca duhovnic în preajma campaniei din Țara Românească franciscanului Francesco Pastis din Candia. Carril¹¹⁴ fost însă în continuare folosit în toate afacerile comportând apărur către Roma – de pildă în chestiunea Báthorylor – și foarte curând în cea a conflictului cu Polonia pentru Moldova. După campania din Țara Românească, Carril¹¹⁵ a fost trimis de Sigismund la Lipova, de curând cucerită, în vederea ridicării unui colegiu iezuit¹¹⁴. Nu se știe, însă, dacă în urma uciderii lui Ștefan Răzvan, domn al Moldovei în perioada mai-decembrie 1595, comandant al găzii lui Sigismund, detronat de polonezi, principele transilvan a recurs sau nu la Carril¹¹⁵. Acesta l-a urmat împreună cu nunțul Visconti și cu Josica la Praga, călătorie hotărâtă brusc de Sigismund fără a se fi consultat cu vreunul din sfetnici¹¹⁵. Favoritul său, Cosimo Capponi, cunoștea însă gândul ascuns al principelui de a întreprinde o călătorie secretă la Loreto, în Italia. Cu toate acestea, nu se știa nimic despre intenția lui Sigismund de a renunța la principat până la propunerea făcută de el însuși împăratului. Motivația gestului a fost analizată cu luciditate de nunțiu și de Carril¹¹⁶ într-o discuție liberă cu nepotul papii, generalul Giovan-Francesco Aldobrandini: „Ei spun că este atât de înfricoșat (*easere in tanta timore*), încât ar face orice învoială pentru a se elibera de acel principat al Transilvaniei”¹¹⁶.

În biografia lui Alfonso Carril¹¹⁶ din volumul III din *Călători străini*, faptele erau interpretate în următoarea manieră:

O atare renunțare putea periclita situația taberei creștine. Se țese așadar un fel de conspirație a tăcerii. Principele trebuia încurajat, lăudat, lingușit. Carril¹¹⁶ este trimis urgent la papă și de

¹¹³ Maria Holban (coord.), *op.cit.*, p. 312.

¹¹⁴ *Ibidem.*

¹¹⁵ *Ibidem.*

¹¹⁶ *Ibidem.*

acolo la regele Spaniei cu o scrisoare de la Rudolf al II-lea pentru bani și pentru conferirea ordinului Lânei de aur (Toisón) fără de care nu se putea ține piept turcilor! La 16 martie pleacă din Viena, apoi la 16 aprilie din Roma și ajunge la Madrid la 16 mai! Bătrânul Filip al II-lea bolnav, la Toledo, îl primește și îi acordă și bani, și promisiunea sprijinului diplomatic față de Polonia, și cooperarea flotei spaniole la o eventuală campanie în Balcani și, în sfârșit, Lâna de aur pentru tânărul erou (...) La întoarcere trebuia să se oprească pentru a primi efectiv la Veneția banii făgăduiți de papă. Deghizat ca soldat, el străbate sudul Franței și valea Padului spre lagune și apoi, în grabă, se îndreaptă cu banii spre Alba Iulia unde ajunge, în sfârșit, la 15 septembrie. Dar aici, ca un trăsnet, află că trebuie să plece iar, de astă dată la Roma, Graz și Praga, spre a desface tot ce făcuse cu atâta greutate, și să se străduiască de rândul acesta pentru o anulare (a căsătoriei) și o renunțare (la principat).

Discuțiile se prelungesc peste măsură. Până la sfârșitul anului nu se pășise încă la rezolvarea definitivă a problemei compensațiilor de oferit lui Sigismund. Acesta trimite un ultimatum. Dacă nu se ajunge la o încheiere în ianuarie 1598, el e liber să facă pace cu turcii. La 28 ianuarie Carril la Alba Iulia cu acordul definitiv privind compensațiile la renunțare. Dar problema adevărată e cea a predării principatului. Către cine va fi făcută? Și când? Arhiducele Maximilian desemnat de împărat nu se grăbea. Trebuia ca dieta generală de primăvară să lichideze această chestiune. Căci erau riscuri mari: fie ca să se răzgândească Sigismund, fie că refuza dieta încuviințarea necesară. Carril era pentru soluții de moment și de persoană. După o încercare zadărnica de a ocoli soluțiile radicale prin compromisul ingenios al unei tovărășii frățești între Sigismund și arhiducesă (indiferent de faptul că el voise să o ucidă de mai multe ori și că răspândise zvonuri calomnioase despre o pretinsă intrigă a ei cu un secretar particular fugit la tătari) — el se oprește la expediente parțiale. O dată ce Sigismund se declarase doritor să îmbrățișeze starea ecleziastică, trebuia satisfăcut cât mai repede, căci acest pas crea ireparabilul, tăind orice posibilitate a unei reveniri ulterioare. Iar greutățile rezultând din zăbava lui Maximilian puteau fi neutralizate printr-o regență interimară a arhiducesei care ar urma

chiar să se mărite cu acest văr al ei, de cum va fi fost anulată căsătoria cu Sigismund. Mai târziu, după reîntoarcerea intempestivă a acestuia și pornirea unor pertractări simultane cu împăratul, cu Andrei Báthory și cu turcii, Carril observând starea sănătății cu accese mult prea frecvente de „colici” (crize nervoase?) adaugă cu pioasă speranță: „Facă Domnul cum va fi mai bine!”

Dar înainte de toate era nevoie de grabă, și caracteristica negocierilor habsburgice continua să fie zăbava. Și instabilitatea lui Sigismund deschidea perspective strănii (...) La 4 aprilie are loc declarația de renunțare în fața comisarilor și totodată și arestarea neașteptată a lui Josica din porunca lui Sigismund! Nu ar fi exclus să găsim aici tot mâna lui Carril. Motivarea arestării din scrisoarea sa din 5 aprilie se inspiră prea mult din scrisoarea lui Visconti pentru ca să nu fie o legătură strânsă între ele. S-ar părea că din nou Sigismund avea nevoie de prezența lui Carril pe care ținea să-l ia cu el în Silezia. Această prezență era cu atât mai necesară, cu cât orice contrarietate putea determina un act necugetat, cu atât mai primejdios, cu cât Maximilian zăbovea să treacă în Transilvania¹¹⁷.

Într-un extrem de interesant articol publicat în 2006, Rubén González Cuerva și-a aplecat atenția asupra lui Sigismund Báthory, a cărui figură a analizat-o, cu precădere, prin intermediul informațiilor oficiale care soseau la curtea de la Madrid despre situația politică și religioasă din Transilvania. Astfel, González Cuerva sublinia că imaginea propagandistică de care Sigismund se bucura în Spania contrasta puternic cu sentimentul de neîncredere exprimat în documentele emise de Vatican, care îl considerau tânăr, lipsit de experiență și impulsiv¹¹⁸. Autorul spaniol sublinia, de asemenea, mediul profund italianizat în care se formase Sigismund, ceea ce l-a făcut să se înconjoare la curtea de la Alba Iulia de muzicieni, poeți și bucătari transalpini¹¹⁹. Religiozitatea sa exacerbată se explică prin faptul că fusese educat de către iezuiți, pe care i-a protejat.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 312–313.

¹¹⁸ Rubén González Cuerva, *El prodigioso príncipe transilvano: la larga guerra contra los turcos (1593–1606) a través de las relaciones de sucesos*, în „Studia Histórica. Historia moderna”, 28, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, 2006, p. 287.

¹¹⁹ *Ibidem*.

Alfonso Carril¹²⁰ care și-a întreținut legăturile cu Madridul și Roma, a promovat în primă instanță imaginea de cruciat creștin a lui Sigismund, ce s-a năruit treptat, pe măsură ce caracterul crud și impulsiv al principelui transilvan a ieșit la iveală¹²⁰. Spaniolul a jucat deci un rol esențial la curtea lui Sigismund, pe care l-a promovat fără să țină cont de adevărul istoric. Personaj controversat și abil, iezuitul nu s-a mulțumit doar cu îndeplinirea misiunii desemnate de Claudio Aquaviva, implicându-se și în problemele politice transilvănene. Urzeliile lui, extrem de bine ticluite, l-au propulsat drept una dintre persoanele de încredere ale lui Sigismund, reușind să se debaraseze fără prea mari probleme de adversari. Mesager al câtorva dintre cele mai delicate ambasade ale principelui transilvan, Carril¹²⁰ a fost un personaj important al rebeliunii antiotomane din 1595, prin prezența sa la curtea spaniolă pentru a obține sprijinul lui Filip al II-lea. De asemenea, includerea lui ca erou principal în două piese de teatru de mare succes în Spania – tragicomedia lui Matos și Moreto, *El príncipe prodigioso*, a fost reprezentată la 9 ianuarie 1681 și, ulterior, la 14 și 16 ianuarie 1689 la *Corral del Príncipe*, iar în 1792, aceeași piesă a fost jucată pe 3, 4 și 5 octombrie – atestă încă o dată caracterul popular și fascinant al acestui personaj, ale cărui fapte se pretau imaginarului teatral.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 288.

IV.3. Imaginea Transilvaniei în câteva avize spaniole din secolul al XVII-lea

În secolul al XVII-lea, numărul avizelor¹²¹ care circulau din Italia către Spania era unul însemnat. Câteva dintre acestea, aflate la Biblioteca Națională a Spaniei de la Madrid, cuprind detalii interesante despre evenimentele desfășurate în Transilvania între 1685–1688, o perioadă extrem de dinamică și tulbură, ce îi urmasă asediului asupra Vienei din 1683. Eșecul înregistrat de turci la Viena atrăsese atenția Europei asupra declinului în care se afla Poarta și a decalajului care începuse să se înfiripe între lumea europeană în plină ascensiune și universul otoman, închistat în conservatorismul său islamic¹²². Înaintea acestei bătălii, Poarta reușise să își sporească autoritatea asupra Valahiei și Moldovei, situația extinzându-se și asupra Transilvaniei, care în 1658 fusese atacată de oștile conduse de marele vizir Mehmed pașa Küprülü, acțiune ce viza asumarea funcției externe a principatului, în paralel cu diminuarea capacității combative a statului intracarpatic. De asemenea, a fost întărită centura de siguranță în jurul principatului, prin cucerirea cetății Ineu. În această atmosferă umilitoare, Transilvania s-a văzut nevoită să încheie actul din 10–19 septembrie 1658, prin care erau acceptate apăsătoarele condiții impuse de turci¹²³.

După ce Imperiul Otoman a stabilit relații cu Polonia (1676) și Rusia (1681), turcii au hotărât să îi atace pe imperiali în Ungaria și Austria, acceptând oferta de supunere a nemulțumiților unguri, conduși de Emeric Thököly, marele vizir dorind să stopeze astfel expansiunea

¹²¹ Foi volante care ajungeau în Spania, în general, pe filieră italiană, popularizând principalele evenimente politice semnificative ale epocii. Sunt considerate precursorile ziarelor (n. a.)

¹²² Călin Felezeu, *Cadrul politic internațional (1541–1699)*, în Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. II (de la 1541 la 1711), Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2007, p. 47.

¹²³ *Ibidem*, p. 43.

habsburgică spre răsărit. În acest sens, Thököly trebuia să formeze o zonă-tampon, fixată între granițele Imperiului Otoman și teritoriile considerate ca făcând parte din *dar-al-hard* („casa războiului”), ce urma a fi deplasată ulterior spre vest, evidențiind astfel noile intenții ale otomanilor de consolidare a propriei dominații asupra Ungariei și Transilvaniei. După domniile autoritare ale lui Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákóczi, Poarta reușise să își impună candidații, Arcațiu Barcsai și Mihail Apafi¹²⁴. Poziția Transilvaniei fusese mult îngreunată de consecințele armistițiului de la Vasvár, prin care imperialii cedaseră Porții mai multe cetăți din Partium¹²⁵, otomanii profitând de situație pentru a-și întări poziția în Transilvania.

Aceasta era panorama din principatul transilvan, la vremea când avizele spaniole transmiteau informații despre starea acesteia, precum și despre asediul Vienei, așa cum rezultă din „Relatare despre starea, întâmplările și progresele Ligii Sfinte la finele anului 1685”, un aviz publicat „miercuri, 2 ianuarie 1686” la tiparnița lui Antonio Roman, format din „scrisorile aduse recent din Italia și din Nord”¹²⁶. Făcând referire la evenimentele din anul 1685, avizul asigura că

(...) haver los Moldavos y Valacos dado a entender a los Generales que se querían declarar por el interés de la Cristiandad debajo de la protección de su Majestad Polaca, siendo su verdadero intento cooperar a la destrucción de su ejército, juntos con los Turcos y Tártaros; mas que no habiendo tenido disposición para convocar a tiempo sus milicias, habían llegado en número de treinta mil aldeanos tres días demasiado tarde, al bosque donde pensavan executar su maldad.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 45.

¹²⁵ Partium era constituit inițial din comitatele maghiare Maramureș, Solnoc-Dăbâca, Crasna, Bihor, Țara Chioarului, Banatul de Severin și Zarandul de est. Aceste teritorii erau conduse de Principatul Transilvaniei, însă nu aparțineau oficial acestuia. Regiunea Partium a fost ocupată în întregime de trupele Imperiului Otoman în 1660, dar a revenit la Transilvania la sfârșitul secolului (n.n., O.A.

¹²⁶ *Relación del estado, sucessos y progressos con que iban quedando las cosas dela Liga Sagrada a fines del Año passado 1685. Publicada el miércoles 2 de enero de 1686*, Biblioteca Națională a Spaniei, R micro/ 12356, f. 1.

(...) moldovenii și valahii le-ar fi dat de înțeles Generalilor că doreau să apere interesele Creștinătății sub protecția Majestății sale poloneze, însă adevărata lor intenție era să se alăture turcilor și tătarilor pentru a le distruge armata; dar nu au putut să își strângă la timp oastea, treizeci de mii de săteni ajungând trei zile mai târziu la pădurea unde voiau să își pună în aplicare planul ticălos¹²⁷.

După anul 1683 și repurtarea mării victorii a Ligii Sfinte la Viena, Mihail Apafi încheiase în iunie 1685 un tratat secret de alianță cu Șerban Cantacuzino, patronat de Viena, urmat de tratative în scopuri similare de domnul Moldovei, Constantin Cantemir. Relațiile Transilvaniei cu Apafi au fost schimbătoare: după încercarea de încheiere a unei coaliții comune antiotomane, moment la care face referire fragmentul din aviz, mediată de domnul Moldovei, Ștefan Petriceicu, în urma victoriei lui Jan Sobieski a fost repusă în discuție problema unei colaborări militare. Cum se pot explica însă cele expuse în aviz? La vremea respectivă, Transilvania, Moldova și Țara Românească se aflau în fața pericolului eminent reprezentat deopotrivă de Imperiul Habsburgic și Polonia, cu precădere din cauza rolului deosebit avut de Sobieski la despresurarea Vienei, ceea ce a determinat reorientarea rapidă a politicii externe a Țărilor Române către Polonia¹²⁸. Totodată, Mihail Teleki a intuit decăderea turcilor după evenimentele din 1683 și inversarea raportului de forțe între creștini și otomani, motiv pentru care a încercat să obțină pe calea tratatelor o situație mai bună pentru Transilvania decât cea care ar fi decurs în urma unei cuceriri armate. Astfel, drumul diplomaților ardeleni către Viena trecea pe la curtea lui Sobieski, transilvănenii bazându-se pe intervenția regelui polon în favoarea Transilvaniei, ținând cont de faptul că domnul Moldovei, Ștefan Petriceicu fusese înscăunat de către însuși Jan Sobieski. Apafi avea așadar în vedere, poate chiar cu acordul Porții,

¹²⁷ *Ibidem*, f. 2.

¹²⁸ Avram Andea, Susana Andea, *Principatul Transilvaniei sub suzeranitate otomană (1541–1691)*, în „Istoria României. Transilvania”, vol. I, Cluj Napoca, Editura George Barițiu, 1997, p. 544–646, în <http://www.istoriatransilvaniei.ro/vol1/v1c5.pdf>.

inițiativa de a se oferi drept mediator între creștini și păgâni pentru a menține Transilvania în viitoarele tratate¹²⁹.

Relațiile dintre Țările Române au gravitat și ele în jurul noilor poli diplomatici ai vremii: dacă până în 1683 relațiile dintre Apafi și domnul valah Șerban Cantacuzino fuseseră marcate de intențiile și atitudinile Porții față de cei doi supuși, după asediul Vienei, noul element polarizator a fost, pe rând, Varșovia și, ulterior, Viena¹³⁰.

Prin interceptarea în 1684 a corespondenței poloneze adresată lui Șerban Cantacuzino, Apafi aflase de atitudinea și gândurile domnului valah care plănuia o alianță antiotomană, acesta, prins asupra faptului, încercând să îl atragă și pe principele transilvan. Prudent în a lua o hotărâre definitivă, Apafi a inițiat un permanent balans, date fiind pretențiile teritoriale, atât ale imperialilor, cât și ale polonezilor, acceptând, în primă fază, la cererea lui Sobieski și a lui Șerban Cantacuzino, trecerea corespondenței dintre cei doi pe teritoriul Transilvaniei. Totodată, relațiile bune dintre Transilvania și Poartă fuseseră întărite prin mandatarea lui Apafi, la 15 iulie 1684, de a media pacea cu Polonia, tot atunci sosind și *ahidname*-ul de recunoaștere ca succesor a lui Mihail Apafi al II-lea. Este posibil ca acordarea acestor favoruri să fi avut loc în condițiile scurgerii de informații utile Porții despre creștini, principele transilvan putând să fi interceptat corespondența dintre Șerban Cantacuzino și Sobieski, declarată pierdută în iulie 1684, undeva în Transilvania¹³¹. Iată, așadar, contextul care a dus, probabil, la redactarea avizului menționat.

Același aviz prelua și informații despre Emeric Thököly, trimis în lanțuri la Edirne în 1685, întrucât după ce ani la rând activase în politica militară antihabsburgică, luptând alături de turci la Viena și fiind învinuit de către marele vizir pentru pierderea bătăliei, inițiasse tratative de reconciliere cu habsburgii prin intermediul lui Jan Sobieski. În condițiile în care Thököly își dăduse seama că turcii pierdeau teren, el promisese împăratului să depună armele dacă, în schimb, ar fi primit, recunoașterea drepturilor religioase ale

¹²⁹ *Ibidem.*

¹³⁰ *Ibidem.*

¹³¹ *Ibidem.*

protestanților din Ungaria, precum și Ungaria superioară pentru sine. Leopold a refuzat, însă, cerând dezarmarea imediată, ceea ce a determinat reluarea campaniei anti-habsburgice a lui Thököly, soldată cu o serie de dezastru militare. În 1685, cerând sprijinul turcilor la Oradea, a fost capturat și dus în lanțuri la Edirne¹³², întrucât turcii aflaseră de tratativele întreprinse de Emeric Thököly cu Leopold. Scena este redată și de avizul spaniol din 2 ianuarie 1686:

... dos días antes de partir habían visto salir de aquella fortaleza, con grillos, esposas y garganta al cuello, Emerico Tekeli, a quien no se dará en adelante el título de rebelde, por suponerle ya muy arrepentido de sus passados desvíos. Iba en un carro tirado de bueyes, cubierto de una estera sencilla y por viático dos panes bien negros, y una bota de agua, encaminado la buelta de Adrianopoli, con una escolta de trescientos genízaros. Por cama llevaba una poca de paja; y si, lastimándole el movimiento del carro, se le escapava alguna voz de impaciencia, acudían luego los de su acompañamiento a igualársela a fuertes palos. Catástrofe terrible y tan inmediata, como se ha visto por las relaciones passadas, de príncipe que le habían hecho de la Ungría superior, y aún rey si el quisiera, a juguete de verdugos, a quien le habían encargado para llebarle al Sultán.

(...) cu două zile înainte să plece, îl văzuseră ieșind din acea fortăreață, legat cu cătușe la mâini și la gât pe Emeric Thököly, căruia de acum înainte nu îi vom mai spune rebel, întrucât credem că se căiește foarte tare pentru acțiunile sale din trecut. Mergea într-un car tras de boi, acoperit cu o rogojină subțire, ca hrană avea două pâini negre și un burduf cu apă, îndreptându-se către Adrianopol, escortat de trei sute de ieniceri. Drept pat avea câteva paie; și dacă scotea vreun țipăt atunci când legănatul carului îl rănea, imediat se iveau ienicerii care îl loveau puternic. Mare nenorocire pe capul aceluia care, așa cum am văzut în relatările anterioare, a trecut de la statutul de principe al Ungariei superioare, pe care l-ar fi numit și rege dacă ar fi vrut, la cel de jucărie în mâinile călăilor săi care îl duceau la sultan¹³³.

¹³² Denumire dată de către turci orașului Adrianopol (n.n., O.A.S.)

¹³³ *Relación del estado, sucessos y progressos...*, f. 4 .

Într-un alt aviz, nedatat însă, ceea ce îngreunează identificarea evenimentelor, se relateau cele ce urmează de către trimisul lui Emeric Thököly la Poartă: ambasadorul avertiza că atât habsburgii, cât și polonezii se pregăteau să îi atace, motiv pentru care:

Por esto desea el Rey mi Señor, que se le envíe socorro con toda la diligencia possible. La Puerta sabe que es un príncipe muy versado en los negocios belicosos y muy entretenido en las cosas militares, muy enterado de los estratagemas de los enemigos, prudente, anteviniendo los peligros para evitarlos, capacísimo y con el favor de Dios siempre victorioso, triunfante e invencible.

Domnul meu dorește să i se trimită toate întăririle posibile. Poarta știe că este un principe cu multă experiență în ceea ce privește tratativele și războaiele, militar înzestrat, la curent cu strategiile inamicilor, prudent, evitând pericolele, capabil și, cu ajutorul lui Dumnezeu, mereu victorios, triumfător și invincibil¹³⁴.

La o primă vedere, ar fi posibil ca acțiunea să fi avut loc între 1690 și 1691, în urma bătăliei de la Zărnești, când Thököly fusese ales principe al Transilvaniei, făcând însă cu greu față atacurilor imperiale, de unde și posibila cerere de ajutor adresată Porții. Dar detaliile următoare infirmă această opțiune, determinându-ne să luăm în calcul anul 1686 când, odată eliberat din închisoarea otomană, fusese trimis în Transilvania în fruntea unei mici armate. Astfel, solul lui Thököly face referire la tratatul semnat de Mihail Teleki cu un an în urmă, în 1685:

El rey de Transilvania se ha coligado y confederado con los alemanes y polacos y obligándose con juramento a ellos a juntarse en tiempo y lugar con ellos: y su juramento hecho por escrito fue en año pasado enviado a Viena por un gentilhombre alemán llamado Teleck.

¹³⁴ *Discurso y proposiciones hechas al Gran Visir moderno del Gran Turco en la Puerta otomana por el embajador del rebelde Conde Emerico Tekeli*, Biblioteca Națională a Spaniei, R micro/ 12356, f. 2.

*Regele Transilvaniei s-a aliat și confederat cu habsburgii și polonezii și s-a obligat față de ei prin jurământ: iar jurământul său făcut în scris a fost trimis anul trecut la Viena de un nobil pe nume Teleki*¹³⁵.

Pentru a reuși să își alipească Transilvania și Țara Românească, imperialii au gândit un abil plan diplomatic, urmărind realizarea unei confederații între Transilvania și Valahia, tutelată de împăratul Leopold. În acest scop, iezuitul Antide Dunod fusese trimis în Transilvania în februarie 1685, cu un proiect de tratat care să realizeze o alianță veșnică sub protecția împăratului ca rege al Ungariei, care ar fi devenit regele legitim al aliaților, garantul acestora, judecătorul lor în caz de neînțelegeri. Regele urma să-și trimită reprezentanți în viitoarele adunări ale țării, se obliga să ajute militar și diplomatic la apărarea lor. În schimb, cei doi aliați confederați urmau să se ajute reciproc, garantându-se libertatea comerțului, egalitatea vămilelor, trimițându-și fiecare reprezentanții în adunările de stări ale celuilalt și încurajând căsătoriile dinastice¹³⁶.

Paralel cu acest tratat, iezuitul Dunod aducea cu sine și un altul, destinat principelui și Adunării țării, în care se prevedea ca Transilvania să reia raporturile pe care le avusese pe vremea voievodatului cu regele Ungariei, să i se reducă chiar hotarele la cele de atunci, menținându-se însă principele și confirmându-se legislația în vigoare. Proiectul mai prevedea primirea spre iernare și aprovizionare a o șesime din armata imperială, necesară apărării Ungariei și Transilvaniei și punerea pe timp de război a căpitanilor de cetăți sub ascultarea comandanților imperiali. Nu lipseau nici condițiile intrării Transilvaniei în Liga Sfântă, principatul urmând să contribuie cu 15.000 de soldați subordonați aceluiași comandant imperial, la care se adăuga încartiruirea a cel puțin 12.000 de soldați, în schimbul angajării ca principatul să nu fie exclus din tratatul de pace cu turcii¹³⁷.

Reacția principelui față de aceste propuneri, care deschideau țara pentru intrarea trupelor imperiale, nu putea fi una favorabilă într-un moment în care era bine văzut la Poartă, iar fiul său fusese recunoscut ca principe succesori. De aceea, Mihail Apafi a încercat să contrapună

¹³⁵ *Ibidem*, f. 4.

¹³⁶ Susana Andea, Avram Andea, *Transilvania în timpul lui Mihail Apafi I*, în Virgil Cândea (coord.), *Istoria românilor*, vol. V, *O epocă de înnoiri în spirit european (1601–1711/1716)*, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 356.

¹³⁷ *Ibidem*.

pretențiilor Vienei interesele Poloniei, căreia la 1 iunie 1685 principele îi ceruse ajutor și din partea căreia își dorea asigurarea că Austria va respecta condițiile solicitate de ardeleni. Dar ceea ce nu obținuse Antide Dunod de la principe și nici de la Adunarea țării, a obținut de la consilierul Mihail Teleki, încheind cu acesta un tratat secret la Cârțișoara (14 aprilie 1685). În schimbul unor avantaje precum iertarea acțiunilor sale antihabsburgice, restituirea averilor din Ungaria luate de fisc sau de turci, o pensie anuală plătită în secret, asigurarea refugiului și a protecției sale pe teritoriul imperialilor, secretul deplin al înțelegerii, Mihail Teleki se obliga să promoveze ideea războiului împotriva turcilor, să asigure proviziile necesare trupelor, să permită trecerea acestora din Transilvania în Valahia, etc. Astfel, proiectele de tratat aduse de Dunod, chiar respinse, își făcuseră efectul, deschizând calea tranzacțiilor și stârnind contrapropuneri¹³⁸.

Trimisul lui Thököly atrăgea în permanență atenția asupra necesității de a ține sub control situația din Austria și Polonia, care riscau în orice moment să îi atace, avertizând și în privința lui Mihail Apafi care, în cuvintele solului, era necredincios Porții:

Mi felicísimo Señor: este invierno habíamos hallado la ocasión de deshacer al rey de Polonia y le huviéramos echado del reino de Hungría a no haberlo embarazado la trahición y perfidia del rey de Transilvania, y no hay que dudar en que dicho transilvano esté enteramente unido con ellos. Su infidelidad se reconoce particularmente en que siendo Rey tanto tiempo ha, jamás ha desenvainado el alfange para el servicio del Augustísimo Emperador del mundo, ni derrotado a ninguno de sus enemigos: en que muestra bien que su corazón es falso y perverso.

Luminate Stăpâne: în această iarnă găsisem ocazia să scăpăm de regele Poloniei și l-am fi alungat din regatul Ungariei dacă nu ar fi fost la mijloc trădarea și perfidia regelui transilvan și nu trebuie să vă îndoiiți că acest transilvănean îi sprijină. Infidelitatea sa e evidentă, întrucât de atâția ani de când e rege, niciodată nu și-a pus brațul în

¹³⁸ *Ibidem*, p. 357.

*slujba marelui Stăpân al lumii, nici nu a înfrânt vreun dușman de-al său: de aici reiese prea bine că inima sa e necredincioasă și perversă*¹³⁹.

Un alt aviz spaniol din 20 iulie 1688 reproduce textul tratatului de la Sibiu din 9 mai 1688, prin care Transilvania, în prezența generalului Caraffa, trecea sub protectorat austriac¹⁴⁰. Prin declarația semnată și confirmată de Adunarea țării, Transilvania dobânda o nouă situație de drept, aceasta intrând sub stăpânirea habsburgică fără a deține un act de garantare a legilor și instituțiilor sale.

Avizele spaniole care circulau la finele secolului al XVII-lea redau, deci, starea de efervescentă existentă în Europa și, cu precădere, în Transilvania, care cunoscuse un regres față de epoca lui Gabriel Bethlen când deținuse un loc important în diplomația europeană în urma implicării în **sistemul de alianțe internațional**. Politica multivalentă a lui Mihail Apafi care încerca, atât să își păstreze tronul, cât și să mențină Transilvania în tratatele de alianță europene, a fost fluctuantă, în special după eșecul înregistrat de turci în 1683 la Viena. Această poziționare de ambele părți ale baricadei i-a atras însă în spațiul european faima de necredincios – să nu uităm că avizul care îl acuza de trădare față de Poartă fusese tradus din latină în turcă de către Seffer Aga și mai apoi în italiană, franceză și spaniolă, ceea ce dovedește că în toate aceste țări se transmisese aceeași informație. Moartea lui Mihail Apafi I a complicat situația și așa tulbure din principatul transilvan, în 1690 turcii înscăunându-l pentru scurt timp pe Emeric Thököly, a cărui domnie a fost de scurtă durată. Din 4 decembrie 1691, *Diploma leopoldină* a constituit actul juridic fundamental al principatului Transilvania, menținută până la dualismul austro-ungar din 1867.

¹³⁹ *Discurso y proposiciones hechas al Gran Visir moderno del Gran Turco...*, f. 6.

¹⁴⁰ *Relación extraordinaria de lo ocurrido últimamente en la reducción y reunión absoluta de toda la Transilvania a la obediencia de los Señores Emperador y Rey de Hungría y a su Corona: comprendido este gran sucesso en las Traducciones de Latín en Romance, de los puntos propuestos por el Conde Antonio Caraffa a los Consejeros y Diputados y a todos los Estados del Reino de Transilvania y de la Declaración que en su conformidad hicieron los mismos Diputados. Publicada el martes, 20 de julio*, Biblioteca Națională a Spaniei, R micro/ 12356.

V. Imaginea lui Gabriel Bethlen în spațiul spaniol

V.1. Diego Duque Estrada la curtea lui Gabriel Bethlen

Personajul spaniol ale cărui memorii le vom analiza constituie întruchiparea unui *globtrotter* modern, iar prezența sa ne determină să ne punem întrebări asupra constituirii gustului cititorului spaniol renascentist și baroc față de relatările de călătorie, ce suscitau cu siguranță interesul acestuia, având în vedere abundența lor în perioada la care ne raportăm.

Proza redactată între secolele XVI–XVII se baza, în mare măsură, pe relatările de călătorie, datorită, se pare, conciliului de la Trento, despre care se consideră că ar fi influențat apariția ideii de viață concepută ca pelerinaj¹⁴¹. Bărbații și femeile epocii, impulsionați de sentimente de iubire, răzbunare, dorință de aventură, probleme cu justiția etc. hotărârau să întreprindă o călătorie. Această activitate era de obicei prezentată de autorul autobiograf urmând o schemă comună de narare, ce cuprindea o succesiune de momente: împrejurările plecării, descrierea personajului, la care se adăuga o descriere ce îndeplinea două funcții: pe de o parte, înfățișarea acțiunii și pe de alta răspândirea unei serii de indicii a căror interpretare interacționa direct cu temele-nucleu ale expunerii¹⁴².

În Secolul de aur, relatările de călătorie s-au bucurat de un mare succes. În secolul al XVI-lea, după cum demonstrează Diego Galán, spaniolii erau atrași de afinitățile dintre povestire și faptele/ adevărul

¹⁴¹ Sofía Carrizo Rueda, *Dramatización del viaje y prácticas descriptivas en el teatro áureo. Aspectos de El castigo sin venganza y de otros textos de Lope y Calderón*, în „Homenaje a Marc Vitse”, Toulouse, PUM/ Conserjería de Educación de la Embajada de Francia, 2006, p. 180.

¹⁴² *Ibidem*, p. 180–181.

istoric. Să vedem însă ce se întâmpla un secol mai târziu cu opera unui alt personaj extrem de interesant pentru spațiul românesc, Diego de Estrada.

Autobiografia lui Diego duce de Estrada, *Comentarios del desengañado de sí mismo, prueba de todos estados y elección del mejor de ellos*, a fost pentru mult timp un text ignorat atât de către filologi, cât și de către istorici, sau poate că mai corect ar fi să spunem uitat, în ciuda faptului că avem de-a face cu o înșiruire de memorii care pot fi interpretate atât din punct de vedere stilistic, cât și istoric, grație multiplelor informații de acest fel pe care *Comentariile* le conțin. Pentru Alessandro Cassol, unul dintre cei mai recentți exegeți ai memoriilor militarului spaniol, textul lui Estrada constituie un model de autobiografie, filologul italian referindu-se la el ca la „romanul soldătesc”¹⁴³. Din „romanul” redactat între 1614 și 1646 s-au mai păstrat trei manuscrise și s-au publicat două ediții critice: prima îi aparține lui Pascual de Gayangos și datează din 1869, iar cea de-a doua, aparținând profesorului Henry Ettinghausen, a apărut în 1982. La această din urmă ediție critică am apelat și noi pentru preluarea citatelor textuale.

Diego de Estrada s-a născut în 1589 la Toledo și a început de tânăr să își redacteze memoriile, bazându-se pe niște documente ale familiei ce îi atestau originea nobiliară și care se opresc în 1614, cu trei ani înainte de moartea lui Estrada, ajuns după numeroase aventuri, călugăr. Autobiografia sa se compune din 19 părți, în cadrul cărora sunt reclădite toate etapele vieții sale. Henry Ettinghausen atrăgea atenția asupra faptului că Diego încerca prin orice mijloace să se autopezinte drept un personaj suprauman, astfel încât relatările sale trebuie analizate cu maximă luciditate.

Cu toate acestea, Duque de Estrada este un bărbat cu multiple calități: istețimea sa nativă îl face să se adapteze perfect oricărei circumstanțe, posedă calitățile unui real curtezan, învățând extrem de

¹⁴³ Alessandro Cassol, *La memoria de la escritura. Parodia de los géneros literarios en los Comentarios de Diego Duque de Estrada*, în „Letteratura della memoria, vol. II, Atti del XXI Convegno della Associazione Ispanisti Italiani, Salamanca, 12–14 settembre 2002”, Messina, Lippolis, 2004, p. 42.

repede să danseze și să cânte la diverse instrumente; reușea să se adapteze obiceiurilor sociale din țări îndepărtate, descurcându-se la fel de bine în orașele italiene ca și în Transilvania¹⁴⁴. Spaniolul își prezintă cu acuratețe impresiile stârnite de fiecare loc unde a călătorit, iar Transilvania nu constituie nicidecum o excepție în acest sens, din contră. În cele ce vor urma, vom încerca să expunem și să comentăm modul în care Estrada s-a raportat la Transilvania din toate punctele de vedere: de la problemele de stat la cele mai intime percepții.

Intrat în serviciul principelui Gabriel Bethlen pentru un venit de cinci sute de scuzi pe an, soldatul și aventurierul spaniol – chiar dacă uneori acești doi termeni par sinonimici atunci când ne referim la soldatul spaniol al Secolului de aur – Diego duce de Estrada, a dus o viață plină de peripeții, a luptat în războiul de treizeci de ani și a fost omul de încredere al lui Bethlen din 1628 până în 1629. Ducele de Estrada a părăsit Veneția, îndreptându-se către Transilvania la 22 noiembrie 1627; a ajuns la Timișoara la 2 ianuarie 1628, iar de aici s-a îndreptat spre nord, a străbătut Lugoj, Caransebeș și Orăștie, ajungând în cele din urmă la Alba Iulia. Informațiile lui Diego de Estrada vizează, în special, descrierea vieții de la curtea lui Bethlen, cu serbările, ceremoniile și intrigile sale, precum și unele detalii de natură politică. Eugen Denize identifica în cadrul acestora din urmă două categorii de interes: pe de o parte, portretul fizic al principelui transilvan, însoțit de detalii autobiografice și, pe de alta, așa zisul proiect de coaliție antiotomană pe care statele creștine l-ar fi plănuțit și pe care Bethlen i l-ar fi încredințat lui Diego. În analiza sa, Denize pune sub semnul întrebării existența acestui plan, susținând că, și în cazul în care ar fi fost real, Bethlen nu i l-ar fi expus unui aventurier ca Estrada, despre care istoricul român presupune că l-ar fi inventat pentru a se fali cu importanța pe care ar fi câștigat-o la curtea unde se afla¹⁴⁵.

Imaginea lui Gabriel Bethlen se creionează treptat, mai întâi printr-o descriere succintă. Referindu-se la plecarea sa din Italia către Transilvania, Estrada menționa că italienii i-au zugrăvit¹⁴⁶ „asprimea

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 46.

¹⁴⁵ Eugen Denize, *Relațiile româno-spaniole până la începutul secolului al XIX-lea*, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2006, p. 98–100.

¹⁴⁶ Diego duque de Estrada, *Comentarios del desengañado de si mismo. Vida del mismo autor*, ediție de Henry Ettinghausen, Madrid, Castalia, 1982, p. 339.

drumurilor din Turcia, sălbăcia unguirilor, cruzimea acelu prinț”¹⁴⁷. Apare deci din nou, ca și în cazul descrierii lui Diego Galán, motivul recurent al spațiului îndepărtat, „exotic”, asociat barbarismului, o temă pe care spaniolii o moșteneau din vremea primilor conchistadori. De altfel, termenii utilizați de spaniol în descrierea drumului către Transilvania – „ciudat”, „curios” – întăresc cele afirmate anterior privind la recurgerea la neobișnuit pentru ilustrarea necunoscutului, în lipsa unei experiențe anterioare la care să se poată raporta.

După un drum lung, spaniolul și suita sa au ajuns la Alba Iulia, „curtea prințului, (...) denumită de germani Vaisembur¹⁴⁸, de unguri Colosvar și cunoscută îndeosebi sub numele de Bălgrad”¹⁴⁹. În ceea ce privește denumirea de Kolozsvár, Diego de Estrada confunda, în mod evident, termenul folosit de maghiari pentru a face referire la Cluj-Napoca, cu Alba Iulia.

Prima întâlnire oficială cu Bethlen și consoarta sa a fost marcată de opulența vestimentației:

Salió el príncipe y con él la princesa con muchas joyas y galas, por mostrar su grandeza, y nosotros con la mayor ostentación que pudimos. Muchos títulos y señores nos dieron la bienvenida en lengua latina, con mucha cortesía. Antes puso los ojos en todos el príncipe, y mientras hacíamos nuestras cortesías me señaló con el dedo, diciendo a la princesa: “Aquél es el español”.

*Apăru principele și împreună cu el, principesa, cu multe bijuterii și nestemate, pentru a-și arăta măreția, iar noi ne-am gătit cât am putut mai fastuos. Mai mulți nobili ne-au urat bun venit în limba latină și în timp ce ne făceam plecăciunile, pricipele m-a arătat cu degetul, spunându-i principesei: acesta-i spaniolul!*¹⁵⁰

Acestei scene ce demonstrează manierele de la curtea transilvăneană, precum și cunoștințele de limbă latină ale supușilor și ale lui Gabriel

¹⁴⁷ În original, „la aspereza del camino por en medio de Turquía, la barbaridad de aquella gente húngara, la crueldad de aquel Príncipe”.

¹⁴⁸ Weissenburg (n.n., O.A.S.)

¹⁴⁹ Diego duque de Estrada, *op.cit.*, p. 344.

¹⁵⁰ *Ibidem*.

Bethlen, despre care Diego afirma că i s-a adresat „într-o limbă latină de mare rafinament”¹⁵¹, îi urmează toastul ținut de principele transilvan în cinstea regelui Spaniei pe care îl numește „puternicul rege al Spaniei”¹⁵².

În continuare, Estrada povestește despre cum Bethlen i-a cerut să îi învețe pe oamenii de la curte să servească la masă, imitând ceremonialul spaniol, cât și să danseze și să se distreze potrivit practicilor festive de la curtea madrilenă: *sarao*¹⁵³, *alta*¹⁵⁴, *baja*¹⁵⁵, *turdión*¹⁵⁶, *rastro*¹⁵⁷, *gallarda*¹⁵⁸ și *canario*¹⁵⁹ erau variante de dansuri spaniole în vogă la Madrid. Suita de dansuri executată de Estrada s-ar fi încheiat cu afirmația principelui: „Să recunoaștem că suntem barbari”¹⁶⁰. Nu avem cum să verificăm veridicitatea presupusei afirmații a lui Bethlen – să nu pierdem din vedere că Diego de Estrada încerca în permanență să își construiască imaginea unei persoane desăvârșită în comportament, alimentându-și astfel vanitatea – dar ni se pare totuși ciudat ca principele transilvan să fi făcut o asemenea declarație în public, punându-se în inferioritate față de un străin supus lui. Totodată, episodul amintit ar fi merit să întărească vorbele lui Diego despre încrederea și buna impresie pe care o lăsase la curtea transilvană, vorbe în care toți exegeții *Comentariilor* recomandă să nu ne încredem în totalitate. Prin urmare, ne permitem să ne exprimăm serioasele dubii în ceea ce privește declarația atribuită lui Bethlen.

Dincolo de acest aspect, marea contribuție a descrierilor lui Estrada constă în reclădirea formelor de *loisir* de la curtea transilvană,

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 345.

¹⁵² *Ibidem*.

¹⁵³ *Sarao*, dans în grup, practicat la curtea spaniolă.

¹⁵⁴ *Alta*, dans interpretat în ritm cu instrumentele de către toți participanții. Un fel de sincron modern.

¹⁵⁵ *Baja*, spectacol teatral, unde acțiunea era reprezentată prin intermediul mimicii și al dansului.

¹⁵⁶ *Turdión*, varietate de dans, derivată din *gallarda*.

¹⁵⁷ *Rastro*, cf. Quevedo „bali **ba** el *Rastro* siendo el *Matadero*”.

¹⁵⁸ *Gallarda*, specie de dans a școlii spaniole, caracterizată prin faptul că era foarte grațios.

¹⁵⁹ *Canario*, tip de dans în care ritmul muzicii se ținea bătând din picior.

¹⁶⁰ Diego duque de Estrada, *op.cit.*, p. 347.

căreia nu îi erau străine, grație prezenței spaniolului, manierele iberice, nici formele tipice de distracție de la curtea madrilenă. Petrecerea prezentată de Diego, deschisă de dansurile iberice, a continuat cu o corridă, căreia nu i-au lipsit niciuna dintre etapele principale: *rejones*¹⁶¹, *lanzada*¹⁶² și *toreo a pie*¹⁶³.

Episodul narat de Estrada contribuie la recrearea, nu doar a modalităților de petrecere a timpului liber la curtea transilvană, ci și a zugrăvirii a ceea ce se petrecea, în aceeași perioadă, la curtea lui Filip al IV-lea al Spaniei.

Desigur, corida simbolizează, după cum bine știm, unul dintre elementele definiții ale lumii spaniole, care, dincolo de acuzele și tentativele moderne de discriminare, trasează și o deloc neglijabilă traiectorie istorică. Așa cum demonstra profesorul Felipe Pedraza, pe parcursul Secolului de aur, s-a înregistrat o intensă activitate literară ce surprindea corida în desăvârșita ei plenitudine. Lope de Vega a recreat, de exemplu, în opera sa această realitate și sărbătoare spaniolă aparte, în *La hermosa de Angélica*, *Peribáñez y el comendador de Ocaña*, *El caballero de Olmedo* etc. Lope nu este însă singurul scriitor ce înfățișează corida: Tirso de Molina, Ruiz de Alarcón, Calderón de la Barca, Quevedo sunt doar câțiva dintre cei ce zugrăvesc confruntarea toreadorului cu taurul în producția lor literară¹⁶⁴.

Prin urmare, este evident că ducele de Estrada a recurs la coridă, nu numai pentru că era la modă, ci și pentru că, pentru orgoliosul spaniol, era un mod de a se identifica și individualiza printre toți ceilalți nobili, pe care îi făcea părtași ai unei forme de *loisir* tipic spaniolă, practică pe scară largă în secolele XVI–XVII.

În descrierea *fiestei* de la curtea lui Bethlen, observăm și un episod ce ne îndreptățește să credem că soția sa, Ecaterina de Brandenburg, era la curent cu practicile occidentale în materie de distracție. La un moment dat, Diego relata cum principesa i-a dăruit câteva pene și diamante pe care le purta pentru a i le prinde la pălărie. Mărturisim

¹⁶¹ *Rejón*, suliță de lemn cu vârf de oțel.

¹⁶² *Lanzada*, lovitură de lance.

¹⁶³ *Toreo a pie*, din categoria acestor toreadori fac parte matador-ul și *los banderilleros* – care de obicei sunt în număr de trei în cadrul plutonului.

¹⁶⁴ Felipe B. Pedraza, *Iniciación a la fiesta de los toros*, Madrid, Editorial Edaf, 2008, p. 249–252.

că inițial am interpretat greșit tabloul expus, considerând gestul soției lui Bethlen drept ridiculizant pentru spaniol care, astfel împopoțonat, se apropia mult de imaginea lui *miles gloriosus*. Cu toate acestea, în momentul de față avem convingerea că semnificația simbolică a gestului este alta. Pe de o parte, ea s-ar putea să își aibă originea în turnirele medievale, când dama îi dăruia cavalerului său un obiect personal care să îi poarte noroc în confruntare – aceasta ar putea fi o explicație plauzibilă, având în vedere că Estrada sugerează de mai multe ori de-a lungul povestirii sale existența unei legături amoroase între el și consoarta lui Bethlen. Pe de altă parte, este imposibil de neglijat practica occidentală a jocurilor de la curte. În acest sens, trebuie spus că recompunerea cadrului și a practicilor festive la curțile regale și princiare din secolul al XVII-lea este o misiune anevoioasă în lipsa unor documente diplomatice sau a unor relatări complexe. Petrecerile se desfășurau într-un cadru intim, destinat doar unor cunosători și apropiați inițiați. Fiind vorba deci despre spațiul privat, ele pot fi cunoscute prin intermediul unor scrieri cu un caracter la fel de personal, precum corespondența epistolară, redactată de către regi, nobili și membrii ai familiilor acestora și corespondența politică, unde includem cu precădere relatările ambasadurilor.

O astfel de relatare este cea a spaniolului Antonio Pimentel, ambasadorul Spaniei la curtea suedeză, care într-o scrisoare trimisă tatălui său de la Stockholm, datată 25 ianuarie 1653, povestea despre petrecerea de la curtea Cristinei de Suedia cu ocazia serbării zilei de naștere a acesteia. Printre multiplele jocuri și dansuri, ne atrage atenția momentul final al serbării, ce se încheia la șase dimineața, când regina a început să se dezbrace, oferind invitaților săi unele bijuterii sau obiecte vestimentare în semn de prețuire și pentru a avea o amintire de la distracție¹⁶⁵. Lobato consideră aceste manifestări drept paranteze de protocol în care relațiile politice și sociale erau înlocuite de cele personale, însoțite de activități ludice, muzică, dans, dar și de punerea în scenă a unor piese de teatru, deseori cu subiect mitologic¹⁶⁶.

¹⁶⁵ María Luisa Lobato, *Juegos de corte: Antonio Pimentel, embajador de la Reina Cristina de Suecia (1652-1656)*, în „Homenaje al Dr. Luciano García Lorenzo”, Madrid, CSIC, 2010, sub tip

¹⁶⁶ *Ibidem*.

Revenind la expunerea lui Estrada, remarcăm portretul pe care spaniolul i-l întocmește prințului transilvănean:

En cuanto a las partes personales era el príncipe de gran estatura, pero con extremo bien proporcionado de cuerpo, particularmente de pie y pierna, ágil y dispuesto, grande cabeza y cara, frente espaciosa y lisa, ojos grandes, rasgados y severos cuando apacible, y crueles enojado; cejas arqueadas y fecundas, boca grande, labios belfos, dientes ralos y grandes, barba entrecana y grande, ancho de pecho y espalda, ceñido de cintura, aspecto severo y grandioso, perfecto hombre a caballo, gran danzador a su modo, afable en la mesa, gracioso en la conversación, grave en las audiencias y resuelto en los consejos. Su nombre era Bethlen Gabor (...).

Cât privește aspectul fizic, principele era de statură înaltă, dar cu un corp foarte bine proporționat, mai ales picioarele, puternic și abil, cu fața lată, fruntea înaltă și netedă, ochii mari, pătrunzători și severi când era calm și cruzi când era supărat; sprâncenele îi erau arcuite și stufoase, gura mare, buzele căzute, dinții rari și mari, barba înspicată și mare, lat în piept și spate, mai îngust în mijloc, cu un aspect sever și impunător, excelent călăreț, mare dansator în felul său, binevoitor la masă, simpatic la conversație, serios la audiențe și hotărât în cadrul consiliilor. Acesta era Bethlen Gabor (...) ¹⁶⁷.

Observăm în afirmația lui Estrada redarea numelui principelui după normele ortografice maghiare care antepun numele de familie prenumelui. Despre originea lui Bethlen, ducele afirma că „era descendent din unul dintre cei patru căpitani care au venit din Scitia ca să populeze această regiune și s-au așezat într-o provincie pe care au chemat-o Stulia, azi numită Sivelia ¹⁶⁸, în mijlocul Transilvaniei, care azi e în totalitate catolică” ¹⁶⁹.

¹⁶⁷ Diego duque de Estrada, *op.cit.*, p. 349.

¹⁶⁸ Cf. lui Eugen Denize, „teritoriu locuit de secui în Transilvania” (Eugen Denize, *op.cit.*, p. 98).

¹⁶⁹ Diego duque de Estrada, *op.cit.* (în original: „Éste descendía de uno de los cuatro capitanes que vinieron de Scitia a poblar a esta parte, y poblaron una provincia que

În continuare, Estrada amintește de predecesorul lui Bethlen, Gabriel Báthory,

(...) hombre de tan desmesuradas fuerzas que reventaba un caballo entre las piernas (...) era alto, robusto, mozo muy galán y de muy buena cara; pero desenfrenado, soberbio (...)

*(...) bărbat extrem de puternic, ce putea să sfâșie un cal între picioare. Era înalt, robust, bărbat galant și arătos; însă furios și mândru (...)*¹⁷⁰.

Spaniolul își continuă prezentarea, rememorând cucerirea și transformarea Sibiului în reședință princiară, greșeală care l-a costat pe Báthory puterea și tronul:

A título de tomarles sus ciudades para su habitación como más capaces y bellas para la grandeza de su corte, entró por fuerza en Sibin (...) cercó a Corona, ciudad y fortaleza inexpugnable, adonde se dieron una cruel batalla.

(...) cu scopul de a le lua sașilor orașele spre a-i fi lui de folosință ca să fie cele mai frumoase ale curții sale, a intrat cu forța în Sibiu¹⁷¹, (...) a încercuit Brașovul¹⁷², oraș și fortăreață puternică, unde s-a dat o crâncenă bătălie.

Înainte de cucerirea Sibiului, principele luase măsuri represive împotriva catolicilor, încălcând privilegiile Clujului. Prin urmare, cucerirea Sibiului între 1610–1613, la care face referire și Estrada, fusese o consecință firească a măsurilor de slăbire și chiar de eliminare a Stărilor, ceea ce i-a determinat pe sași și pe o parte a nobilimii să transforme Brașovul în centrul rezistenței împotriva principelui

llamaron Stulia y hoy se llama Sivelia, en medio de Transilvania, que hoy es toda de católicos (...)"

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 350.

¹⁷¹ În original, Sibin, de la denumirea latină Cibinus.

¹⁷² La Estrada, Corona, cel mai probabil de la denumirea de Kronstadt.

Báthory¹⁷³. De altfel, asemenea colegilor europeni, principii Transilvaniei au încercat să își mărească puterea, existând cazuri când au intrat în conflict cu Stările, acestea din urmă rămânând însă până la sfârșitul principatului un factor pe care principii nu puteau să îl ignore¹⁷⁴.

Despre preluarea domniei în 1611 se dezvăluie că, după asasinarea lui Gabriel Báthory, Bethlen a devenit principe în mod pașnic și cu asentimentul țării și al sultanului¹⁷⁵. Ceea ce se și întâmplase, când în dieta de la Cluj din 22 octombrie 1613, Stările convocate de către turci luaseră în considerare propunerea Porții, consimțind la alegerea lui Gabriel Bethlen, înscăunat în prezența oștilor turcești și a domnilor români, prilej cu care cei trei vecini, aflați sub aceeași suzeranitate, și-au jurat prietenie veșnică și ajutor reciproc la nevoie¹⁷⁶. Ducele de Estrada își urmează firul narațiunii cu ilustrarea căsătoriei lui Bethlen cu Ecaterina de Brandenburg, sora reginei Suediei, detalii despre care mărturisea că îi fuseseră încredințate de principele transilvan de-a lungul conversațiilor purtate¹⁷⁷. Treptat, Estrada ajunge cu povestea sa în 1629, afirmând că anul anterior fusese cel mai fericit, liniștit, împlinit și plăcut din viața sa¹⁷⁸.

Un alt episod interesant al relatărilor lui Diego privește așa-zisul plan de coaliție antiotomană de care Bethlen nu ar fi fost străin, întrucât, după cum principele însuși i-ar fi relatat,

El negocio era que si se fiase del embajador, como no se fiaba, me quería enviar a España por embajador, y que queriéndole ayudar el católico Rey, tenía confianza de poner el pie en Constantinopla, quitándose a al Turco, el cual no era el que le favoreció para ser

¹⁷³ Szegedi Edit, *Constituirea și evoluția principatului Transilvania (1541–1690)*, în Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. II (de la 1541 la 1711), Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2007, p. 116.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 120.

¹⁷⁵ Diego duque de Estrada, *op.cit.*, p. 351.

¹⁷⁶ Susana Andea, *Evoluții politice în secolul al XVII-lea*, în Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András (coord.), *op.cit.*, p. 124; Ștefan Pascu, *Ce este Transilvania? Civilizația transilvană în cadrul civilizației românești*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1983, p. 85.

¹⁷⁷ Diego duque de Estrada, *op.cit.*, p. 352.

¹⁷⁸ *Ibidem*.

príncipe, sino su sucesor, con el cual se había llevado muy mal por sus tiranías. La forma y modo era ésta: debía prometer al rey de España el emperador entrar con su ejército por Hungría, la cual fácilmente ganaría, pues no le podía venir socorro de Constantinopla ni de otra parte, oponiéndosela el príncipe a la entrada con cuarenta mil caballos, de modo que, tomados los pasos y metidos en medio, viviendo, como viven, descuidados, facilísimamente ca pasados a cuchillo, y juntos estos dos ejércitos, con todos los pactos que el emperador quisiese, hallaban el paso para Constantinopla franco, que le daba el príncipe de Valaquia, confederado de nuestro príncipe, injuriado y maltratado del gran Turco, con grandes extorsiones, y ayudaba con veinte mil caballos, con que llegaba nuestro ejército a cien mil hombres, y siendo contigua a Constantinopla, era muy fácil (...) Los cristianos libres y los sujetos siempre los teníamos seguros a cualquier motivo, que son una gran cantidad, y por librarse de aquel tirano yugo harían lo posible. La Grecia no ve la hora de sacudir esta sujeción, pues muchas veces han pedido socorro y armas de nuestro rey para librarse de la tiranía turquesca, de que soy testigo. Por ésta debe entrar la Católica Majestad con su ejército, divirtiéndole las fuerzas, y que los venecianos, con su poderosa armada, cobrasen lo que les toca de Dalmacia y Croacia.

Problema era că dacă ar fi avut încredere în împărat, ceea ce nu era cazul, ar fi vrut să mă trimită în Spania ca ambasador și, dacă, Regele Catolic va fi vrând să îl ajute, ar fi fost sigur că putea să ajungă la Constantinopol și să îl cucerească de la turci, al căror sultan nu era cel care îl ajutase să devină principe, ci succesorul său, cu care se înțelegea foarte rău din cauza actelor sale de tiranie. Forma și modul de înfăptuire ale acestui proiect erau următoarele: împăratul trebuia să promită regelui Spaniei că va intra cu armata sa în Transilvania, pe care ar fi câștigat-o cu ușurință, căci aceasta nu ar fi putut primi sprijin de la Constantinopol sau din altă parte, întrucât principele le-ar fi tăiat calea cu 40.000 de călăreți, astfel încât, cu trecătorile tăiate, și trăind așa cum trăiesc, lipsiți de toate, ar fi fost înfrânți cu ușurință, și împreună, cele două armate unite, cu toate acordurile pe care împăratul le-ar fi dorit, ar fi avut trecere

liberă către Constantinopol, trecere pe care ar fi asigurat-o principele Valahiei, aliat cu principele nostru, amenințat și maltratat de turci cu mari nedreptăți, care ar fi venit cu douăzeci de mii de călăreți, astfel încât armata noastră ar fi ajuns la o sută de mii de oameni și, aflându-se în apropierea Constantinopolului, i-ar fi fost ușor să îl cucerească (...). Creștinii, atât cei liberi, cât și cei supuși, care sunt numeroși, vor face tot posibilul pentru a se elibera de sub stăpânirea otomană. Grecia abia așteaptă să se elibereze de această povară, căci de multe ori a cerut ajutorul și sprijinul militar al regelui nostru spre a scăpa de turci, fapt pentru care pot depune mărturie. Pe aici trebuie să pătrundă Majestatea sa Catholică cu armata sa, pentru a diviza puterile inamice și pentru ca venețienii, cu puternica lor armată, să ia în stăpânire ceea ce le va reveni din Dalmația și Croația (...)¹⁷⁹

În continuare, principele i-a relatat lui Estrada că îi chemase pe tătari, ai căror ambasadori sosiseră cu câteva zile în urmă, ei urmând să pătrundă prin Marea Neagră, în timp ce Polonia avea să îi atace dinspre Rusia, precum și pe ambasadorul Persiei, dușman însemnat al turcilor, care avea să continue războiul¹⁸⁰. Grație acestei intervenții, Bethlen spera să obțină pentru sine

(...) hacerse señor de lo que el Turco poseía en Hungría y ser feudatario jurado del Emperador (...)

(...) posesiunile turcilor din Ungaria și să depună jurământ de fidelitate față de împărat¹⁸¹.

Desigur că, analizând desfășurarea evenimentelor din timpul războiului de treizeci de ani (1618–1648), fiind cunoscut că numirea ca principe a lui Gabriel Bethlen înăsprise relațiile cu Habsburgii, împotriva cărora aceștia au efectuat incursiuni în Transilvania, soldate cu ocuparea mai multor cetăți importante precum Chioar, Tășnad și

¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 359.

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 359.

¹⁸¹ *Ibidem*.

Ecsed, la care s-a adăugat campania habsburgică de denigrare a lui Bethlen, ne vine greu să credem că, dintr-o dată, Bethlen ar fi putut reveni la sentimente mai bune. În aceste condiții, Denize se întreba cu privire la veridicitatea existenței unui astfel de proiect¹⁸².

Cu toate acestea, în septembrie 1626, Bethlen redeschisese conflictul cu Viena, încheiat la 20 decembrie 1626 prin pacea de la Bratislava, ceea ce marcase renunțarea definitivă a lui Bethlen la o politică antihabsburgică. Mai mult chiar, spre sfârșitul vieții, principele a oferit Vienei posibilitatea de a participa la o uniune matrimonială cu familia imperială¹⁸³. În contextul nou creat, ce sfida politica sa de o viață și inclusiv testamentul în care recomanda păstrarea bunelor relații cu Imperiul Otoman, ipoteza planului de coaliție antiotomană, ticluit, după spusele lui Estrada în 1629, deci chiar în anul morții lui Gabriel Bethlen, nu mai pare o posibilitate nerealistă. Totodată, proiectul ar fi fost plauzibil în buna tradiție a cooperării care, așa cum am mai amintit, a existat între Spania și Transilvania, cu precădere în secolul al XVI-lea, în vremea lui Juan Castaldo despre care pomenesc și cronicarii moldoveni. Dincolo de aceste realități, nu trebuie uitat că ducele de Estrada era un militar cu experiență și că expunerea sa denota o bună cunoaștere a realităților istorice transilvănene, pe care le transmitea compatrioților săi avizi de literatură de călătorie. Acestora li se contura așadar prin intermediul spuselor lui Estrada, imaginea unei Transilvanii ce, în cazul unei coaliții antiotomane, unul dintre visele încă nestinse ale Spaniei, ar fi jucat un rol important. Ideea nu era nouă pentru Spania, care în secolul al XV-lea cunoscuse în mod nemijlocit succesele lui Iancu de Hunedoara, pe care Constantin Marinescu îl considera sursa de inspirație a personajului Tirant lo Blanch, protagonistul romanului cavaleresc omonim al lui Martorell (1490).

Nu putem încheia ilustrarea comentariilor ducelui de Estrada fără a face referire la o savuroasă secvență de istorie vestimentară, la care recurgem întrucât suntem de părere că dacă vrem să îl caracterizăm așa cum se cuvine pe Estrada, cea mai edificatoare

¹⁸² Eugen Denize, *op.cit.*, p. 100.

¹⁸³ Susana Andea, *op.cit.*, p. 128.

manieră ar fi prin intermediul propriei vestimentații, la care face aluzie în mod frecvent de-a lungul discursului său, căci ducele de Estrada este un personaj obsedat de modă¹⁸⁴. La curtea lui Bethlen, Diego de Estrada îndeplinea un rol ce îl pune în inferioritate față de familia princiară, în ciuda faptului că era un nobil spaniol, superior transilvănenilor în ceea ce privește galanteria și dansul. Cu toate că în nenumărate rânduri Estrada se lăuda cu favorurilor de care se bucura din partea lui Bethlen și a soției sale, povestind despre cum aceștia îi dăruiseră un costum ce valora trei sute de scuzi¹⁸⁵, după cum demonstra Marcel Mauss, citat de Juárez-Almendros,

*The unreciprocated gift still makes the person who has accepted it inferior, particularly when it has been accepted with no thought of returning it*¹⁸⁶.

Cadoul nereciproc îl face pe cel care l-a acceptat inferior, mai ales atunci când a fost primit fără a exista intenția de a da ceva la schimb.

Urmând cursul relatărilor, aflăm că Estrada nu numai că îl înlocuise pe Bethlen în activitățile practicate în timpul liber de către principesă, precum dansul, dar reușise să câștigase și favorurile sexuale ale acesteia. Cel puțin, asta ne sugerează ducele atunci când rememorează episodul unei vânători în timpul căreia o ajutase pe Ecaterina de Brandenburg să se descalțe. În opinia lui Juárez-Almendros, acțiunea de a se încălța și descălța a fost folosită cu intenția de a reprezenta actul sexual, în timp ce piciorul și încălțăminte mulată întruchipau organele genitale¹⁸⁷. Nobilul spaniol trăia așadar între dorința de a se lăuda cu galanteria și originea sa aleasă, pe de o parte, și acceptarea favorurilor ce i se ofereau și care îi alimentau vanitatea, pe de alta.

¹⁸⁴ Encarnación Juárez-Almendros, *El cuerpo vestido y la construcción de la identidad en las narrativas autobiográficas del Siglo de Oro*, Londra, Editura Tamesis, 2006, p. 176.

¹⁸⁵ *Ibidem*, p. 348.

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 192.

¹⁸⁷ *Ibidem*, p. 192.

Potrivit relatărilor sale, Estrada a rămas la curtea lui Bethlen până la moartea principelui, prezentând ulterior dificultățile pe care le-a întâmpinat Ecaterina de Brandenburg, întrucât transilvănenii erau „puțin fideli principilor lor”¹⁸⁸. Într-adevăr, după dispariția lui Bethlen, stările au încercat să limiteze puterea princiară, iar după trecerea Ecaterinei la catolicism, aceasta a intrat în conflict cu partida protestantă a lui Ștefan Bethlen, cu ajutorul căruia trebuia inițial să guverneze; în cele din urmă, Ecaterina a fost silită să abdice în 1630.

Comentariile lui Diego de Estrada constituie o lectură interesantă din mai multe puncte de vedere. Pe de o parte, din perspectivă istorică, reprezintă informarea cititorului spaniol asupra unei serii de evenimente veridice sau, oricum, plauzibile, care se bazează și pe cunoștințele anterioare pe care publicul le primise prin intermediul, cu precădere, al pieselor de teatru, așa cum vom vedea în capitolele ce vor urma. Pe de altă parte, *Comentariile* ilustrează o fațetă mai puțin exploatată a curții transilvane a lui Bethlen, plină de fast, de culoare și sărbătoare, ceea ce o integrează deplin în tradiția festivă a curților occidentale. Memoriile lui Estrada reprezintă o lectură complexă, unde elementele de istorie pură se împletesc armonios cu istoria vestimentară, istoria festivă și elementele de ceremonial. Estrada îi păstrează Transilvaniei o amintire vie și puternică, iar modul în care o definește o identifică drept *Transilvania sa*.

¹⁸⁸ Diego duque de Estrada, *op.cit.*, p. 369.

V.2. Gabriel Bethlen în opera lui Francisco de Quevedo

Pe lângă relatările ducelui de Estrada de la curtea transilvană a lui Gabriel Bethlen, tot în prima jumătate a secolului al XVII-lea, circulau și alte informații despre principele transilvan. Unele dintre cele mai interesante erau furnizate de Francisco de Quevedo y Villegas (1580–1645), unul dintre cei mai importanți nobili, politicieni și, în același timp, scriitori ai Secolului de aur, cavaler al Ordinului lui Santiago¹⁸⁹. Născut într-o familie ce ocupase funcții însemnate la curtea madrilenă, Quevedo și-a petrecut tinerețea printre oamenii politici ai vremii, ocupând din 1632 rangul de secretar al regelui Filip al IV-lea. Opera sa cuprinde atât proză de tipul romanului picaresc¹⁹⁰, piese de teatru, poezii, cât și o consistentă producție literară cu caracter politic. Bine ancorat în realitățile diplomatice ale epocii sale, Quevedo a fost bun prieten cu Lope de Vega și Miguel de Cervantes, dar un dușman declarat al lui Góngora¹⁹¹, pe care l-a ironizat ori de

¹⁸⁹ Ordinul lui Santiago era un ordin religios și militar, creat în secolul al XII-lea în regatul León pentru a-i proteja pe pelerinii care străbăteau drumul lui Santiago, patronul național al Spaniei și, în același timp, pentru a-i alunga pe mauri din peninsula Iberică. În secolul al XVII-lea, apartenența la acest ordin era o aspirație dorită cu ardoare de foarte mulți nobili, însă acceptarea era condiționată de demonstrarea originii creștine a candidatului. Celebrul pictor spaniol Diego Velázquez a întâmpinat mari probleme pentru a fi acceptat, trebuind să depună mărturie în favoarea originii de „cristiano viejo” („creștin cu tradiție”) bunul său prieten, pictorul Francisco de Zurbarán. Cât despre Quevedo, el a devenit cavaler al ordinului lui Santiago la 29 decembrie 1617, după ce, în prealabil, îi fusese verificată genealogia (*n.n.*, *O.A.S.*)

¹⁹⁰ Romanul picaresc constituie un gen literar narativ în proză, tipic pentru literatura spaniolă, care a apărut la granița dintre Renaștere și Baroc. Trăsătura sa principală era parodierea idealurilor renaștentiste, precum romanul cavaleresc, romanul sentimental, întruchiparea acestor noi caracteristici fiind *el pícaro*, un antierou care își povestește peripețiile pe când slujea la diverși stăpâni. Quevedo este faimos pentru *al său roman picaresc* *La vida del buscón Don Pablos*.

¹⁹¹ Luis de Góngora y Argote, poet și dramaturg însemnat al Secolului de aur, reprezentant al curentului cunoscut sub denumirea de cultism, o fațetă a esteticii baroce, care nu avea drept scop explicarea fenomenelor, ci, din contră, sporirea enigmei prin amplu exercițiu intelectual (*n.n.*, *O.A.S.*).

câte ori a avut ocazia. Protejat al contelui duce de Olivares, cel dintâi ministru al lui Filip al IV-lea, a cărui figură a elogiato în permanentă, Francisco de Quevedo este autorul, nu doar al unui număr considerabil de discursuri, ci și al unei piese de teatru politic *Cómo ha de ser el privado* (*Cum trebuie să se comporte întâiul ministru*) în care protagoniștii sunt câteva dintre marile personalități ale istoriei europene din secolul al XVII-lea: regele Filip al IV-lea, ducele de Olivares, prințul Charles Stuart, ducele de Buckingham, personaje asupra cărora nu vom insista acum, urmând să revenim asupra lor. În piesa amintită, unul dintre personaje este *el embajador transilvano* (*ambasadorul transilvănean*), contracandidatul prințului Charles la mâna infantei Maria, întrucât sub hainele pretinsului ambasador se ascundea, de fapt, însuși Ferdinand de Habsburg. Totodată, interesul pentru evenimentele desfășurate în Transilvania, manifestat cu intensitate după începutul războiului de treizeci de ani, din cauza sprijinului oferit de Gabriel Bethlen contelui palatin, face ca personajul ambasadorului transilvan să capete, așa cum se întâmplă mai mereu la Quevedo, conotații politice¹⁹².

De-a lungul celor trei acte ale piesei, se face aluzie, în repetate rânduri, la scopurile comune pe care Spania și Transilvania le aveau sau ar fi trebuit să le aibă, precum și la vechea prietenie dintre cele două. Iată ce îi răspundea ambasadorul Transilvaniei amiralului care îl anunța că planul lui Charles de a se căsători cu Maria se năruise:

*Del estado de las cosas
del nuevo gobierno resta
que me informéis, porque está
Transilvania muchas leguas
distantes para venir
muy informado, y es deuda
debida a nuestra amistad
antigua.*

¹⁹² Luciana Gentili, *Studiu introductiv* la Francisco de Quevedo, *Cómo ha de ser el privado*, ediție critică de Luciana Gentili, Viareggio-Lucca, Mauro Baroni, 2004.

*Despre actuala stare a lucrurilor
trebuie să mă informați, căci
Transilvania e la multe leghe distanță
ca să fiu la curent cu noutățile, ceea ce e o datorie
față de vechea noastră prietenie*¹⁹³.

În timpul unei alte conversații, purtată de această dată cu Olivares, ambasadorul afirma că „legea, sângele și statul/ ne unesc interesele”¹⁹⁴. Iată, așadar, două aserțiuni care ne duc cu gândul la ceea ce și ducele de Estrada făcea aluzie, uniunea dintre țările creștine. Mentalul ce se perpetua în Spania era, încă o dată, acela de a-și reprezenta Transilvania ca un aliat în lupta contra necredincioșilor, reprezentați de otomani și protestanți. De altfel, neapartenența la catolicism fusese și motivul pentru care Charles Stuart fusese respins ca posibil soț al Mariei.

Discursul lui Quevedo trebuie privit în permanență cu mare atenție, întrucât spaniolul era posesorul unei fine ironii, iar **cele expuse** de Quevedo, **Spania și Transilvania se aflau de aceeași parte a baricadei**, constituie o **acuză** voalată la acțiunile antihabsburgice ale lui Gabriel Bethlen, pe care Quevedo l-a atacat dur în discursurile sale politice. De fapt, Ferdinand de Habsburg, viitorul soț al Mariei, devenise în urma tratatului de la Mikulov din 6 ianuarie 1622 rege al Ungariei, Gabriel Bethlen renunțând la acest titlu în favoarea lui Ferdinand. Asocierea, însă, în piesa lui Quevedo a figurii regelui Ungariei cu cea de principe al Transilvaniei, era o referință clară la dorința Austriei de a-și anexa Transilvania.

Într-unul dintre discursurile sale, *Mundo caduco* (trad. *Lume efemeră*), Quevedo afirma că

Raíz de todo esto era la ambición del conde palatino: que con el abrigo del serenísimo rey de Inglaterra y de la correspondencia con Bethlen Gabor, con quien en la secta de Calvino convenía, habiéndose hecho príncipe de Transilvania, vendiendo al turco la libertad y

¹⁹³ Francisco de Quevedo, *op.cit.*, p. 125.

¹⁹⁴ *Ibidem*, p. 135.

dândole las dos mayores fortalezas (...) le asistía al robo de la corona de Bohemia.

Rădăcina răului (războiul de treizeci de ani, n.n., O.A.S.) era ambiția contelui palatin: care cu sprijinul serenisimului rege al Angliei și cu acordul lui Bethlen Gabor, amândoi aparținând sectei lui Calvin, ajungând acesta principe al Transilvaniei și vânzând libertatea sultanului, dându-i cele mai mari cetăți¹⁹⁵ (...), l-a ajutat să fure coroana Boemiei¹⁹⁶.

Izbucnirea războiului de treizeci de ani divizase statele europene beligerante în două alianțe, Liga Catolică (din care făceau parte principatele catolice germane, Austria și Spania) și Uniunea Evanghelică, Bethlen luând partea celei din urmă, sub pretextul sprijinirii cehilor protestanți răsculați (1619–1622)¹⁹⁷. În realitate, responsabilă de divizarea majoră a Occidentului fusese Reforma protestantă, sub cele două forme ale sale, luteranismul și calvinismul¹⁹⁸, de aici și violența acuzațiilor venite din partea lui Quevedo contra celor ce trecuseră de partea sectei lui Calvin. Fragmentul din discursul spaniolului face referire la intervenția militară împotriva Cehiei, ce a avut loc cu acordul Porții și în urma căreia Bethlen a ocupat mai multe localități ca Bratislava (octombrie 1619), Košice, Nové Zámky, Tyrnavia și Nitra; s-a ajuns chiar la încercuirea și asedierea Vienei

¹⁹⁵ Aici Quevedo se referă cel mai probabil la cedarea cetății Lipova în favoarea turcilor în 1616 (n.n., O.A.S.)

¹⁹⁶ Francisco de Quevedo, *Obras de don Francisco Quevedo y Villegas*, colección completa, corregida, ordenada e ilustrada por don Aurelio Fernández Guerra y Orbe, tomo I, Madrid, Imprenta y Estereotipia de M. Rivadeneyra, 1852, p. 185.

¹⁹⁷ Susana Andea, *Evoluții politice în secolul al XVII-lea*, în Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. II (de la 1541 până la 1711), Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2007, p. 127; Constantin Rezachevici, *Gabriel Bethlen și acțiunile sale în prima decadă a Războiului de 30 de ani*, în Virgil Cândea (coord.), *Istoria românilor*, vol. V, *O epocă de înnoiri în spirit european (1601–1711/1716)*, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 90–95.

¹⁹⁸ Lucian Boia, *Occidentul. O interpretare istorică*, traducere de Emanoil Marcu, București, Editura Humanitas, 2007 p. 106; Jacques Le Goff consideră de asemenea că protestantismul a divizat Europa: „Europa se divizează: catolicii și protestanții” (Jacques Le Goff, *Europa explicată tinerilor*, traducere de Adrian Ciubotaru, Chișinău, Editura Cartier, 2008, p. 52).

(noiembrie 1619), acțiune la care Bethlen a renunțat pe neașteptate, din cauza veștii că polonezii l-ar fi sprijinit pe Gheorghe Homonnai, pretendent la tronul Transilvaniei, susținut și de către Habsburgi, care ar fi plănuit o intervenție în principatul lui Bethlen¹⁹⁹.

Discursul lui Quevedo se continuă cu o succintă informație despre Valahia și Moldova din anul 1621, ambele fiind prezentate ca punți de trecere ale Porții către Polonia, unde sultanul ar fi plasat turci și tătari, exprimându-și, astfel, sprijinul față de contele palatin²⁰⁰. Afirmatia lui Quevedo trebuie privită, în primul rând prin prisma relației de prietenie existentă între cele trei țări vecine, Transilvania, Moldova și Valahia, materializată de la început prin prezența domnilor Radu Mihnea și Ștefan Tomșa al II-lea la încoronarea lui Bethlen ca principe al Transilvaniei²⁰¹ și, ulterior, prin participarea lui Alexandru Iliș, domnul Țării Românești și a lui Radu Mihnea, domnul Moldovei, alături de Bethlen, la campania împotriva polonezilor din 1617. De asemenea, colaborarea dintre Țările Române fusese întărită prin încheierea unui tratat de alianță semnat de Bethlen și Radu Mihnea la Soroca (26 septembrie 1617), reînnoit la Cluj, în 1622, după ce Radu Mihnea devenise pentru a patra oară domnul Țării Românești. Însă politica lui Bethlen nu era deloc constantă, întrucât principele transilvan, în dorința sa de a unifica cele trei Țări Române într-o Dacie protestantă, inițiind în acest sens o corespondență cu patriarhul Chiril Lucaris al Constantinopolului²⁰², a întreprins în cele din urmă intervenții diplomatice contra lui Alexandru Iliș, Gaspar Grațiani, Radu Mihnea și Miron Barnovschi, domnii români văzându-se în situația de a apela la Poartă pentru reglementarea relațiilor cu

¹⁹⁹ Susana Andea, *op.cit.*

²⁰⁰ Francisco de Quevedo, *op.cit.*, p. 187 (în original: „por quanto avisaban de Constantinopla que el Gran Señor vendría por aquel tiempo en favor del palatino, para divertir al rey de Polonia, metiendo en sus tierras por la Moldavia y Valaquia turcos y tártaros, de modo que inundado de su multitud no pudiese asistir al Emperador”).

²⁰¹ Constantin Rezachevici, *op.cit.*, p. 88.

²⁰² Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. a III-a, vol. II, Iași, Editura Trinitas, 2006, p. 55–56; Nicolae M. Popescu, *Ciril Lucaris și Ortodoxia românească ardeleană, în: Biserica Ortodoxă Română*, LXIV, 1946, nr. 7–9, p. 425–446; Ștefan Pascu, *Este Transilvania? Civilizația transilvană în cadrul civilizației românești*, Cluj-Năpoca, Editura Dacia, 2006, p. 86.

Transilvania. Ca urmare, în 1628, turcii i-au interzis lui Bethlen să se mai amestece în afacerile Moldovei și Țării Românești²⁰³. Firea schimbătoare a lui Bethlen nu scapă ascuțitului spirit de observație al lui Francisco de Quevedo, care își exprima dezavuarea totală față de acest tip de comportament, numindu-l trădător:

(...) luego que supo la victoria se concertó con la fortuna (...) y se retiró de la Austria a la ciudad de Tirnava de Hungría; y por aplaudir al vencedor con adulación, saqueó el camino y robó muchos lugares de los húngaros que le llamaron.

(...) după ce a aflat de victorie (este vorba de înfrângerea cehilor la Muntele Alb în 1620, n.n., O.A.S.), s-a dat de partea celor norocoși (...) și s-a retras din Austria în orașul Tyrnavia din Ungaria; și pentru a-l aplauda lingușitor pe învingător, a jefuit drumul, prădându-i pe ungerii care îl chemaseră²⁰⁴.

Prezentarea evenimentelor din 1621 continuă la Quevedo cu amintirea

(...) las invasiones y robos que contra silvanos, húngaros, turcos y tártaros hacía Bethlehem Gabor.

(...) atacurilor și prădării pe care Bethlen Gabor le comitea împotriva ungerilor, turcilor și tătarilor²⁰⁵, un nou exemplu de comportament duplicitar.

Astfel, este interesant de observat portretul ce se creionează, al unui Gabriel Bethlen schimbător ca fire și care, în final, urmărea împlinirea propriilor aspirații: unirea țărilor Române într-o Dacie protestantă, obținerea coroanei Ungariei sau a Boemiei. În aceste condiții și după ce am reunit în lucrarea noastră cele două portrete de care Bethlen s-a bucurat din partea celor doi contemporani spanioli ai

²⁰³ Susana Andea, *op. cit.*, p. 125.

²⁰⁴ Francisco de Quevedo, *op. cit.*, p. 189.

²⁰⁵ *Ibidem*, p. 187.

săi, Diego duce de Estrada și Francisco de Quevedo, suntem în măsură să expunem câteva concluzii la care am ajuns în urma analizei celor două reprezentări, diametral opuse. Pentru Estrada, Gabriel Bethlen era stăpânul și prietenul, cel pe care l-a inițiat în formele de *loisir* de la curtea madrilenă, cunoscând personalitatea principelui transilvan în mod direct, nemijlocit. Pe de altă parte, Quevedo utiliza în descrierea lui Bethlen cunoștințele receptate în urma unei percepții indirecte, prin intermediul, cel mai probabil, al avizelor care circulau în epocă. Totodată, Quevedo scria animat de un puternic sentiment de ură față de toți aceia care se opuneau habsburgilor, în timp ce Estrada care călătorise prin diverse locuri ale Europei (Boemia, Sardinia, Venetia) și luptase în războiul de treizeci de ani, era mult mai tolerant în aprecierile sale. Revenind la planul de coaliție antiotomană pe care în 1629 l-ar fi avut în vedere Bethlen, de care am amintit atunci când am comentat relatările lui Diego de Estrada și de care Denize se îndoia din cauza îndelungatelor dispute dintre principele transilvănean și habsburgi, mărturism că, după ce am realizat această dublă incursiune în urma căreia ni s-a dezvăluit caracterul evident duplicitar al lui Bethlen, nu ne mai miră nimic venit din partea sa, omul care după ce o viață întreagă s-a războit cu habsburgii, i-a oferit spre sfârșitul vieții Vienei participarea la o posibilă uniune matrimonială cu familia imperială.

Meritul incontestabil al politicii externe a lui Bethlen a fost integrarea Transilvaniei în marile sisteme de alianțe europene. În același timp, dacă Bethlen avea ambiția de a uni cele trei țări române, ceea ce dorea să înfăptuiască în 1627, plan eșuat din cauza opoziția Porții²⁰⁶, argumentul pe care îl aducem în favoarea susținerii coaliției expuse de Estrada este că, probabil, Bethlen, după doar doi ani de la nereușita sa, nu renunțase la proiect, motiv pentru care putea plănui să atragă principalele forțe militare europene, însuflețite de ideea îndepărtării Turcului din Europa²⁰⁷. Odată reușit planul său, ar fi urmat

²⁰⁶ Constantin Rezachevici, *op.cit.*, p. 94.

²⁰⁷ Conform lui Thierry Camous, „războiul rămâne o constantă în relațiile dintre civilizații. El este o trăsătură a civilizației (...) „șocul civilizațiilor” se află în centrul confruntărilor dintre Occidenturi și Orienturi” (Thierry Camous, *Orienturi și Occidenturi. 25 de secole de războaie*, traducere de Mira-Maria Cucinschi, Chișinău, Editura Cartier, 2009, p. 9–10).

să transforme țările române într-o uniune protestantă, întorcându-se astfel împotriva foștilor potențiali aliați. Așa cum o mai făcuse în trecut.

Gabriel Bethlen a fost un diplomat abil, care în ciuda faptului că nu și-a realizat visurile personale de mărire, a condus Transilvania spre un statut politic important în sistemul de relații și alianțe europene, despre care s-a dus vestea până în îndepărtata Spanie. La sfârșitul războiului de treizeci de ani, datorită acțiunilor întreprinse în timpul îndelungatului conflict european și de Gabriel Bethlen, Transilvania a fost prezentă alături de celelalte puteri din tabăra protestantă la încheierea păcii de la Westfalia²⁰⁸. Nu tindem să îl credem mai mult pe Estrada în detrimentul lui Quevedo sau invers, dar, în mod cert, descrierile și aprecierile lor au fost făcute din perspective diferite și subiective. Estrada, care cunoscuse și latura umană a lui Bethlen, cultura și inteligența sa, precum și bunăvoința de a-l găzdui și cinsti la curtea lui, nu putea avea un discurs virulent împotriva propriului protector. În schimb, pentru omul politic Quevedo, Bethlen reprezenta dușmanul, inamicul politic, militar și, mai ales, religios, care scinda într-o oarecare măsură granițele Europei occidentale²⁰⁹, contribuind la extinderea fenomenului protestant. Fiecare dintre cei doi spanioli avea dreptate în felul său și, grație lor, am căpătat un portret complet al lui Gabriel Bethlen, surprins în dimensiunea sa umană și diplomatică și, în același timp, complex precum însăși personalitatea principelui.

²⁰⁸ Mihai Berza, *Moștenirea lui Mihai Viteazul*, în Andrei Oțetea (coord.), *Istoria poporului român*, București, Editura Științifică, 1972, p. 245.

²⁰⁹ Pentru Philippe Nemo, Europa occidentală este constituită din țările catolice și protestante (Philippe Nemo, *Ce este Occidentul?*, traducere de Adrian Ciobotaru, Chișinău, Editura Cartier, 2008, p. 103).

VI. Imaginea Țărilor Române în relatările călătorilor și intelectualilor spanioli

VI.1. Diego Galán și descrierea Dunării în timpul bătăliei de la Călugăreni

Încă din Antichitate, oamenii au fost atrași de explorarea necunoscutului. Una dintre căile cele mai vechi ale descifrării tainelor mistice a fost pelerinajul religios: de la Ierusalim la Mecca, trecând prin Santiago de Compostela, pelerinajul presupune un drum inițiativ și, pe măsură ce avansează, există o posibilitate extrem de mare ca el să se transforme într-un drum al evoluției și al devenirii spirituale. Călătoriile au avut la bază, fie scopuri de propagare a ideilor religioase, rațiuni comerciale, de satisfacere a unor curiozități pur personale sau dorința de a cunoaște lumea²¹⁰. Unul dintre efectele importante ale călătoriilor a fost polarizarea lumii în cunoscuți și necunoscuți, apariția binomului noi – civilizației – barbarii sunt ființe percepute ca fiind înspăimântătoare, întrucât vorbesc o limbă diferită, au un aspect distinct, trăiesc, mănâncă și gândesc altfel. În secolul al IV-lea, coincizând cu începutul perioadei de declin a Imperiului Roman, Ammianus Marcellinus îi înfățișează pe barbari la limita dintre om și animal²¹¹. Omul sălbatic era circumscris de obicei unui spațiu geografic extrem de îndepărtat²¹².

²¹⁰ Duccio Balestracci, *Terre ignote, strana gente. Storie di viaggiatori medievali*, Roma, Editura Laterza, 2008, p. 4–5.

²¹¹ *Ibidem*, p. 9; Ammianus Marcellinus, *Istorie romană*, XXIX, VI, VI; XXXI, III, VII; traducere de David Popescu, București, Editură Științifică și Enciclopedică, 1982.

²¹² Oleh Mazur, *The Wild Man in the Spanish Renaissance and Golden Age Theatre. A Comparative Study*, Pennsylvania, University of Pennsylvania, 1966, p. 70.

Anul 1492 a marcat un moment de referință în istorie, prin descoperirea, chiar dacă accidentală, a Americii. Oricum, s-a luat contactul cu o altă civilizație, iar această luare de contact se făcea după ce Evul Mediu propagase preponderent călătoriile în scop prozelit. Astfel, Columb rupea tradiția instaurată, lansând o nouă modă pentru europeni: cea a călătoriei-aventură. Cele mai interesante de studiat sunt reacțiile celui care face descoperirea, modul în care el se raportează la Nou, întrucât fără să îl înțelegem pe Columb, nu vom putea asimila niciuna dintre formele de reprezentare ale urmașilor săi.

Așa cum era normal, Columb nu a acceptat realitatea ce i se revela, ajustând imaginile ce se derulau în fața sa în funcție de propriile cunoștințe și de experiența *a priori*. În sprijinul acestei idei vin termenii folosiți de exploratorul genovez pentru a descrie cele ceea ce vedea sau ceea ce *credea* că vede²¹³. Expedițiile precedente, întreprinse de Columb alături de portughezi în Guinea, au avut un impact atât de puternic asupra sa, încât, din descrierile realizate rezulta că teritoriul american era similar celui african din multe puncte de vedere, cum ar fi vegetația, fauna sau hrana populației²¹⁴. În opinia lui Juan Gil, experiența africană a lui Columb este fundamentală pentru a înțelege atitudinea Amiralului odată ajuns în Indii. O altă influență o primește Columb din partea lecturilor efectuate, care au lăsat o puternică amprentă asupra imaginarului său, proiectând propria viziune dobândită asupra realității și deformând-o²¹⁵. Astfel, combinând descrierile lui Marco Polo și pe cele ale marinarilor iberici, *La Española* se transformă în Cipango, așa cum își dorea Columb²¹⁶.

Pentru secolele XVI–XVII, descoperirea Lumii Noi a presupus pătrunderea într-o altă etapă pentru Castilia, Spania și Europa. Regiuni *sui generis*, oameni diferiți, obiceiuri surprinzătoare²¹⁷. Toate aceste

²¹³ Juan Gil, *Introducere la Cristóbal Colón. Textos y documentos completos*, edición de Consuelo Varelo y Juan Gil, Madrid, Editura Alianza, 2003, p. 43.

²¹⁴ *Ibidem*, p. 43–45.

²¹⁵ *Ibidem*, p. 47.

²¹⁶ *Ibidem*, p. 48.

²¹⁷ Ignacio Arellano, José M. Díez Borque, Gonzalo Santoja (ed.), *Cristóbal de Acuña. Nuevo descubrimiento del Gran río de las Amazonas*, Madrid/Frankfurt, Editura Iberoamericana/Vervuert, 2009, p. 15.

elemente au facilitat trecerea alterității în registrul fantasticului, al miticului.

Díez Borque este de părere că în imaginarul colectiv există o dublă percepție a teritoriului american: pe de o parte, America văzută ca izvor de bogăție și, pe de alta, ca loc al idolatriei, predispusă astfel misiunilor de exploatare și convertire²¹⁸. În secolul al XVII-lea, călugărul iezuit Cristóbal de Acuña, originar din orașul Cid-ului, Burgos, a primit de la coroana spaniolă misiunea de a descrie cât mai detaliat fluviul Amazon. Datorită spiritului său de observație excepțional, el a realizat o extrem de minuțioasă prezentare, unde putem observa sublinierea fertilității zonei amazoniene, bogată în tutun, cacao, lemn, zahăr, rășini și plante medicinale, precum și pășuni capabile să întrețină o infinitate de bovine²¹⁹. Așadar, pentru Acuña, Amazonul era un spațiu al ciudatului și al fantasticului²²⁰, opinie împărtășită de mulți exploratori. Revelarea ascunsului trezește deci sentimente complexe, de la fascinație la dorința de acaparare, de la bucuria cunoașterii la intervenționismul, deseori distructiv, asupra indigenilor. Linia dintre toleranță și intoleranță este firavă, ceea ce a fost demonstrat de-a lungul secolelor de nenumărate expediții, de la cele ale lui Hernán Cortés până la cucerirea Vestului Sălbatic. Între *El Dorado* și *the Rush for Gold* există doar o diferență temporală, însă mirajul pentru bogăția tărâmului necunoscut s-a menținut, constituindu-se într-un *leitmotiv* al jurnalelor de expediție.

La sfârșitul secolului al XVI-lea, militarul spaniol Diego Galán (1575–1648)²²¹, căzut prizonier în mâinile piraților algerieni și vândut ca sclav, a participat silit la bătălia de la Călugăreni din 1595, alături de turci, întrucât vâslea la galere. În secolele XVI–XVII, literatura ce nara captivitatea creștinilor spanioli în lumea musulmană era foarte

²¹⁸ José M. Díez Borque, *Calderón de la Barca y las Indias Occidentales*, în J. Alcalá-Zamora, E. Beleguer (ed.), *Calderón de la Barca y la España del Barroco*, vol. II, Madrid, CEPYC-SEENM, 2001, p. 708–713.

²¹⁹ Ignacio Arellano, José M. Díez Borque, Gonzalo Santoja (ed.), *op.cit.*, p. 101–103, 140–142, 159–160.

²²⁰ *Ibidem*, p. 35.

²²¹ Ezequiel González Mas, *Historia de la literatura española, Barroco (siglo XVII)*, Puerto Rico, Editorial de la Universidad de Puerto Rico, 1989, p. 373.

frecventă, bucurându-se de un interes aparte în rândul cititorilor. Acest fapt era denumit de către Ricardo García Cárcel „psihoza turcilor în Spania Secolului de Aur” și era explicat dintr-o dublă perspectivă. Primul factor care a influențat psihoza a fost legat de relațiile dintre creștini și morisci în interiorul Spaniei până în 1609, anul expulzării maurilor, iar cel de-al doilea, de identificarea turcilor cu pirații berberi care prădau coastele spaniole²²².

Pentru Diego Galán, perioada de captivitate a reprezentat axa centrală a vieții sale, ca și pentru Miguel de Cervantes. Ea s-a extins din 1598, timp de 10 ani și 15 zile, la care s-a mai adăugat un an de fugă prin Balcani, insulele Mediteranei Orientale, Sicilia, Napoli, Valencia și Madrid²²³. După revenirea în Spania, Galán și-a scris memoriile, pe care le-a intitulat *Cautiverio y trabajos de Diego Galán natural de Consuegra y vecino de Toledo* (*Captivitatea și muncile lui Diego Galán, originar din Consuegra și învecinat cu Toledo*), cuprinzând evenimentele din perioada 1589–1600²²⁴.

Memoriile întocmite în secolul al XVII-lea au cunoscut două variante manuscrise. Prima dintre ele, reprodusă de ediția lui Matías Barchino are la bază textul militarului spaniol aparținând Bibliotecii Publice din Toledo și a fost redactat înainte de 1648, în timpul domniei lui Filip al IV-lea (1621–1665). Cea dintâi ediție a acestei variante datează din 1913, când a fost publicată de Manuel Serrano Sanz la Societatea Bibliofililor Spanioli. Cea de-a doua este deținută de Biblioteca palatului Escorial, iar perioada când a fost scrisă coincide cu domnia lui Filip al III-lea (1598–1621); ea a fost publicată de Miguel Ángel de Bunes Ibarra și Matías Barchino, în 2001, la Toledo. Din cele două variante ale textului lui Galán rezultă că la vârsta de 14 ani s-a înrolat ca soldat într-o companie ce se îndrepta spre orașul Oran, apoi a fost făcut prizonier la ieșirea din portul

²²² Ricardo García Cárcel, *La psicosis del turco en la España del Siglo de Oro*, în „XVI Jornadas de teatro clásico”, Almagro, 1993, p. 15.

²²³ Miguel Ángel de Bunes Ibarra, *La vida en dos redacciones de un cautivo de Consuegra: Diego Galán Escobar*, în [http:// biblioteca2.uclm.es/biblioteca/ceclm/ARTREVISTAS/a%c3%B1il_25/MAbunes_cautivoConsuegra.pdf](http://biblioteca2.uclm.es/biblioteca/ceclm/ARTREVISTAS/a%c3%B1il_25/MAbunes_cautivoConsuegra.pdf)

²²⁴ Matías Barchino, *Edición crítica de Cautiverios y trabajos de Diego Galán*, Cuenca, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2001, 653 pp.

Málaga, a trecut prin multe peripeții în Alger, a servit ca paj la Constantinopol, a vâslit la galere în campania turcilor de pe Dunăre din 1595²²⁵.

Acest ultim moment ne interesează în mod special, fiind legat de istoria românilor și având ca eveniment central bătălia de la Călugăreni din 23 august 1595. Textul lui Galán a fost valorificat în spațiul românesc mai întâi de către Alexandru Ciorănescu²²⁶, care a publicat fragmente referitoare la Mihai Viteazul și bătălia de la Călugăreni ce, ulterior, au fost traduse în colecția de *Călători străini despre țările române*²²⁷. În continuare, vom folosi propria noastră traducere a textului lui Galán, efectuată direct după originalul spaniol, întrucât în varianta românească nu au fost traduse toate fragmentele sau, uneori, sunt incomplete față de original.

Memoriile lui Galán prezintă însă unele inadvertențe. Referindu-se la revolta lui Mihai Viteazul contra turcilor, izbucnită în noiembrie 1594, militarul spaniol o plasează doi ani mai târziu:

El príncipe Miguel Vaivoda, señor de la provincia de Valaquia, que está sujeta al Gran Turco, en la cual no tiene más de dos fortalezas, una en la ciudad de Droguja, con guarnición de turcos y la otra en la margen del Danubio que se llama Cigáxic, sin población alguna más de sola una fuerza escueta con gruesa artillería y lucida guarnición de soldados, se rebeló en el año de mil y quinientos y noventa y seis, confiado en el favor y protección de Matías, rey húngaro, y ayuda del príncipe Transilván, que ambos conñinan con su tierra (...)

Principele Mihai Voievod, domn al provinciei Țara Românească, supusă sultanului, care nu deține decât două cetăți, una cu garnizoană turcă, în orașul Târgoviște, și alta pe Dunăre, numită Giurgiu, nelocuită, având doar o cetate întărită cu artilerie grea și cu

²²⁵ Miguel Ángel de Bunes Ibarra, *op.cit.*, p. 82.

²²⁶ Alejandro Ciorănescu, *Un témoin espagnol de la campagne roumaine de 1595*, în „*Révue des Études Roumaines*”, t. IX-X, Paris, Institut Universitaire Roumain Charles I, 1965, p. 77–96.

²²⁷ Maria Holban (coord.), *Călători străini despre țările române*, vol. III, București, Editura Științifică, 1971, p. 518–537.

*o însemnată garnizoană de soldați, s-a răsculat în anul 1596, bazându-se pe susținerea și protecția regelui ungar, Matia, și pe sprijinul principelui transilvănean, ambii învecinându-se cu el (...)*²²⁸

Din fragmentul citat rezultă și alte confuzii. În timpul domniei lui Mihai Viteazul, rege al Ungariei era Rudolf al II-lea (1576–1608), Matia al II-lea de Habsburg fiind cel care i-a succedat la tron (1608–1619). În pasajul amintit se regăsește și primul nume de oraș danubian întâlnit pe teritoriul Țării Românești, Giurgiu. Descrierea este sumară – situat pe Dunăre, nelocuit, cu o cetate întărită și o garnizoană de soldați. Redarea telegrafică a celor înfățișate este de natură să ne confirme apropierea treptată și luarea la cunoștință graduală a spațiului românesc de către soldatul spaniol. Totodată, este de remarcat faptul că luarea de contact cu spațiul românesc se petrecea de la vâslele unui vas otoman, dinspre mediul acvatic. Prin urmare, este normal ca unele descrieri să fie succinte, ele constituindu-se în imagini ce se succedau în fața ochilor pe măsură ce vasul aluneca pe apă, fiind aidoma unor tablouri.

Urmând șirul evenimentelor, Galán constata că Mihai voievod,

Confiado, pues, en las palabras reales de aquellos príncipes y esperando alcanzar, con el ayuda divina y liga humana, el fin y vencimiento que deseaba, acometió con ímpetu a la fuerza que digo que tiene el Turco en la ciudad de Droguja, a la cual rindió en poco tiempo, por ser la guarnición de los turcos poca y el poder del príncipe mucho, aunque su asistencia fue la principal causa de la victoria, porque es muy necesario para la consecución de grandes hechos la presencia y valor del príncipe y que en los mayores peligros sea el primero que aventure su vida en defensa de los reinos y vasallos para que a si imitación emprendan hazañas que admiren y espanten a las más remotas provincias y regiones.

Încrezător în cuvintele acelor principii și sperând să atingă, cu ajutorul lui Dumnezeu și prin alianța cu pământeni, scopul și victoria

²²⁸ Matías Barchino, *op.cit.*, p. 243.

visate, s-a năpustit asupra cetății pe care, așa cum am mai spus, o au turcii la Târgoviște, pe care a cucerit-o în scurt timp, întrucât garnizoana turcă era redusă, iar puterea principelui mare; este demnă de luat în seamă prezența sa în luptă, căci ea a fost principalul motiv al succesului, întrucât prezența și curajul principelui sunt necesare pentru obținerea marilor victorii, el trebuie să fie primul care să se aventureze în cele mai mari pericole, punându-și viața în serviciul regatelor și al vasalilor, care, urmându-i exemplul, să înfăptuiască lucruri care să trezească admirația și frica celor mai îndepărtate provincii și regiuni²²⁹.

În afirmațiile lui Galán observăm inversarea a două evenimente – izgonirea turcilor din Târgoviște (18 octombrie 1595) și bătălia de la Călugăreni (23 august 1595). Există și posibilitatea ca Diego Galán să fi plasat în mod eronat acțiunea lui Mihai Viteazul îndreptată împotriva creditorilor turci la Târgoviște²³⁰.

Călătoriile la care am făcut referire la începutul lucrării (Cristofor Columb, Cristóbal de Acuña) se găseau, la momentul descrierilor ilustrate, în fața unei lumi dominate de idolatrie, *ergo* păgână. Însă Diego Galán se afla pe teritoriu creștin. Prin urmare, lexicul utilizat de el se schimbă. Principele este un creștin în luptă cu „necredincioșii”, care se încrede în „ajutorul lui Dumnezeu”. Să nu ne mire deci că „garnizoana turcilor era redusă”, iar puterea principelui „mare”; este o dovadă a tipicei dihotomii dintre necredincioși și credincioși, primii dintre ei nefiind ajutați de Divinitate, în timp ce puterea bunului creștin era întărită și sporită. Această idee apare în mai toată literatura parenetică, un bun exemplu pentru spațiul spaniol fiind Antonio de Guevara cu al său *Ceasornic al Domnilor*, unde autorul reia imaginea bunului principe ajutat de Dumnezeu. Lexicul întrebuințat de Galán acoperă și în acest caz spațiul fantasticului, dar nu al celui de tip fabulos, ci mistic.

Figura drept-credinciosului, întruchipat de Mihai Viteazul, contrastează cu portretul crud al sultanului Mehmed al III-lea, aflat la vremea respectivă în primul său an de domnie, deci 1595 și nu 1596, așa cum ne înștiințase inițial Galán:

²²⁹ *Ibidem*, p. 244.

²³⁰ Maria Holban (coord.), *op.cit.*, p. 522.

De esta rebelión tuvo tan grande enojo sultán Mahamet, que se dijo quería salir en persona a castigar tal atrevimiento porque, por ser el primer año de su imperio, intentaba darse a conocer por su valor y hacerse temer por su crueldad.

Această revoltă l-a înfuriat pe sultanul Mehmed despre care se zice că ar fi vrut să vină personal pentru a pedepsi asemenea îndrăzneală, căci, aflându-se în primul său an de domnie, încerca să se facă cunoscut prin curaj și temut prin cruzime²³¹.

Dunărea capătă în descrierile spaniolului atribute supranaturale – ea „sirve de defensa al Vaivoda y de freno al Turco” (trad. „îl apără pe voievod și îl frânează pe turc)²³², apele sunt potrivnice otomanilor, „încercând să împiedice desfășurarea acelei campanii²³³, în timp ce pentru a vâsli pe Dunăre, bărcile otomane trebuiau să „trudească în contra curentului²³⁴. În cazul de față, apa deține funcțiile unui personaj. Ea acționează asemeni apei sfințite sau a lichidului amniotic, ce protejează și îi ține la distanță pe inamici, în acest caz dușmănia militară fiind dublată de o componentă spirituală.

Pe măsură ce descrierea avansează, Galán dezvăluie motivul care l-a făcut să se îndepărteze de Spania:

(...) recibí gran contento por ver cada día cosas nuevas que, aun con los trabajos pasados, no se mitigó el deseo que me sacó de mi patria.

(...) m-am bucurat să văd în fiecare zi lucruri noi și, în ciuda necazurilor prin care am trecut, nu s-a diminuat dorința care m-a scos din patria mea²³⁵,

²³¹ Matías Barchino, *op.cit.*, p. 245.

²³² *Ibidem*, p. 246.

²³³ *Ibidem*, p. 247 (în original „la contradicción de las aguas que intentaban impedir los intentos de la jornada”).

²³⁴ *Ibidem*, p. 251 (în original „forcejando contra la corriente”).

²³⁵ *Ibidem*, p. 247.

precum și încrederea în puterea și bunătatea lui Dumnezeu de a scăpa creștinătatea de otomani:

Dios, por su bondad inmensa, sea servido – no mirando nuestros pecados – de acortar las fuerzas a un tan gran enemigo como en él tiene la cristiandad.

Dumnezeu, în infinita Sa bunătate – să nu ne judece după păcatele noastre – și să scadă forțele acestui dușman atât de mare al creștinismului²³⁶.

Partimos de Constantinopla navegando por el canal hasta la boca del mar Negro, adonde está la torre de la linterna (...) De allí nos engolfamos para Bornu, que es una ciudad pequeña de los turcos, fundada en la provincia de la Bulgaria. Desde esta ciudad fuimos costeando hasta el cabo de San Jorge, en cuyas márgenes permanecen las ruinas de una ciudad que al parecer sería grande y populosa en su tiempo, el cual todo lo consume y acaba.

Am plecat de la Constantinopol navigând pe canal până la gura Mării Negre, unde se află turnul farului (...) De acolo, ne-am îndreptat spre Varna, un mic oraș al turcilor, fondat în provincia Bulgaria. Din acest oraș ne-am îndreptat spre coastă până la brațul Sfântul Gheorghe, la malurile căruia se află ruinele unui oraș care pare să fi fost mare și populat pe vremuri, dar timpul le consumă și le macină pe toate²³⁷.

Al cabo, pues, de tres días dimos vista a un lugar que está al pie de unas montañas, el cual se llama Vejtipe, que en lengua turquesca quiere decir “cinco montañas”, (...) donde tomamos algún refresco, aunque poco, por ser lugar miserable y pobre como lo es casi toda aquella tierra de la Bulgaria, que es muy semejante a la parte que de España comúnmente se llama Galicia. Desde este lugar partió la

²³⁶ *Ibidem*, p. 249.

²³⁷ *Ibidem*, p. 250.

armada para otro lugar cuyo nombre es Tulcha, fundado en la propia costa de la Bulgaria, en cuyo puerto se juntan y agregan todas las corrientes y brazos en que se divide y desvanece el Danubio y es capaz de muchas embarcaciones, si bien no muy seguro.

După trei zile am zărit un loc situat la poalele unor munți, numit Beș Tepe, care în limba turcă înseamnă cinci munți, (...) unde ne-am răcorit, însă puțin, căci locul este mizerabil și sărac, cum este aproape întreaga Bulgaria și care se aseamănă mult acelei părți a Spaniei cunoscută sub numele de Galicia. De aici, armata a plecat spre altă destinație, numită Tulcea, chiar pe coasta Bulgariei, în al cărei port se adună și se reunesc toate pâraiele și brațele în care se împarte Dunărea, care port poate găzdui multe ambarcațiuni, dar nu este foarte sigur²³⁸.

Asemeni predecesorilor săi, Galán ajustează elementele cunoscute realităților nou-apărute în câmpul său vizual, motiv pentru care compară Bulgaria cu Galicia, regiune muntoasă din nord-vestul Spaniei.

În decursul aventurii sale dunărene, militarul iberic a ajuns și la Brăila, însă stăpânul i-a ordonat să vâslească repede din cauza pieselor de artilerie plasate în bastioanele sale. Au înnoptat, cel mai probabil la Măcin, și

En aquel sitio estuvimos surtos toda la noche hasta que la hermosa aurora dio aviso de que venía el hermoso desprecio de la esquiva Dafne a repartir sus luces por aquel emisferio, que partimos guiando el viaje a Cristopoli, lugar de los caravoldanes sujetos al Turco, donde se tomó refresco y de allí fuimos a una ciudad que se llama Silistra, que era población de turcos, si bien la mayor parte de ella había consumido la voracidad del fuego, según lo mostraban sus ruinas, cuya destrucción fue hecha por el vaivoda, que el invierno antes había pasado por encima del río, que a la sazón por los muchos hielos estaba sujeto y reprimido con prisiones de cristal, y le había entregado a las llamas, de quienes tan sólo se libró la fortaleza por estar escueta, sin comunicación de casas alrededor.

²³⁸ *Ibidem*, p. 252–253.

În acel loc am stat toată noaptea, până când frumoasa auroră a anunțat că dulcele dispreț al evazivei Dafne urma să își reverse lumina peste acea emisferă, apoi ne-am îndreptat spre Cristopoli²³⁹, fortăreață a moldovenilor supuși sultanului, unde ne-am tras sufletul și ulterior am plecat spre Silistra, oraș turc, chiar dacă mare parte din el fusese distrus de foc, așa cum o demonstrau ruinele sale, de către voievodul care în iarnă trecuse râul când apa era înghețată și îl incendiasse, nescăpând decât cetatea, întrucât era izolată și fără nicio casă în jurul ei²⁴⁰.

Elementul fantasticului este oferit de imaginea din debutul fragmentului, în care autorul face referire la Dafne, nimfa de care s-a îndrăgostit Apollo și care i-a cerut lui Zeus să fie transformată într-un laur, din care Apollo a rupt o creangă pe care și-a înfășurat-o în jurul capului. Prezența lui Dafne în zorii zilei nu pare întâmplătoare, întrucât Apollo este zeul luminii și personificarea Soarelui.

Descriind bătălia de la Călugăreni, Diego Galán se arăta impresionat de numărul mic al românilor, care, deși în inferioritate, au reușit să îi înfrângă pe turci. Astfel, aceștia din urmă s-au retras

(...) corridos de que cuatro desnudos les hicieran tantas bajas, burlándose de ellos, pues se atrevían quinientos a tan desigual número.

(...) rușinați, fiindcă o mână de oameni le-au cauzat atâtea pierderi, bătându-și joc de ei, căci 500 de oameni ținuseră piept unui număr mult mai mare de turci²⁴¹.

Însă după episodul de la Călugăreni, turcii au reușit să se replieze și să se îndrepte spre București, încercând să transforme Țara Românească în pașalâc, în cea de-a doua etapă a confruntării Mihai Viteazul primind și sprijinul lui Sigismund Bathory. Armatele reunite i-au înfrânt pe otomani la Târgoviște (18 octombrie), București

²³⁹ În *Călători străini despre țările române* se avansează ideea că orașul vizat ar fi fost Hârșova (Maria Holban, *op.cit.*, p. 524).

²⁴⁰ *Ibidem*, p. 257.

²⁴¹ *Ibidem*, p. 281.

(22 octombrie) și Giurgiu (26 octombrie). Înainte de obținerea victoriei definitive, Țara Românească a fost greu încercată de campaniile de pradă ale turcilor, după cum rezultă din relatările lui Galán:

En lo que toca muebles de casa, todos andaban rodando porque cada turco escogía lo mejor y de menos embarazo, arrojando por aquellos suelos lo que no quería, conque estaban aquellos campos cubiertos y enredados con trastos. Los bajanes que andaban corriendo la tierra cada día cogían hatos de ganado, si bien la mayor parte fueron vacadas, en tanta abundancia que todos los más días no cesaba de pasar por la puente a tierra de turcos tanta cantidad de cabezas, que parecía imposible que una tierra no muy dilatada, como lo es la Valaquia, se criase tanto ganado y hubiese sustento en los campos para ellos, que verdaderamente pareció que la mitad de Europa se había despoblado de animales, lo que había bien menester. En efecto, en más de dos meses no cesaron de pasar hatos y vacadas, causando muchas quiebras en la puente y así era necesario que cada día se aderezase. Fueron pues tantas las vacadas y yegudas que se robaron, que se vendía una vaca por cuatro reales españoles, una ternera por dos y un buen rocín por seis, y lo que es ganado menor tal como carneros, cabras, ovejas, no tenían precio porque nadie le estimaba en una blanca, por no tener venta: y así, sólo servía de que cada uno comiese lo que gustase, sacando el vientre de mal año, y lo demás lo dejaban por los campo a su albedrío, sin hacer caso de ello. Cada vez que escribo estas cosas considero que han de parecer la pena de increíbles; esto se entiende en lo que no han salido una legua de su patria, ni saben de mal ni de bien, siendo perpetuos censores de lo que no han visto, pero, con el consuelo de que no las dudarán los que han andado por el mundo viendo cada día mayores maravillas que las que escribo.

(...) mobila din case se rostogolea pe jos pentru că fiecare turc alegea ce găsea mai bun și mai ușor de cărat, aruncând ceea ce nu dorea, astfel încât tot câmpul a rămas acoperit cu vechituri. Pașalele, care băteau pământul în lung și-n lat zilnic, ridicau turme de vite, de cele mai multe ori vaci și era numărul lor atât de mare încât nu se

mai termina șirul de animale ce treceau podul spre pământul turcilor și părea imposibil ca într-un târâm nu prea mare ca Țara Românească să crească atât de multe vite și să existe pășuni care să le întrețină, ca și cum jumătate din Europa s-ar fi depopulat de animale. Într-adevăr, timp de două luni nu au încetat să se perinde turmele de vaci, ceea ce a cauzat multe spărturi în pod, ce trebuia refăcut în fiecare zi. S-au furat atât de multe vaci și iepe, încât ajunsese să se vândă o vacă pe patru reali, un vițel pe doi și un cal bun pe șase; cât despre vitele mici, precum berbeci, capre, oi, acestea nu aveau niciun preț, căci nu existau cumpărători. Așa că fiecare mânca orice dorea, punându-și burta la cale, iar ceea ce nu-i mai era de trebuință îl arunca pe câmp. De câte ori scriu aceste lucruri mă gândesc că trebuie să pară incredibile; ceea ce e de înțeles pentru aceia care nu s-au îndepărtat nicicând de patria lor, care nu știu să distingă binele de rău, însă înfierează ceea ce nu cunosc, dar mă consolează gândul că cei care au călătorit prin lume, fiind martori la lucruri poate și mai minunate decât cele pe care le înfățișez, nu se vor îndoii de ele (...) ²⁴².

Cirezile nesfârșite de vaci pot simboliza în cazul de față, asemenea vacilor grase din pilda biblică, abundența și bogăția. În Biblie, vacile grase semnificau anii rodnici, în vreme ce vacile slabe reprezentau anii de secetă și foamete.

En medio, pues de tanta abundancia, se vio una cosa increíble al parecer y, verdaderamente, pasó al pie de la letra como lo refiero, y fue que valía más precio una libra de pan que una vaca porque, como no había quien beneficiase el trigo y semillas que estaban sembradas, a causa de estar todos los labradores, unos huidos y otros presos, y haberse aumentado tantas bocas de cautivos en el ejército y, como era fuerza darles de comer o dejarlos morir, se consumió el mantenimiento que llevaban para la jornada. En materia de pan hablo, que en lo demás todo estaba sobrado pero, como faltando pan todas las viandas sobran, no suplían tanto ganado la falta de pan,

²⁴² *Ibidem*, p. 287–288.

causa porque perecieron muchos turcos y cautivos porque, como se hartaban de carne de vaca y luego se echaban un golpe de agua, que lo que es vino no se hallaba un cuartillo por cien ducados, les sobrevinieron mil enfermedades de cámaras y calenturas, con que en breve tiempo faltó mucha gente del campo.

Așadar, în mijlocul acestui belșug, s-a întâmplat un lucru incredibil, dar care s-a petrecut exact cum vă povestesc și anume că o livră de pâine se vindea mai scump decât o vacă, pentru că, nerămânând nimeni care să culeagă grâul și semințele, întrucât toți plugarii, fie fugiseră, fie fuseseră prinși, la care se adăuga numărul mare de prizonieri din armată, nu exista altă soluție decât să-i hrănești sau să îi lași să moară de foame și așa s-au epuizat proviziile pe care le aveam pentru campanie. Mă refer aici la pâine, căci toate celelalte se găseau din abundență, dar, când a început să nu mai fie pâine, carnea a devenit de prisos și mulți turci și robi au pierit, pentru că se săturau de carne de vacă și beau apă, căci vin nu se găsea un cuartillo nici pentru o mie de ducați și s-au îmbolnăvit de tot felul de maladii și febră, iar în scurt timp s-a golit tabăra²⁴³.

Relatările lui Galán despre Dunăre și orașele sale păstrează, în opinia noastră, ceva din imaginarul colectiv spaniol al conchistadorului sau, în orice caz, al descoperitorului. Aflat față în față cu elementul de noutate, soldatul spaniol se raportează la el, atât prin redări sumare, obiective, cât și prin mirajul fantasticului. Un fantastic care poate fi explicat și prin fascinația față de universul acvatic, Dunărea scaldând tărâmurii îmbelșugate. Totodată, aceeași Dunăre care pentru români reprezenta o sursă de protecție și abundență, era nocivă pentru dușmani – turcii care beau apă din Dunăre se îmbolnăveau și mureau. Între Dunărea văzută de Galán și Amazonul lui Acuña există o apropiere extrem de mare legată de perceperea apei. Un spațiu deschis, curgător, dar, în același timp, închis și potrivit necunoscătorilor; profund, mistic, împletind în același creuzet valențe precreștine și creștine. Universul acvatic, populat de multe ori de ființe supranaturale,

²⁴³ *Ibidem*, p. 288–289.

își confirmă și în cazul de față atributele de spațiu care predispune la experiențe ce își lasă amprenta asupra celor care îl explorează. Lui Diego Galán, militarul creștin plecat din Spania în căutarea aventurii, Dunărea nu i-a fost potrivnică. A supraviețuit bătăliei și, odată întors în țara sa, și-a conceput memoriile, păstrând fluviului amintiri ce împing la reverie.

VI.2. Arhitectul renașcentist Alfonso Chacón și columna lui Traian

În secolul al XVI-lea, Renașterea și-a aplecat atenția asupra Antichității, în special greco-latine, care a cunoscut, pe parcursul acestui veac o nouă epocă de aur, o revenire spectaculoasă care a coincis, pentru spațiul spaniol, cu prima jumătate a Secolului său de aur. De la literatură până la artă, Renașterea și, ulterior, Barocul, au explorat și exploatat din plin Antichitatea, preluând și adaptând propriilor realități simboluri, imagini și subiecte ale lumii greco-latine. În ciclul preocupărilor față de lumea antică, se înscriu și cele legate de columna lui Traian, celebrul monument situat în forul lui Traian din Roma, ale cărui reprezentări redau scenele războaielor daco-romane. Astfel, multiplele activități arheologice desfășurate pe parcursul secolului al XVI-lea au determinat analiza columnei, un rol esențial revenindu-i spaniolului Alfonso Chacón, datorită celebrei și apreciatei sale lucrări *Historia utrisuque belli Dacici a Traiano Caesare gesti*²⁴⁴. Alfonso Chacón (1540-1599), născut la Baeza, în provincia Andaluzia din sudul Spaniei, a fost un teolog, istoric și filosof dominican spaniol, considerat inițiatorul arheologiei artei creștine²⁴⁵.

După cum arăta José María Maestre în articolul său, *Traian și umanistii*, secolul al XVI-lea și, mai concret, domniile papilor Paul al III-lea (1534–1549) și Sixtus al V-lea (1585–1590), au constituit perioada de apogeu a arheologiei romane datorită intensei lor activități, însă numărul extrem de mare de excavări a provocat și distrugerii semnificative, cauzate de căutarea de materiale pentru construirea Vaticanului²⁴⁶. În afară de călugărul spaniol, și alți

²⁴⁴ José María Maestre, *Trajano y los humanistas*, în Julián González (coord.), *Trajano emperador de Roma*, Roma, L'Erma di Bretschneider, 2000, p. 351.

²⁴⁵ Elías Tormo, *El padre Alfonso Chacón, el indiscutible iniciador de la arqueología del Arte Cristiana*, în „Boletín de la Real Academia de la Historia”, CXI, 1942, p. 151–199.

²⁴⁶ José María Maestre, *art.cit.*, p. 351.

umaniști au abordat columna lui Traian din diferite puncte de vedere. În 1521, Jacobus Mazochius și-a publicat la Roma cartea *Epigrammata antique Urbis*, în care analiza inscripțiile de pe coloană; în 1683, tot la Roma apărea *De Columna Traiani* a lui Rafael Fabretti, autorul valorificând reliefurile de pe coloană pentru a studia tehnicile de luptă și obiceiurile Romei antice. Cartea lui Fabretti este de un real interes, întrucât pe baza ei, venețianul Giovanni Battista Piranesi și-a realizat studiul teoretic intitulat *Veduta del prospetto principale della colonna Trajana*, care cuprindea monumentalul desen al coloanei (2,84 m înălțime). Toate operele prezentate mai sus au fost atât de importante, încât istoricul și arheologul german Johann Winckelmann (1717–1768), cel care a recunoscut pentru prima dată diferențele dintre arta greacă, greco-romană și romană, recomanda utilizarea lor. În 1941 s-a reeditat *Columna lui Traian* a lui Bellori și Bartoli, considerându-se că desenele cărții erau mai utile decât fotografiile existente la momentul respectiv²⁴⁷. Analiza lui Bellori asupra columnei se concentrează asupra descrierii expresiilor și gesturilor umane percepute ca un răspuns la evenimentele epice. Comentariile lui Bellori se axează pe scenele în care este redată durerea individuală – de exemplu, la vederea imaginii în care un bărbat cu barbă stă aplecat asupra altuia fără barbă printre grupul de daci sinucigași, autorul își închipuie un tată plângându-și fiul mort²⁴⁸.

Reprezentările de pe columna lui Traian demonstrează o continuitate ce face posibilă descifrarea și „citirea” evenimentelor. Louis Marin era de părere că, odată confruntat cu fresca dispusă lateral, privitorul observă înșiruirea de secvențe ca pe un tot narativ redat succesiv²⁴⁹. În secolele XVI–XVII, columna lui Traian a devenit obiectul privilegiat al erudiției antice și le oferea pictorilor un imens repertoriu de veșminte, accesorii și arme. Cuvântul către cititori,

²⁴⁷ *Ibidem*, pp. 353-354.

²⁴⁸ Todd P. Olsen, *Striking through the Artist's Body: Ekphrasis in Bellori's Life of Caravaggio*, în Marc Cheetham, Elizabeth Legge, M. Soussloff (coord.), *Editing the Image. Strategies in the Production and Reception of the Visual*, Toronto, University of Toronto Press Incorporated, 2008, p. 17–18.

²⁴⁹ Louis Marin, *On representation*, Leland Stanford Junior University, 2001, p. 225.

imprimat în fiecare ediție a cărților ce abordează tema columnei, subliniază felul în care columna lui Traian așază în fața ochilor un tablou al obiceiurilor romanilor și ale barbarilor²⁵⁰.

După ilustrarea prezenței columnei lui Traian în mentalul european al secolelor XVI–XVII, întrebarea care ne vine în minte este: de ce a fost aleasă figura lui Traian, dintre mulțimea de împărați romani, pentru a constitui un punct solid de abordare teoretică și practică în perioada la care facem referire? Și mai ales, cum era perceput Traian de către omul Renașterii? Umanistul italian Lucio Marineo Sículo, stabilit în Spania, enunța și lauda în *De Hispaniae laudibus liber IV* virtuțile lui Traian, amintind că până în timpul lui Iustinian, aclamarea împăratului se făcea prin exclamația „felicior sit Augusto et Traiano melior”. În aceeași lucrare, Sículo spunea despre Traian că „inter sanctos christianos merito referendus est”²⁵¹. Constatăm, prin urmare, din afirmațiile de mai sus că pentru epoca renescentistă, Traian s-a transformat, grație victoriilor sale, într-un exemplu de urmat pentru societatea secolului al XVI-lea, care se opunea, în mare măsură, nu unor barbari cuceritori prin forța armelor, ci prin cea a religiei – protestanții. Și dacă Traian trebuia scos, conform afirmațiilor lui Sículo din rândul păgânilor și trecut în cel al creștinilor, în continuare prezentăm imaginea care se desprinde din opera lui Alfonso Chacón, *Historia utriusque belli Dacici a Traiano Caesare Gesti*, autorul povestind cum Sfântul Grigore cel Mare, plimbându-se prin forul lui Traian și rememorând faptele sale de vitejie, printre care erau menționate și războaiele cu dacii, s-a rugat la Dumnezeu și la mormântul Sfântului Petru pentru sufletul lui Traian, iar Dumnezeu l-a eliberat, primindu-l în Rai²⁵².

Să ne oprim, așadar, asupra acestei lucrări și a autorului său.

Spaniolul Alfonso Chacón a devenit celebru nu doar în Spania, ci și în întreaga Europă, grație disertației sale despre războaiele

²⁵⁰ Emmanuelle Hénin, *Ut pictura theatrum: théâtre et peinture de la Renaissance italienne au classicisme français*, Geneva, 2003, p. 444–445.

²⁵¹ José María Maestre, *art.cit.*, p. 314–318.

²⁵² Alfonso Chacón, *Historia utriusque belli Dacici a Traiano Caesare gesti*, Romae, Ex Typographia Iacobi Mascardi, 1616.

romanilor cu dacii, având ca punct de plecare reliefulurile de pe columna lui Traian, aceasta fiind ulterior folosită pentru a însoți următoarele ediții grafice ale columnei, aparținând lui Bartoldi sau Losi (Roma, 1773)²⁵³. Lucrarea cu care spaniolul a obținut recunoașterea internațională a fost *Historia utriusque belli Dacici a Traiano Caesare gesti*, ale cărei ediții au fost publicate în 1576 și 1616 la Roma, cuprinzând 130 de planșe ale frescelor de pe columna lui Traian. Această carte constituie una dintre cele mai ambițioase și mai de succes lucrări ilustrate ale Renașterii, schițele frescelor fiind realizate de către discipolii lui Rafael, Giulio Romano și Giovanni Polydoro. Planșele cărții lui Chacón au fost ulterior întocmite de Francesco Villamena, care urmărise de mai demult lucrările lui Giulio Romano. Pe lângă cele 130 de planșe ce ilustrează scenele de pe columnă, Chacón a mai inclus în cartea sa două planșe ce redau o privire interioară și exterioară a întregii columne. Prima pagină a cărții oferă informații despre datele generale ale cărții – titlu, autor, locul și anul apariției, la care se adaugă sintagma binecunoscută, „Superiorum Permissu”:

Historia Utriusque Belli Dacici a Traiano Caesare Gesti, ex simulachris quae in columna eiusdem Romae videntur collecta. Auctore F. Alfonso Ciaccono Hispano Doctore Theologo instituti Praedicatorum, et Romani Pontificis Poenitentiario, Romae Ex Typographia Jacobi Mascardi MDCXVI Superiorum Permissu.

Istoria celor două războaie cu dacii înfăptuite de împăratul Traian, desprinsă din imaginile adunate și întruchipate pe columna de la Roma, lucrare a călugărului spaniol Alfonso Chacón, doctor în teologie, numit predicator și confesor al Pontifului. Apărută la Roma, la tipografia lui Jacob Mascardi, 1616.

În *Cuvântul către cititori* sunt clarificate principalele aspecte ale cărții – persoanele care și-au legat numele de diversele reprezentări ale

²⁵³ Gregorio Mayans y Siscar, *Introductio ad verterum inscriptionum historiam litterariam*, ediție de Luis Abad și J.M. Abascal, Madrid, Real Academia de la Historia, 1999, p. 51.

columnnei, precum Giulio Romano sau Francesco Villamena, pe care i-am amintit mai înainte:

Hanc igitur Traiani columnnam, (...) humanissime Lector, descripserat olim Iulius Romanum pictor egregius, quem Raphaelis aequalem fuisse scimus. Eam descriptionem secutus Mutianus, Alfonso Ciacono eruditissimo viro, viam apervit ad ea exponenda Latine, quae in opere tam spisso, ac vario continentur (...) Permultum adeo debemus Francisco Villamena, nobili huius aetatis excusori.

Așadar, pe această columnă a lui Traian, (...) cititorule umanist, odinioară ilustrul pictor Giulio Romano despre care știm că a fost egalul lui Rafael, a realizat reprezentările. Mutianus observând aceste descrieri, i-a dezvăluit calea către columnă, care este atât de des reprodușă în diverse opere, învățatului bărbat Alfonso Chacón (...) Extrem de mult îi datorăm și lui Francisco Villamena, aceluși nobil în vremea căruia au fost imprimate reproducerile de pe columnă.

Tipograful cărții mai atrage atenția în prologul său asupra unei idei deja exprimate, și anume că frescele constituiau un tablou pertinent al vieții cotidiene în epocă, o imagine vie:

Etenim cum in ijs, omnes omnino Romanorum mores, militum fortitudo ac disciplina, Imperatorum victoriae, Sacerdotum religio, varia pugnarum genera, Urbium oppugnationes, expugnationesque, omnia denique militiae munera essent expressa.

Într-adevăr, pe columnă sunt redată toate obiceiurile romanilor, curajul și disciplina armatei, victoriile împăratului, religia preoților, diferitele feluri de lupte, atacurile și asalturile asupra orașului și, în cele din urmă, toate îndatoririle soldaților.

După clarificările teoretice ale tipografului, care ajută la perpetuarea informațiilor despre protagoniștii imaginilor de pe columnă, Chacón începe propria descriere a columnnei cu mențiuni despre caracteristicile fizice ale monumentului:

Columnan marmoream cochlidem Romae in medio Traiano foro erectam, nunc etiam extantem cxxviii. Ped. altam, ad cuius fastigium per clxxxiiii gradus conscenditur, lucem fenestellis xliii. ministrantibus, SPQR Traiano Augusto, bellis Asiaticis implicito, dicavit.

Senatul și poporul roman i-au dedicat augustului Traian, angajat în războaiele asiatice, o columnă de marmură în formă de cochilie spiralată, înălțată chiar în mijlocul forului lui Traian, care se păstrează și azi, înaltă de 128 de picioare, la al cărei vârf se ajunge la 184 de grade, lumina ferestruicilor fiind situată la 43 de picioare.

Columnae huius erectio ideo a Senatu Populoque Romano facta, ut optimi principis, cunctisque Carrisimi, memoria superesset aeterna rerumque gestarum gloria, atque ferocium gentium victoriae ad posterorum ita notitiam pervenirent (...)

Așadar, înălțarea acestei colonne de către Senatul și poporul roman a fost întreprinsă cu scopul de a face să dăinuiască amintirea tuturor conducătorilor buni și dragi, precum și gloria faptelor lor de vitejie și pentru ca vestea victoriilor repurtate împotriva popoarelor dușmane să se transmită astfel până în zilele noastre.

În acest pasaj se regăsesc câteva dintre ideile renaștentiste despre figura lui Traian, accentul căzând în principal asupra gloriei faptelor sale și a victoriilor obținute. Este, de asemenea, foarte probabil ca interesul spaniolilor față de columna lui Traian să fi fost determinat și de originea hispanică a împăratului roman.

Desigur, Traian nu este singura figură de împărat roman care a cunoscut în perioada Renașterii o recunoaștere importantă. Marc Aureliu se numără, la rândul său, printre personajele elogiade de Renașterea spaniolă și asimilate altei virtuți creștine, înțelepciunea. Astfel, Marc Aureliu face obiectul uneia dintre lucrările de tip parenetic cu un impact considerabil la nivel european – *Cartea aurită a marelui împăratului Marc Aureliu cu Ceasornicul domnilor*, operă a lui Antonio de Guevara, publicată în Spania în 1529 și care în doar câțiva ani a ajuns în Franța, Anglia, Italia, Germania, Polonia și, de aici, în

Moldova. Marc Aureliu constituie figura centrală a scrierii lui Guevara, autorul spaniol atribuind personajului său principal judecăți axiomatic pe marginea felului în care viitorii suverani ar trebui educați. Totodată, cartea este o pledoarie pentru o viață trăită sub auspiciile moralei creștine, Marc Aureliu „cel înțelept” transformându-se din împărat păgân, aidoma lui Traian, într-un reprezentant de seamă al valorilor creștine. Iată deci cum, la două secole după ce Dante compusese *Divina comedie*, în care sufletele împăraților romani se regăseau în Infern, Renașterea începea să le recupereze.

Dacii erau prezentați de către Chacón drept dușmani de temut ai Imperiului Roman, victoria lui Traian împotriva acestora încununându-l pe împărat cu lauri:

Corona laurea Traiano de Dacis et sarmatis triumphanti, a Senatu Romae de more data. Coronae autem triumphales primum ex lauro, dein ex auro purissimo fieri coeptae: unde aurum dictum coronarium.

Coroana de lauri a fost dată de către Senatul Romei lui Traian pentru triumful obținut împotriva dacilor și a sarmaților. Însă, la început, coroana triumfală era făcută din lauri, apoi a fost înlocuită cu una din aur pur: de unde rezultă că aurul era destinat încoronării (...)

Apare, prin urmare, în textul citat, coroana ca element de legătură între figura lui Traian, asimilat regelor creștini, pentru care coroana reprezintă unul dintre elementele de sorginte creștină folosite în ritualul încoronării suveranului. Cu alte cuvinte, simbolismul acesteia ținea de trei factori principali: locul ei pe creștetul capului îi conferea o semnificație eminentă, ea incluzând nu numai valorile capului, culmea corpului omenesc, ci și valorile a ceea ce se află mai presus de cap, un dat venit de sus. Ea marchează caracterul transcendent al unei împliniri. Forma circulară sugera perfecțiunea și participarea la natura celestă, al cărei simbol putea fi cerul. De asemenea, coroana una în persoana celui încoronat ceea ce se afla

dedesubtul lui cu ceea ce era deasupra. În afara faptului că era un semn al regalității, coroana a devenit o metaforă care simboliza gloria²⁵⁴.

Pe lângă informațiile deja cunoscute și asupra cărora nu vom insista, legate de cele două războaie daco-romane din 101–102 și 105–106, cu informații preluate din surse clasice, remarcăm două afirmații prin intermediul cărora Alfonso Chacón demonstrează nivelul cunoștințelor existente la vremea respectivă în Spania despre Țările Române:

Dacia, regio olim fuit situ munitissima, trans Danubium collocata (...); provincias complectitur, nunc Transylvaniam, Valachiam et Moldaviam dictas.

Odinioară, Dacia a fost o regiune extrem de fortificată, situată peste Dunăre (...), astăzi include provinciile numite Transilvania, Valahia și Moldova.

Daci unus populus eademque gens cum Getis fuere; (...) Daci autem, de quibus nobis in praesentiarum est fermo, Panonis et Sarmatis sunt contermini, Transylvani, Vualachi et Moldavi hodie dicti, olim acerrimi et pugnacissimi milites, qui saepe multum detrimenti Romanis intulerunt.

Dacii au fost același popor cu geții; (...) Totodată, dacii, de a căror existență suntem siguri, se învecinează cu panonii și sarmații, astăzi numiți transilvăneni, valahi și moldoveni, cândva militari aprigi și curajoși, care adeseori au pricinuit multe stricăciuni romanilor.

Prin urmare, amintirea celor trei regiuni românești Transilvania, Valahia și Moldova demonstrează o bună cunoaștere a realităților politice de la sfârșitul secolului al XVI-lea despre o zonă extrem de îndepărtată în spațiu față de Spania. Un lucru, însă, deloc întâmplător, date fiind cunoscutele avize care pătrundeau pe filieră italiană și în Spania.

²⁵⁴ Constantin Ittu, *Heraldica vie și rolul ei social*, Sibiu, Techno Media, 2008, p. 103.

În secolul al XVI-lea, Renașterea a făcut cu adevărat să reînvie Antichitatea, prin abordarea de teme și subiecte ce îl apropiau pe omul renascentist de cel roman sau grec. Scenele cotidiene de pe columna lui Traian sunt o dovadă în plus a minuțiozității cu care omul secolului al XVI-lea s-a aplecat asupra cunoașterii până în cele mai mici detalii ale lumii clasice și a modului în care și-a interiorizat această lume cu tot ceea ce ține de ea – evenimente, personaje, pe care a încercat să le redea, veacuri mai târziu, din perspectiva caracteristicilor general-valabile pe care acestea le posedau. În niciun alt moment al istoriei, granița dintre două epoci nu a fost mai firavă ca în Renaștere – generația sa și-a însușit, asemenea precursorilor medievali, limba latină, pe care a folosit-o cu precădere pentru a reclădi o societate aparent apusă, care a cunoscut la momentul respectiv un nou apogeu, integrat, la rândul lui, într-un nou climat cultural.

VI.3. Transilvania în relatările lui Pedro Sebastián Cubero

După ce la finele secolului al XVI-lea, Diego Galán realiza o extrem de minuțioasă descriere a spațiului dunărean privit dinspre malul românesc, un secol mai târziu, un alt spaniol a traversat Țările Române, efectuând o scurtă incursiune în Transilvania. Pedro Sebastián Cubero s-a născut în Spania, la Frasnó, în apropiere de localitatea Calatayud (Aragón) în 1645 și a murit în jurul anului 1697. A studiat la Zaragoza și Salamanca și a ajuns la Roma, în dorința sa de propagare a credinței și sperând să obțină de la papă, desemnarea sa ca misionar apostolic în Orient. În această primă etapă a călătoriilor sale, Cubero a străbătut Franța, Geneva, ducatul Milano și Florența. După ce a fost numit misionar al *propaganda fide*, deplasările sale l-au transformat în primul călător care a făcut înconjurul lumii în sens invers, adică dinspre Occident în Orient, străbătând Europa orientală și mare parte din Extremul Orient, inclusiv insulele Filipine, călătorind apoi de la Manila la Acapulco.

timp de nouă ani, din 1670 până în 1679, spaniolul a întreprins o călătorie extrem de importantă prin Germania, Ungaria, Constantinopol, Transilvania, Polonia, Moscova, Astrahan, Iran, Goa, Ceylon, Filipine, Moluce și, traversând Pacificul, a ajuns în Mexic, revenind ulterior în Spania în 1679. Ca rezultat al călătoriei sale, a publicat la Madrid volumul *Peregrinări în jurul lumii* (1680), care a cunoscut o a doua ediție doi ani mai târziu, la Neapole. Cubero a fost, de asemenea, confesor apostolic al armatei lui Carol al II-lea împotriva turcilor în Ungaria, experiență pe care a ilustrat-o în cea de-a doua parte a *Peregrinărilor* sale, considerate de un interes mult mai restrâns²⁵⁵.

În capitolul XVI din *Peregrinări în jurul lumii*, intitulat „Călătoria autorului către regatul Ungariei și îmbarcarea sa pe Dunăre”, Cubero afirma că românii erau unul și același popor cu geții, atunci când comenta granițele Ungariei:

²⁵⁵ Pedro Sebastián Cubero, *Peregrinación del mundo*, Biblioteca de Viajeros Hispánicos, Madrid, Ediciones Polifemo, 1993, p. V–VII.

(...) y los Getas o Valacos (que es la tierra de Transilvania) al poniente, por donde yo entré en la Austria.

(...) și la vest se învecinează cu geții sau românii (care locuiesc în Transilvania), pe unde eu am intrat în Ungaria²⁵⁶.

O referire mai detaliată despre Transilvania este întocmită de Cubero în capitolul XVII al cărții sale, când autorul memoriilor se găsea în drum spre Polonia. În capitolul „Autorul părăsește Constantinopolul, traversează Transilvania și pătrunde în regatul Poloniei”, sunt prezentate următoarele:

Transilvania, que antiguamente llamaron Dacia, cuya ciudad principal es Alba Tullia, es tierra adyacente a la Hungría: y antiguamente la predominaron los Húngaros. Las ciudades principales según me informaron, son Cibinio, Versavia, Colosio y Bristisia: aquí hay un género de gente feroz, y valiente en la guerra, que ellos llaman Sículos: entre los cuales no hay desigualdad de personas, porque todos son iguales, y son gente muy dada a latrocinios. Críanse hermosísimos caballos: y aunque se cría vino, no es tan perfecto como el de Hungría: pero yo no penetré la tierra adentro de Transilvania, que sólo fui por la parte, que toca al Danubio: y es tierra áspera de montes, y entre ellos los Cárpatos. En algunos ríos vi a los muchachos, que con algunos cedazos de cerdas cogían las arenas del río, y me decían que de allí sacaban oro: lo que puedo asegurar es, que por la parte, que yo la pasé hay muy espesas selvas, y bosques: y vi caballos silvestres, cuyas crines llegaban hasta el suelo; mas los domésticos son muy blandos. Poco puedo escribir de esta región porque la pasé muy deprisa, hasta que llegué al Reino de Polonia²⁵⁷.

Transilvania, care înainte se numea Dacia, al cărei oraș cel mai important e Alba Iulia, este o regiune ce se învecinează cu Ungaria: și la un moment dat a fost condusă de unguri. Orașele cele mai

²⁵⁶ *Ibidem*, p. 113.

²⁵⁷ *Ibidem*, p. 154–155.

importante, din ceea ce mi s-a spus, sunt Sibiu, Versavia (Braşov n.n., O.A.S.), Colosio (Cluj n.n.) și Bristisia (Bistrița n.n.): aici locuiește o populație înspăimântătoare și curajoasă în războaie, numită secui: între care nu există inegalitate între persoane, întrucât toți sunt la fel și se ocupă cu prădatul. Aici cresc cai frumoși și chiar dacă au vin, nu e la fel de bun cum e cel din Ungaria: însă nu am pătruns foarte mult în Transilvania, ci am străbătut doar acea parte care se învecinează cu Dunărea: aceasta e o regiune aspră de munți, printre care Carpații. În unele râuri, am văzut băieți care luau nisipul cu o sită din păr de porc și îmi spuneau că de acolo scoteau aur: de asemenea, vă pot asigura că partea din regiune pe care am străbătut-o eu este plină de păduri dese: și am mai văzut cai sălbatici, ale căror coame ajungeau până la pământ; însă cei domesticiți sunt foarte blânzi. Nu pot scrie mai mult despre această regiune, întrucât am străbătut-o în grabă, până când am ajuns în regatul Poloniei.

Descrierea lui Cubero, chiar dacă nu foarte extinsă ori detaliată este interesantă din perspectiva elementelor pe care le-a ales pentru a sta la baza relatării sale. După cele câteva date „tehnice” oferite despre orașele cele mai importante ale regiunii străbătute și despre locuitori, atenția spaniolului se deplasează asupra elementelor de cadru natural: munții, apa și pădurile și de moment în care găsește un grup de băieți în căutare de aur. Desigur, mentalitatea pe care o avea un călător în secolul al XVII-lea nu putea fi departe de cea a compatrioților săi conchistadori, întrucât avem de-a face cu persoane care călătoreau extrem de mult și își construiau discursul descriptiv după un anumit tipic, în general atenția lor fiind atrasă fie de lucruri asemănătoare celor cunoscute de ei – precum căutătorii de aur, cât și de elemente diferite sau specifice zonei cu care luau contact – este cazul cailor sălbatici, „cu coamele până la pământ”, un detaliu aflat în perfectă concordanță cu imaginea pădurilor dese din care parcă ne așteptăm să apară ființe supranaturale. Aurul/ pădurile dese/ cailor sălbatici: iată o triadă de componente ale universului integrat spațiului fantastic, un domeniu la care călătorul spaniol recurge în mod frecvent atunci când pătrunde într-un spațiu necunoscut, după cum am remarcat și în cazul relatărilor lui Diego Galán. Compararea vinului transilvănean cu cel

unguresc aduce un plus de informație asupra vieții cotidiene din regiune și asupra unui demers extrem de utilizat de călătorul obișnuit, cu scopul de a aduce în permanență elemente ușor recognoscibile în centrul raționamentelor sale.

Fără a reprezenta un caz la fel de bogat în detalii și descrieri precum Diego Galán sau Diego de Estrada, Cubero a recreat în câteva fraze scurte fragmente de viață transilvăneană, observate în grabă, dar care venind din partea unui om obișnuit cu drumeții cu ilustrarea esențialului fiecărei zone în parte, putem fi siguri de acuratețea afirmațiilor sale. Prezența românilor și a secuilor în discursul lui Cubero, două dintre națiunile din Transilvania, întăresc părerea noastră că spaniolul a surprins componentele de bază ale ținutului prin care și-a croit drum spre Polonia.

VI.4. Lorenzo Hervás y Panduro despre originea latină a poporului român

Lorenzo Hervás y Panduro (1735–1809) a fost un lingvist și filolog spaniol, considerat fondatorul lingvisticii comparate, care a studiat timp de șapte ani filosofia și teologia la Universitatea Complutense din Madrid. Devenit preot în 1760, a fost, pe rând, profesor de metafizică și limbă latină; a scris 90 de volume, realizarea sa cea mai importantă fiind enciclopedia redactată în limba italiană, *La idea dell'Universo* (trad. *Ideea de univers*), publicată la Cesena între 1778–1792, cuprinzând 21 de volume și trei părți: *Istoria vieții omului* (opt volume), *Elemente cosmografice* (opt volume) și *Limba* (cinci volume). Dintre cele trei părți, cea care l-a făcut celebru a fost cea legată de limbile vorbite, întrucât includea un catalog al limbilor cunoscute, precum și o amplă bibliografie a gramaticilor și a dicționarelor publicate până la momentul respectiv. Pe baza acestei ultime părți, a redactat ulterior în limba spaniolă, *Catalogul limbilor* (1783–1784), publicat la Madrid în perioada 1800–1805 în șase volume, pe care le-a îmbogățit cu datele aflate între timp.

În capitolul IV din cea de-a treia parte a tratatului său, Hervás y Panduro făcea referire la *Națiunile și limbile din vechea Dacie, ce cuprindea țările numite azi Transilvania, Moldova și Valahia*, pentru a cărui elaborare a recurs în numeroase rânduri la relatările sasului Laurențiu Toppeltin, cu *Origines et occasus transilvanorum* (Lugduni, 1667) și ale lui Nicolaus Olahus, *Atila, sive de originibus gentis, regni Hungariae* (Viena 1763). Despre Dacia, iezuitul spaniol afirma că:

(...) este o parte a Sarmației, ce urmează linia Dunării și se întinde către nord. În această parte a Sarmației, romanii s-au așezat în vremea împăratului Traian, iar în amintirea acestei cuceriri, care nu a durat prea mult timp, a fost înălțată columna din acest oraș, Roma, care în bazoreliefuli prezintă istoria bătăliilor romanilor cu

dacii. *Vechea Dacie, spunea Abraham Oertel*²⁵⁸, citându-l pe *Stephanus Broderithus, cuprindea țările care în prezent se numesc Transilvania, Moldova și Valahia. Pe teritoriul acestor țări se regăsesc astăzi cinci națiuni diferite, care vorbesc tot atâtea limbi și toate acestea circulă numai în Transilvania, care este nu numai turnul Babel al limbilor, ci și al religiilor, căci nu există sectă europeană care să nu se regăsească și acolo*²⁵⁹.

Prin urmare, cunoștințele spaniolului la sfârșitul secolului al XVIII-lea erau cele stabilite de veacurile precedente, iar impactul pe care, începând din secolul al XVI-lea l-a exercitat columna lui Traian asupra imaginarului european, se regăsea intact și două sute de ani mai târziu. Cu siguranță, cartea lui Alfonso Chacón avusese succesul scontat, iar imaginile de pe basoreliefurile monumentului de la Roma se transformaseră, treptat, într-un simbol cu care Țările Române se identificau în viziunea europenilor. Știrile ce predominau în Occident, în special cu privire la Transilvania, se subscriau unui front comun religios, transpus din perspectivă catolică, ce înleznea comunicarea acestor state, membre ale unui *Commonwealth* spiritual.

Hervás y Panduro menționa în continuare cele trei națiuni dominante în Transilvania: germani, unguri și români, precum și pe țigani, afirmând despre români că „descind din coloniile italiene și vorbesc o limbă care este dialect latin”²⁶⁰. În secțiunea dedicată Transilvaniei, călugărul spaniol preciza diversele denumiri pe care această regiune le-a primit din partea ungarilor – Erdely și a germanilor – Siebenburgen, clarificând că semnificația de „cele șapte orașe” reprezenta o aluzie la cele șapte orașe pe care nemții le dețineau în Transilvania. Discursul lui Hervás y Panduro este urmat de o dezbateră în jurul celui de-al doilea nume dat de nemți Transilvaniei

²⁵⁸ Abraham Oertel (Anvers, 1527–1598), cartograf flamand, care în 1564 a publicat o hartă a lumii în opt planșe ce s-a bucurat de un mare succes (*n.n., O.A.S.*).

²⁵⁹ Lorenzo Hervás y Panduro, *Catálogo de las lenguas de las naciones conocidas y numeración, división y clases de éstas según la diversidad de sus idiomas y dialectos*, vol. III *Lenguas y naciones europeas. Parte I*, Madrid, en la Imprenta de la Administración del Real Arbitrario de Beneficencia, 1802, p. 246.

²⁶⁰ *Ibidem*, p. 247.

și precizat de Toppeltin, Muesr, spaniolul amuzându-se pe seama faptului că sasul considera că termenul provenea din mult mai modernul *monsieur* franțuzesc. În opinia lui Hervás, acesta se trăgea din vocabula Moesia, pe când cuvintele Decen, Detsen și Detschen, amintite de Toppeltin ca fiind utilizate de nemți pentru a face referire la Transilvania, proveneau în mod cert din latinescul Dacia²⁶¹. Despre originea germanilor din Transilvania, Hervás y Panduro prelua opinia lui Antonio Bonfini, pe care îl considera bine documentat, acesta fiind de părere că teutonii proveneau din coloniile germane trimise de Carol cel Mare în Dacia și Panonia. Nu este de mirare că, în lucrarea sa, Hervás y Panduro citează opiniile lui Bonfini, întrucât în Spania, cronică italianului, *Rerum Ungaricarum decades* fusese bine cunoscută fiind inclusă în lista de cărți a importantului umanist și bibliofil renescentist Cristóbal de Salazar²⁶². În *Lista cărților pe care le posedă Cristóbal de Salazar și care a început să fie făcută în martie 1577 la Veneția*, la poziția 410 se regăsește cartea lui Bonfini, *Rerum ungaricum decades*. Totodată, istoricul și umanistul italian se aflase în bune relații cu Beatriz de Aragón, cea de-a doua soție a lui Matei Corvin, care îl adusese pe Bonfini la curtea maghiară și alături de care modernizase regatul lui Matei Corvin²⁶³.

Sursele antice ale lui Hervás y Panduro despre Dacia includeau cu precădere pe Plinius, cu a sa *Historia naturalis* și pe Iordanes, reproducând ideea conform căreia geții, numiți astfel de către greci, erau unii și aceiași cu cei numiți daci de către romani, părere împărtășită și de lexicograful Stephanos Byzantios. Opiniile lui Iulius Capitolinus, Aurelius Victor și Iordanes, care pun semnul echivalent între geți și goți²⁶⁴ mențin însă, și în *Catalogul* lui Hervás y Panduro, incongruența în utilizarea deopotrivă a ambilor termeni.

Limbii „valahe” îi acorda atenție autorul *Catalogului* în articolul intitulat „Națiunea și limba valahă: etimologia numelui de *valah*: diverse nume și proveniența națiunii valahe”. Despre limba română,

²⁶¹ *Ibidem*, p. 249.

²⁶² Jean Michel Lasperas, *La biblioteca de Cristóbal de Salazar, humanista y bibliófilo ejemplar*, în „*Criticón*”, nr. 22/1983, p. 7.

²⁶³ Tímea Bárkí, *Historia de Hungría*, Ed. Mediterranica, p. 67.

²⁶⁴ Lorenzo Hervás y Panduro, *op.cit.*, p. 254.

Hervás declara că se vorbește în Valahia, aproape întreaga Moldovă și în multe părți din Transilvania, constatând, din analiza gramaticii limbii, apartenența limbii române la idiomurile latine. De asemenea, iezuitul spaniol, pentru care limba română era mai îndepărtată de latină decât italiana, franceza și spaniola, pune acest fapt pe seama unei multitudini de factori – „pentru că românii sunt împrejurați de națiuni ce vorbesc limbi diferite, pentru că au avut și încă mai au relații cu unele dintre ele și întrucât, căzând într-o profundă ignoranță, nu au beneficiat de cunoștințele și lectura cărților latine. Aceste surse de corupere pe care le-a suportat limba română, au lipsit la popoarele italian, francez și spaniol spre a le coru[re] limba, care este de sorginte latină, ca și româna”²⁶⁵. Reproducem, în continuare, tabelul comparativ din Catalogo[ri] spaniolului, la care am făcut referire mai sus²⁶⁶:

²⁶⁵ *Ibidem*, p. 260.

²⁶⁶ *Ibidem*, p. 260–262.

L E N G U A S.

<i>Valaca.</i>	<i>Latina.</i>	
Albu.....	Albus.....	Bianco.
Ansu.....	Angelus.....	Angel.
Apa.....	Aqua.....	Agua.
Ape.....	Apis.....	Abeja.
Argine.....	Argentum.....	Plata.
Arma.....	Arma.....	Armas.
Auru.....	Aurum.....	Oro.
Barba.....	Barba.....	Barba.
Barbosul.....	Barbatus.....	Barbado.
Bou.....	Bobis.....	Buey.
Buno.....	Bonus.....	Bueno.
Buna.....	Bona.....	Buena.
Cadul.....	Caballus.....	Caballo.
Caemp.....	Campus.....	Campo.
Calla.....	Callis.....	Calle.

<i>Valaca.</i>	<i>Latina.</i>	
Calliator.....	Viator.....	Callejero.
Caine.....	Canis.....	Perro.
Camassa.....	Subucula.....	Camisa.
Capul.....	Caput.....	Cabeza.
Ciara.....	Cera.....	Cera.
Cielul.....	Coelum.....	Cielo.
Domnul.....	Dominus.....	Señor.
Dutor.....	Debitor.....	Deudor.
Erba.....	Herba.....	Yerba.
Frat.....	Frater.....	Hermano.
Fratia.....	Fraternitas.....	Hermandad.
Freul.....	Frenum.....	Freno.
Fur.....	Fur.....	Ladron.
Gaina.....	Gallina.....	Gallina.
Lume.....	Lumen.....	Luz.
Lung.....	Longus.....	Largo.
Maire.....	Major.....	Mayor.
Munte.....	Mons.....	Monte.
Nic.....	Nix.....	Nieve.
Nigro.....	Niger.....	Negro.
Pamene.....	Pavimentum.....	Suelo.
Rivol.....	Rivus.....	Rio.
Rossu.....	Rubeus.....	Roxo.

Despre cuvintele reproduse mai sus, lingvistul spaniol spunea că sunt forme derivate din latină, modificate mai mult decât în italiană sau spaniolă, dar mai puțin decât în franceză. Cu toate acestea, Hervás y Panduro mărturisea că în ciuda faptului că vorbea spaniola, italiana, franceza și latina, nu putea înțelege nici pe jumătate textele redactate în limba română, din cauza cuvintelor de proveniență rusă și bulgară²⁶⁷. Autorul susținea cu tărie apartenența limbii române la grupul de idiomuri latine, aducând un nou argument în sprijinul afirmației sale, și anume că populația nu își spunea valahi, ci români („rumenos”), glorificându-și trecutul roman. Toppeltin transilvăneanul declara că valahii se numeau pe sine „rumein”, adică „romano”²⁶⁸. Catalogul spaniolului continuă cu detalii despre originea numelui de valah, enumerarea autorilor antici care au făcut referire la valahi – începând cu Diocles Presbiter și Ioannis Cinnami, considerați a fi primii care au insinuat descendența valahilor din romani²⁶⁹, Ana Comnena și Nicetas Choniates.

Din lucrarea lui Eugen Coșeriu, *Limba română în fața Occidentului*, aflăm și alte câteva informații despre cunoștințele lui Hervás y Panduro privitoare la limba română, pe care lingvistul român le analizează cu acuratețe²⁷⁰. În capitolul „Româna în *Vocabulario* de Lorenzo Hervás”, Coșeriu își exprimă nemulțumirea, întrucât *Vocabulario Poliglota* (1787) al lui Hervás, care cuprinde și o serie de cuvinte românești, nu a fost luat în considerare de către lingvistica romanică și românească. Astfel, *Vocabularul poliglot* nu este menționat nici în *Istoria filologiei române* a lui Lazăr Șăineanu, nici în *Schiță de istorie a lexicografiei române* a lui Mircea Seche, care citează, în schimb, *Catalogul*²⁷¹. Conform afirmațiilor lui Coșeriu, studiul *Vocabularului* este de un real interes, atât pentru romanistică, întrucât clarifică circumstanțele în care iezuitul spaniol s-a ocupat de limba română, cât și pentru lexicografia românească, datorită locului deținut de materialele de limbă română ilustrate²⁷². De fapt, atât *Vocabulario* (redactat

²⁶⁷ *Ibidem*, p. 263.

²⁶⁸ *Ibidem*, p. 264.

²⁶⁹ *Ibidem*, p. 270.

²⁷⁰ Eugen Coșeriu, *Limba română în fața Occidentului*, traducere de Andrei Avram, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1994.

²⁷¹ *Ibidem*, p. 87.

²⁷² *Ibidem*.

probabil în 1785), cât și *Saggio Pratico delle Lingue* (1784), rețin informații demne de luat în seamă despre limba română. În *Saggio*, româna („Valako”) este menționată în mai multe rânduri ca limbă romanică și sunt prezentate șapte versuri din *Tatăl nostru* în limba română, care însă conține multe greșeli²⁷³. În aceeași lucrare, apare și o încercare a autorului de a transcrie numele de *român*, sub forma *Rumuin*. În *Vocabolario*, regăsim liste de cuvinte românești, de fiecare dată cuvântul-titlu fiind în italiană. Reproducem, în continuare, câteva exemple din listă:

acqua	—akua
anima	—suffletul
animale	—dobitok
anno	—annul
bianco	—albos
bocea	—gura
braccio	—mu dna
capelli	—palane
capo	—cap
casa	—casa
chiaro	—chiar
cielo	—cer
ciglio	—sprincen
collo	—ghit
corpo	—trupul
coscia	— —
cuore	—inima
demonio	—dracul
dente	—dinte
Dio	—Domnezeu
dito	—daktil
dolce	—dulze
donna	—femeja
faccia	—obrăs
fronte	—frunt
fulmine	—dettun
fuoco	—fok

²⁷³ *Ibidem*, p. 89.

Rezultă deci că Hervás era la curent în 1783 sau 1784, adică la începutul preocupărilor sale lingvistice, de latinitatea limbii române sau că, oricum, aceasta îi era cunoscută. Cu începere din 1784/85, filologul spaniol s-a ocupat mai îndeaproape de studierea limbii române, străduindu-se să strângă material de referință pentru această limbă, care figurează pe de o parte în *Vocabolario*, pe de altă parte în *Saggio*. Cuvintelor românești înregistrate în *Vocabolario* le revine o importanță deosebită în istoria lexicografiei românești, deoarece constituie unul dintre cele mai vechi lexicoane, respectiv glosare italiano-române și primul dintre acestea care apare tipărit. Mai mult: în ciuda proporțiilor modeste, secțiunea românească din *Vocabolario* poate fi considerată — dacă facem abstracție de listele de cuvinte, alcătuite cu alte intenții și în alte scopuri, de Lucius Troester, Del Chiaro și Grisellini — primul lexicon dacoromân tipărit, cel puțin în ceea ce privește vocabularul uzual, neterminologic, deoarece *Vocabolario* a apărut cu doi ani înainte de micul dicționar rus-român al lui M. Strilbițki (Iași, 1789), socotit până ac primul lexicon neterminologic al ro- mânei. De asemenea, această secțiune poate fi considerată primul lexicon comparat al limbii române, dat fiind că în *Vocabolario* cuvintele românești apar lângă cuvintele corespunzătoare din celelalte limbi romanice literare și din diferite dialecte romanice²⁷⁴.

Lista de cuvinte prezentată de iezuitul spaniol este, în opinia lui Coșeriu:

(...) surprinzătoare și interesantă. Mai întâi, este clar că ea se bazează, cel puțin în cea mai mare parte, pe o informație orală directă, adică pe chestionarea informatorilor. La dicționare românești, Hervás nu putea recurge, întrucât pe atunci pur și simplu nu existau (cel puțin nu tipărite). Este limpede că el nu a extras aceste cuvinte din texte românești — care, pe atunci, puteau fi tipărite numai cu chirilice, întrucât lipsesc în întreaga listă confuziile, altfel tipice pentru el, care survin la transcrierea scrierii chirilice (ca spre exemplu c pentru s, v pentru b, p pentru r) și care apar, în parte, în versiunile sale românești ale Tatălui nostru preluate din texte (...) În

²⁷⁴ *Ibidem*, p. 88–89.

anumite cazuri, se poate presupune, din motive bine-întemeiate, că această chestionare a avut loc prin indicarea directă a obiectelor desemnate. Astfel, chiar în cazul lui „braccio” — mână, dacă s-ar fi pus întrebarea cu ajutorul italianescului braccio, atunci s-ar fi obținut foarte probabil traducerea prin braț și nu evident spontanul mână (rom. mână și braț se află, din perspectivă structural-semantică într-o opoziție „neutralizabilă”, în care mână este membrul neutru, braț dimpotrivă cel marcat). Firește, Hervás ar fi putut cerceta, eventual, în Italia și în special la De propaganda fide de la Roma, listele de același tip deja existente (nu trebuie uitat faptul că unii compilatori de glosare italiano-române erau misionari, ca Amelio și Minotto); într-astfel de liste însă, el nu ar fi putut găsi aproape toate cele 63 de cuvinte ale sale. Nesigur este în schimb dacă această chestionare a fost efectuată de Hervás însuși sau de cineva însărcinat de el și dacă ea a decurs cu unul sau mai mulți informatori²⁷⁵.

Ne aflăm, prin urmare, în fața unui text care poate interesa atât pe lingviști, cât și pe istorici, **modificându-se doar perspectiva** care este abordat conținutul. Pentru istorici, apar elemente de interes, regate, în special, de sursele citate de Hervás y Panduro în elaborarea expunerii sale. Prezența lucrărilor sasului Laurențiu Toppeltin și Nicolaus Olahus în bibliografia spaniolului reprezintă, în ceea ce ne privește, o dovadă în plus a felului în care imaginea Transilvaniei s-a plăsmuit în Spania, a modului în care ea s-a format, a circulat și a fost receptată. Interesante sunt și afirmațiile lui Coșeriu, conform cărora obținerea formelor cuvintelor românești s-a făcut prin chestionarea directă a informatorilor și nu prin recurgera la dicționare, inexistente la vremea respectivă. Lucrările lui Hervás y Panduro se constituie, astfel, într-o excelentă sursă de inspirație pentru toți cei **recurg** la interdisciplinaritate pentru a-și explica mai bine, **în baza** calitățile propriei cercetări.

²⁷⁵ *Ibidem*, p. 89–92.

VII. Imaginea Țărilor Române în literatura spaniolă cu caracter istoric

VII.1. Rolul artei și al literaturii istorice în implementarea propagandei politice

Prima jumătate a secolului al XVII-lea a fost dominată în Spania de contele duce de Olivares, asociat imaginii perfecte a omului de încredere al regelui Filip al IV-lea. Acesta a reușit, prin intermediul unui aparat de instrumentare extrem de bine pus la punct, alcătuit din artiști de talia lui Velázquez sau de scriitori ca Lope de Vega, Quevedo, Góngora, să își promoveze imaginea de ministru-model. Un rol important în reliefarea atributelor pozitive ale lui Olivares l-a jucat reprezentarea acestuia în cadrul literaturii, atât prin intermediul textului propriu-zis, cât și al relației imagine-text, realizată prin intermediul gravurilor.

Importanța propagandistică a operelor literare era susținută de ușurința ce caracteriza circulația ideilor, ceea ce le-a transformat în arme eficiente de propagare a anumitor idealuri, fie ele religioase sau politice. Primul fapt care ne atrage atenția are legătură cu implicarea lui Velázquez în formarea unei „tradiții” de portretizare a ministrului favorit al regelui. Pictorul de la curtea spaniolă a determinat consolidarea unei anumite imagini a protectorului său, nu doar prin intermediul tablourilor, ci și al desenelor și gravurilor, precum cele aflate în posesia Bibliotecii Naționale a Spaniei²⁷⁶.

Astfel, manualul dedicat comportamentului miniștrilor cu statut de favoriți, întocmit de iezuitul José Láinez, *El privado cristiano*

²⁷⁶ Virgilio Bermejo Vega, *Imago alteri regis. Olivares y el retrato del valido en la estampa barroca*, 1993, în <http://www.fuesp.com/revistas/pag/cai1135.htm>, 4 noiembrie 2009 12:52.

deducido de las vidas de José y Daniel que fueron valanza de los validos en el fiel contraste del pueblo de Dios, publicat în 1641, era ilustrat cu trei gravuri extrem de elocvente, printre care un portret al contelui duce de Olivares, căruia Láinez îi dedica opera sa. În opinia lui Pierre Civil, *El privado cristiano*, a fost redactat într-un moment de mare tensiune politică, întrucât receptarea implicită dintre ilustrația preliminară și discursul apologetic apăsător a fiind definitiv pentru confruntarea ideologică în care imaginea și textul dețineau un rol primordial²⁷⁷.

Cartea lui Láinez îl înfățișa pe destinatarul său în armură²⁷⁸, iar elementul care atrăgea cel mai mult atenția era steaua situată deasupra capului ministrului, flancată de două mâini care, ieșind dintre nori, susțineau ramuri de măslin. Imaginea prezintă o serie de similitudini cu gravura de pe coperta cărții, ce reprezenta două stele care luminau pe cei doi miniștri ai lui Dumnezeu, Iosif și Daniel²⁷⁹. În același fel, în portretul lui Olivares, steaua își lăsa razele să cadă, în mod simbolic, asupra bastonului acestuia²⁸⁰. Soarele a fost asimilat, prin excelență, monarhului, poate și datorită calităților astrului de a lumina și a face pământul să înflorească. Dacă *Rex imago Dei est*, iar Dumnezeu este Lumina, înseamnă că monarhul este asemuit Soarelui tocmai datorită acestui silogism. Dacă Soarele desemnează spațiul public, atunci Luna și, *in extenso*, stelele, definesc spațiul, intim și familial. Dicționarul Academiei Regale Spaniole din secolul al XVIII-lea explica termenul

²⁷⁷ Pierre Civil, *Sobre algunos frontispicios de la primera mitad del siglo XVII*, în Pedro Cátedra, María Luisa López-Vidriero, Augustín Redondo (ed.), *El escrito en el Siglo de Oro: prácticas y representaciones*, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, 1999, p. 76.

²⁷⁸ Antonio Gallego Gallego, *Historia del grabado en España*, Madrid, Cátedra, 1999, p. 162.

²⁷⁹ Iosif și Daniel au fost două personaje biblice, pe care Dumnezeu înzestrat cu darul de a interpreta visele. Ajunși sclavi, primul dintre ei în Egipt și celălalt în Babilonia, au reușit să se salveze datorită calităților lor. Iosif a fost numit primul ministru al faraonului, în timp ce Daniel a devenit sfetnicul cel mai de încredere al lui Nabucodonosor.

²⁸⁰ Víctor Mínguez, *El retrato áulico y la iconografía solar. La imagen astral de los reyes hispanos durante el antiguo régimen*, în „Millars. Espai i Història”, Universitat Jaume I, Castelló de la Plana, 1996, p. 154.

de „favoritism” (în spaniolă *privanza*) ca pe „o favoare, privilegiu sau tratament familiar de care supusul se bucură din partea prințului sau a unui superior” și, în acest caz, steaua care îl luminează pe ministrul Olivares se transformă în codul pe care artistul îl utilizează spre a se referi la favorit (în spaniolă, *privado*), acesta desemnând, prin urmare, o persoană aflată în imediata apropiere a regelui, circumscriindu-se spațiului său privat.

Ministrul favorit, așa cum este descris de Víctor Mínguez, este comparabil cu miniștrii lui Dumnezeu, ceea ce poate să însemne că miniștrii, fie ei ai lui Dumnezeu sau ai regelui, și-au concentrat caracteristicile în același cod artistic: stelele.

Imaginea ministrului andaluz a fost întregită de episoadele mitologice care îi au drept protagoniști pe Hercule și Atlas. În scena ce poate fi contemplată pe coperta cărții lui Juan de Vera y Figueroa, *El Fernando o Sevilla restaurada* (trad. *Ferdinand sau Sevilla restaurată*), din 1632, celebrul om politic este portretizat pe Atlas, susținând Universul pe umerii săi.

În concluzie, redarea în plan artistic a ministrului favorit pune accentul asupra permanentei asimilări a acestuia cu suveranul, cu scopul, probabil, de a reda plastic apropierea și legătura dintre cei doi. Astfel, atât regele, cât și favoritul său, sunt asemuiți, fie unui astru – Soarele pentru rege și stelele pentru ministru – fie unui personaj mitologic – în cazul monarhului fiind vorba despre Apolo, iar în cel al ministrului, Atlas. La nivel alegoric, muncile titanului Atlas s-ar traduce prin medierea pe care ministrul avea datorită de a o întreprinde între vasați și Rege/Cer.

Pe lângă portretele de care ministrul favorit al regelui s-a bucurat, o altă sursă de propagandă utilizată a fost teatrul, întrucât comediile erau compuse cu scopul de a fi interpretate pe scenă, iar nu citite. Prin urmare, influența se exercita în mod direct asupra publicului, prin intermediul punerii în scenă a companiei teatrale, care cumpăra de la autorul de comedii manuscrisele pieselor. Acestea, după ce primeau aprobarea cenzorilor, puteau fi reprezentate sau trebuiau modificate. În funcție de tipul de reprezentare, piesa se putea juca la Curte, cu ocazia zilei de naștere a regelui sau a altui eveniment familial, ori în public, în cadrul unor teatre construite modelul

amfiteatrelor greco-romane, denumite *corrales* – astăzi se mai păstrează un astfel de exemplar la Almagro – unde asistau toate categoriile sociale. Practic, ceea ce Secolul de aur și, mai ales Lope de Vega au reușit să creeze, a fost apariția unui nou tip de comedie, *la Comedia nueva*, care a dus la nașterea teatrului cu caracter social, promovat în permanență de către Lope, în special în tratatul său, *Arta nouă de a scrie teatru în zilele noastre*, care în 2009 și-a aniversat cel de-al patrulea centenar²⁸¹.

Generațiile renacentistă și barocă au fost scandalizate de „instituția” ministrului favorit, perceput ca un uzurpator al puterii regale²⁸². Comportamentul exemplar a constituit nucleul mai multor comedii din secolul al XVII-lea, care îl avertizau pe monarh cu privire la potențialul pericol al ministrului favorit. Olivares a devenit așadar sursa de inspirație pentru comedii precum *El mayor encanto amor* (trad. *Cea mai mare desfătare, iubirea*) a lui Calderón de la Barca, dramaturgul avertizându-l pe monarh că

*Gran desdicha es el privar
pues hace a los más amigos
ser hacia dentro enemigos.*

*Mare caznă-i favoritul
de-i face și pe cei mai mari amici
să devină inamici.*

²⁸¹ Drept dovadă a influenței acestei poetici, despre care se spune că a stat la baza principiilor moderne ale teatrului – ea a fost cea care a introdus împărțirea piesei în trei acte, modul în care trebuia construit discursul personajelor, temele care trebuiau abordate, precum și demersurile pentru a capta atenția publicului – în decursul anului 2009, *El arte nuevo de hacer comedias en este tiempo* a fost serbat în multe centre universitare și de cercetare din întreaga lume. Astfel de manifestări au avut loc la Almagro, Varșovia, Craiova, Olmedo, Madrid, Florența, Navarra.

²⁸² Pentru mai multe informații despre evoluția ministrului favorit în secolele XVI–XVII, a se vedea J. H. Elliott, L.W.B. Brockliss (ed.), *The World of the Favourite*, New Haven, Yale University Press, 1999, unde autorii analizează cum se poate explica apariția favoritului, definit de figuri prestigioase precum Buckingham, Richelieu sau Contele Duce de Olivares, precum și felul în care erau percepuți de contemporanii lor.

Pentru a susține cele dezbătute până acum și a identifica modalitatea în care literatura recurgea la discursul istoric propagandist, vom analiza, pe scurt, piesa *Cómo ha de ser el privado* (*Cum trebuie să se comporte favoritul*), redactată, probabil, în 1629, cu ocazia uniunii matrimoniale dintre infanta Maria și Ferdinand, prințul moștenitor al Ungariei, ce a avut loc la 25 aprilie 1629²⁸³. Dincolo de a fi un simplu exercițiu laudativ, menit să îl preamărească pe Filip al IV-lea și pe favoritul său, piesa istorică a lui Quevedo constituie, după cum a demonstrat Frederick de Armas într-un studiu recent, o critică dură adusă regelui, prezentat într-un permanent contrast cu ministrul model²⁸⁴. Ariile problematice identificate de către De Armas în reprezentarea tânărului monarh sunt în număr de patru: cruzimea, feminitatea, homoerotismul și donjuanismul. Autorul studiului conchide afirmând că Francisco de Quevedo a realizat un portret prea umanizat al regelui, inadecvat preamării acestuia²⁸⁵. Pe scurt, evenimentele din *Cómo ha de ser el privado* acoperă perioada 1621–1629: urcarea pe tron a tânărului Filip al IV-lea, venirea incognito la Madrid a prințului de Wales, însoțit de ducele de Buckingham pentru a cere mâna infantei Maria – eveniment sărbătorit prin organizarea de banchete, coride, vânători regale și reflectat în literatura epocii²⁸⁶ – moartea lui Baltasar Zúñiga, unchiul lui Olivares, cucerirea Bahiei (1 martie 1625), înfrângerea armatei anglo-olandeze la Cádiz (1625), căsătoria Mariei cu moștenitorul tronului ungar. Una din trăsăturile definitorii ale piesei lui Quevedo este nesocotirea de către autor a tradiției aristotelice conform căreia comediile trebuiau să redea fapte din trecut, prezentând evenimente extrem de recente²⁸⁷. Operând prin urmare cu personalități populare, scriitorul spaniol și-a permis să

²⁸³ John Elliott, *Spain and Its World 1500–1700*, New Haven, Yale University Press, 1989, p. 196.

²⁸⁴ Frederick A. de Armas, «*En dos pechos repartidos*»: *Felipe IV y su valido en Cómo ha de ser el privado*, în „Hispanófila”, 140, 2004, p. 10.

²⁸⁵ *Ibidem*, p. 17.

²⁸⁶ Pentru mai multe informații, a se vedea Jeremy Robbins, *The Spanish Literary Response to the Visit of Charles, Prince of Wales*, în Alexander Samson (coord.), *The Spanish Match: Prince Charles's Journey to Madrid, 1623*, Aldershot, Ashgate, 2006.

²⁸⁷ Francisco de Quevedo, *Cómo ha de ser el privado*, ediție de Luciana Gentilli, Viareggio-Lucca, Mauro Baroni, 2004, p. 13.

modifică numele personajelor, ilustrându-le într-o asemenea manieră, încât oricine era la curent cu știrile să le poată recunoaște cu ușurință. Astfel, regele, don Fernando, al cărui început de nume – „no se oía en ningún hombre/ sino Fe: todo era Fe” (vv. 35-36)²⁸⁸, era, în realitate, Filip al IV-lea; infanta Margarita reprezenta *alter ego*-ul Mariei, marchizul de Valisero era personificarea lui Olivares; în cazul prințului de Wales, Quevedo a recurs la prezentarea acestuia ca „prințul Danemarcei”, întrucât publicul era la curent cu căsătoria dintre James I al Angliei și Ana de Danemarca din 1589.

Cómo ha de ser el privado îl înfățișează pe contele duce de Olivares din perspectiva ministrului perfect, care atunci când este întrebat de rege care ar trebui să fie cea mai mare calitate a unui ministru, răspunde „aceea de a fi dezinteresat” (v. 152), o calitate pe care și Machiavelli o socotea de mare preț, afirmând în *Principele*²⁸⁹:

(...) cuando ves que un ministro piensa más en sí mismo que en ti y busca en todas sus acciones el provecho propio, deduce que ese individuo ni será nunca un buen ministro ni podrás nunca fiarte de él, porque aquel a quien se le ha confiado el gobierno no debe pensar nunca en sí mismo, sino siempre en el príncipe.

(...) atunci când observi că un ministru se gândește mai mult la el decât la tine și caută doar profitul în fiecare acțiune a sa, dă-ți seama că acel individ căruia i s-a încredințat guvernul nu trebuie să se gândească niciodată la el însuși, ci numai la principe.

Pe lângă această **fundamentală calitate** a lui Olivares, Quevedo recurge și el la eroul mitologic Atlas, pentru a-l portretiza pe ministrul lui Filip al IV-lea, o imagine recurentă în artă:

REY *El marqués de Valisero
me ha agradado y concluido.
Vos, marqués sois escogido*

²⁸⁸ În traducerea noastră, „nu se auzea în gura lumii decât Fe/ totul era Fe”.

²⁸⁹ Nicolás Maquiavelo, *El príncipe*, introducere de Marcos Sanz Agüero, Madrid, Edimat Libros, 2007, p. 142.

*por mi Atlante verdadero,
cuyos hombros han de ser
mi descanso y compañía.. (vv. 165-170)*

REGELE *Marchizul de Valisero*
mi-a plăcut și m-am decis..
Voi, marchize, m-ați convins
Ca un Atlas să îmi fie,
Umerii ce-mi dăruiesc
A mea tihnă și armonie. (vv. 165-170)

Textul lui Quevedo ne ajută să identificăm și o altă corespondență a binomului literatură/artă, Valisero explicând astfel identificarea monarhului cu astrul solar și a ministrului favorit cu stelele:

MARQUÉS *Sí, Señor, porque un privado,*
que es un átomo pequeño
junto al rey, no ha de ser dueño
de la luz que el sol le ha dado.
Es un ministro de ley,
es un brazo, un instrumento
por donde pasa el aliento
a la voluntad del rey.
Si dos ángeles ha dado
Dios al rey, su parecer
Más acertado ha de ser
que el parecer del privado.
Y así, se debe advertir
que el ministro singular,
aunque pueda aconsejar,
no le toca decidir. (vv. 249-264)

MARCHIZUL *Da, căci nu-i al ministrului,*
Care este un mic atom
Dreptul ca să fie domn
Peste lumina Soarelui.

*El e iubitor de lege,
E un braț, e doar dorință
a monarhului voință,
el ascultă doar de rege.
De doi îngeri Domnul a dat
Regelui, părerea sa
Va fi mai corectă ca
Gândul de vasal formulat.
Astfel, trebuie acceptat
El nu poate stabili
Doar cel mult a sfătui
După cum am arătat. (vv. 249–264)*

Prin urmare, este clar că există o corespondență între imaginea vizuală și literară a contelui duce, caracterizat de loialitate față de rege, dezinteres față de puterea politică, devenind o replică în versuri a reprezentărilor sale grafice. Piesa lui Quevedo face, de asemenea, referiri la un enigmatic personaj, ambasadorul Transilvaniei, pe care îl vom analiza în detaliu în subcapitolul pe care i l-am rezervat.

Piesa de teatru cu subiect istoric constituie o categorie aparte în cadrul literaturii dramaturgice spaniole baroce, din mai multe puncte de vedere. Pe de o parte, era una dintre puținele categorii de piese care după moartea reginei Isabela, în 1644 și închiderea teatrelor publice în semn de doliu, au primit aprobarea de a mai fi reprezentate împreună cu piesele religioase și hagiografice. Pe de alta, piesa de teatru cu subiect istoric era singurul tip de comedie cu caracter laic pe care companiile teatrale o puteau juca, ea având ca scop principal zugrăvirea într-o lumină pozitivă a monarhului, preamărirea faptelor sale, a domniei, a victoriilor militare – în timpul guvernării contelui duce de Olivares, de exemplu, a existat o tentativă de întocmire a unei istorii oficiale a regatului. Într-un fel, după moartea soției lui Filip al IV-lea, Inchiziția a profitat de tristul eveniment pentru a încerca să stopeze proliferarea vieții rău famate²⁹⁰, promovată și prin intermediul

²⁹⁰ Pentru mai multe detalii, a se vedea José Deleito Piñuela, *La mala vida en la España de Felipe IV*, Madrid, Alianza Editorial, 2005.

comediilor de moravuri ușoare, savurate din plin de public, căci după cum declara Lope de Vega în celebra sa poetică, *Arta nouă de a scrie teatru în zilele noastre*,

(...) *a veces, lo que es contra lo justo
por la misma razón deleita el gusto.*

(...) *uneori, ceea ce nu-i tocmai just
din același motiv e mai pe gust.*

În iulie 1651 a văzut lumina tiparului piesa *Renumitul principe, apărător al credinței*, o comedie elaborată în colaborare de Agustín Moreto și Matos Fragoșo și adaptată după mult mai ampla *Renumitul principe transilvan*, al cărui autor este, cel mai probabil, Luis Vélez de Guevara²⁹¹. Apariția piesei de la mijlocul secolului al XVII-lea ne determină să împărtășim opinia lui Lobato, conform căreia în perioada 1644–1651, Moreto a compus, cu precădere, piese ce descriau viețile sfinților sau popularizau anumite evenimente istorice de interes, după cum stabilise Inchiziția²⁹² și, deci, este posibil ca *Renumitul principe*,

²⁹¹ În secolul al XVII-lea, au circulat două categorii de piese de teatru ce îl aveau ca protagonist pe Sigismund Báthory. Prima dintre ele, intitulată *El prodigioso príncipe transilvano* a fost atribuită, pe rând, lui Lope de Vega (Cotarelo y Mori) și Luis Vélez de Guevara (Alexandru Ciorănescu), mai recent, Héctor Urzáiz Tortajada, George Peale – care în 2010 a publicat la Editura Universității California ediția critică a piesei lui Vélez de Guevara, sub titlul *El capitán prodigioso*). Cea de-a doua este o versiune prescurtată a comediei lui Vélez, care, la rândul ei, a circulat în secolul al XVII-lea în patru variante – una atribuită lui Matos și Moreto, alta doar lui Moreto, cea de-a treia fiind scrisă de *Doi autori* sau de Matos – la cuprinsul volumului care includea piesa, *Doce Comedias las más grandiosas*, se menționa că piesa fusese compusă de doi autori, dar în cadrul textului propriu-zis este indicat doar Matos – și ultima, aparținând lui Juan Pérez de Montalbán. În realitate, piesa fusese publicată de Matos și Moreto în 1651 în volumul *El mejor de los mejores*, cu titlul *El príncipe prodigioso y defensor de la fe*. Această cea de-a doua variantă, scrisă probabil cu scop comercial, redusese mult numărul de personaje, de la 39 la 18, iar acțiunea era mult simplificată, din punctul de vedere al informației, fiind introduse, în schimb, efecte sonore.

²⁹² María Luisa Lobato, *Moreto, dramaturgo y empresario de teatro. Acerca de la composición y edición de algunas de sus comedias (1637–1654)*, în María Luisa Lobato, Juan Antonio Martínez Berbel (coord.), *Moretiana. Adversa y próspera fortuna de Agustín Moreto*, Madrid/ Frankfurt, Iberoamericana/ Vervuert, 2008, p. 22.

apărător al credinței să fi fost reprezentată în perioada închiderii teatrelor.

David García Hernán este de părere că forța puterii regale este dusă la extrem de teatrul Secolului de aur și, pe de alta, afirmă că nu trebuie uitat că piesa de teatru se inserează în cadrul conceptului general de sărbătoare în Occident, cu începere din Renaștere²⁹³.

Faptele istorice reprezentau în epocă motive de sărbătoare, așa cum s-a întâmplat după bătălia de la Lérida – războiul de secesiune al Cataloniei –, între 1644–1646, ceea ce constituie un argument în favoarea relației dintre sărbătoare și putere²⁹⁴. Maria Teresa Cattaneo afirma că²⁹⁵:

Le relazioni tra teatro e storia (...) sono molteplici e complesse. Il teatro può diventare come lo fu particolarmente in epoca barocca il luogo dell'asseverazione del potere e della sua magnificenza, dove l'estetica del sorprendente si coniuga con un insinuante sistema di persuasione (...).

Legăturile dintre teatru și istorie (...) sunt multe și complexe. Teatrul poate deveni, așa cum a făcut-o mai ales în perioada barocă, lăcașul jurământului puterii și al exaltării sale, unde estetica surprinzătorului se împletește cu un sistem insinuant de persuasiune.

Teatrul, politica și sărbătoarea converg către materializarea, sub diferite aspecte, a faptelor istorice ce slăvesc prezentul sau trecutul

²⁹³ David García Hernán, *La cultura de la guerra y el teatro del Siglo de Oro*, Madrid, Sílex, 2006, p. 60–61.

²⁹⁴ Pentru mai multe detalii despre sărbătoare și putere, a se vedea Arredondo Sirodey, *La corte celebra las victorias de la guerra: Fuenterrabía y Lérida*, în José María Díez Borque (coord.), *Literatura, política y fiesta en el Madrid de los Siglos de Oro*, Madrid, Visor Libros, 2009, p. 17–43. Pentru detalii despre costurile exorbitante ale ceremoniilor și balurilor de la curtea Spaniei, a se vedea José María Díez Borque, *Teatro de palacio: excesos económicos y protesta pública*, în José María Díez Borque (coord.), *Literatura, política y fiesta en el Madrid de los Siglos de Oro*, Madrid, Visor Libros, 2009, p. 42–79.

²⁹⁵ Maria Teresa Cattaneo (coord.), *La scena e la storia. Studi sul teatro spagnolo*, Milano, Cisalpino 1997, p. 7.

popoarelor, înfățișând modul lor de viață, temerile și psihozele de care sufereau. În opinia lui Ricardo García Cárcel, una dintre temele de actualitate pentru societatea spaniolă a Secolului de aur era „psihoza turcului”, provocată atât de identificarea turcului cu pirații berberici care atacau coasta spaniolă, cât și de granița interioară care a existat între creștini și mauri până în 1609, anul expulzării acestora din urmă din Spania²⁹⁶. Multiplele piese de teatru care prezentau viețile prizonierilor, unii dintre ei celebri, precum Miguel de Cervantes Saavedra, alții ca Diego Galán, Mármol de Carvajal sau Antonio Sosa, ne demonstrează interesul societății spaniole pentru acest gen de teme ce împletesc aventurile militarilor cu descrierea spațiilor și a societăților „exotice”.

Manifestarea interesului spaniolilor față de acest tip de literatură ne permite să caracterizăm evoluția printr-o nouă sintagmă, „cucerirea inversă a spațiului”, întrucât persoanele care descopereau noile „lumi” nu erau *los conquistadores* (cuceritorii), ci *los conquistados* (cuceriiții). Problema turcului a stat la baza multor comedii de inspirație străină, în care sunt introduse personaje spaniole – este cazul *Renunțării principelui transilvan*, unde Alfonso Carillo apare ca maestru al lui Sigismund Báthory.

Iată, prin urmare, motivele pentru care piesa de teatru cu subiect istoric constituia un bun instrument în mâinile puterii politice, care și-a subordonat-o, în mare măsură, pentru a emite propria „istorie oficială”.

Dar, oare, aceasta era unica funcție a pieselor de teatru cu subiect istoric? Lope de Vega s-a folosit, de exemplu, de componenta istorică pentru a ataca teme sociale – *Fuenteovejuna* sau *El comendador de Ocaña* sunt două exemple grăitoare în acest sens – sau pentru a transmite, dincolo de mesajele puterii politice, ideile Bisericii. Așa cum vom putea constata din analizele pieselor de teatru ce vor urma, mesajul transmis era acela că doar bunii principii creștini, plini de virtuți ce sunt pe placul lui Dumnezeu se vor întoarce glorioși din bătălii, în timp ce dușmanul-păgân va fi nimicit. Antichitatea, readusă în atenția publicului de către Renaștere, recuperase figurile acelor lideri politici acoperiți de lauri, pe care îi prezenta prin prisma Creștinismului.

²⁹⁶ Ricardo García Cárcel, *La psicosis del turco en la España del Siglo de Oro*, în „XVI Jornadas de Teatro Clásico”, Almagro, 1993, p. 15.

Din spațiul transilvan, Lope de Vega l-a preluat pe Iancu de Hunedoara, pe care l-a elogiât în al său *El rey sin reino* (trad. *Regele fără regat*), în timp ce *El prodigioso príncipe transilvano*, în cele două variante ale sale, l-a prezentat pe Sigismund Báthory ca pe un mare apărător al creștinătății. Literatura Secolului de aur se constituie într-un izvor de informație istorică, prezentat fie sub forma unei cronici cvasiperfecte, fie sub cea de *bestseller*, împletind veridicul cu viața de curte, cu bufonul ce se substituia corului tragic sau cu personajele spaniole, introduse pentru ca publicul, recunoscându-și compatrioții, să se simtă atras de opera celui care, dincolo de personaje și de tramă, părea că îi face cu ochiul, într-un gest de evidentă complicitate.

VII.2. Români în opera lui Lope de Vega

VII.2.1. *Renumitul principe transilvan: Sigismund Báthory*

În secolul al XVII-lea, lupta împotriva marelui Necredincios – sintagmă des întâlnită pentru a face referire la Imperiul Otoman – era în plină efervescentă: una dintre bătăliile cele mai importante s-a desfășurat în timpul asediului Vienei din 1683, moment în care regatele creștine s-au coalizat, opunându-se turcilor. După secolul al XVI-lea, când otomanii cuceriseră Buda (1541), amenințând, astfel, Europa Occidentală, Imperiul Otoman s-a întărit considerabil. Victoria turcilor în fața ungarilor la Mohács (1526) a presupus dezintegrarea regatului independent al Ungariei, împărțit între Imperiul Otoman și monarhia Habsburgilor.

În secolul al XVII-lea, teatrul cu caracter istoric al lui Lope de Vega făcea aluzie în mai multe rânduri la imaginea Ungariei, percepută, potrivit lui Zoltan Korpás în articolul său *Unguri în opera lui Lope de Vega. Izvoarele istorice ale dramei Regele fără regat, precum apărătorul creștinilor și bastionul Creștinătății*²⁹⁷.

Dovadă stau tragicomediile *Regele fără regat* sau *Animalul Ungariei*, prima dintre ele dedicată de Lope lui Alonso de Contreras, cavaler al ordinului Sfântului Ioan, un militar care se remarcase luptând împotriva necredincioșilor; de aici, caracterul practic anunțat al dramei de a elogia și sublinia rolul cruciadelor creștine antiotomane – în cazul de față Lope îl menționa pe guvernatorul transilvan, Iancu de Hunedoara.

Animalul Ungariei este o dramă în care evenimentele se desfășoară pe teritoriu ungar, dar imaginea Lope afirmând:

*Yo fui primero inventor
de la comedia en Hungría
que las que primero había
eran sin gracia y primor.*

²⁹⁷ Zoltán Korpás, *Húngaros en obras de Lope de Vega: las fuentes históricas del drama El rey sin reino*, în „Anuario Lope de Vega”, nr. 5, 1999, p. 119.

*Eu am fost cel ce-a inventat
comedia în Ungaria
căci cele de dinainte
n-aveau nici haz, nici farmec.*

În plus, potrivit lui Korpás, unele nume de personaje, precum Oliver al Transilvaniei sau Roland al Ungariei explicau motivul pentru care dramaturgul spaniol folosea teme atât de îndepărtate, precum problema ungară²⁹⁸. Numele Roland amintea de bătăliile de la Roncesvalles, în timp ce juxtapunerea numelui Ungariei actualiza tema dramei, referindu-se la același tip de cruciadă, ce opunea pe creștini și necreștini²⁹⁹.

O altă dramă de interes pentru studiul nostru este *Renumitul principe transilvan*, o producție literară al cărei autor este controversat. Vom enumera doar câteva dintre teorii. Cotarelo y Mori a inclus această dramă în *Operele lui Lope de Vega*, bazându-se pe un volum manuscris al Bibliotecii Palatului.

Alexandru Ciorănescu a atribuit drama lui Luis Vélez de Guevara, motivând că fusese vorba de o sarcină primită de autor din partea arhiepiscopului Seviliei, Rodrigo de Castro³⁰⁰. Morley respingea, totodată, paternitatea lui Lope asupra acestei opere³⁰¹.

Totuși, indiferent de autorul concret al piesei, aceasta trebuie să se fi bucurat de succes, date fiind numeroasele editări și reeditări de-a lungul secolului al XVII-lea, pe care le-am amintit anterior³⁰².

Renumitul principe transilvan narează evenimentele ultimei decade ale secolului al XVI-lea – începutul domniei sultanului Mahomed, gloria Imperiului Otoman, descoperirea unei scrisori ce prezicea că în anul 1595

(...) en la parte de Levante menos setentrional se levantará un príncipe no conocido que, poniéndose contra el tirano de Oriente, (...) sacará al pueblo de Dios, como otro Moisés (...)

²⁹⁸ *Ibidem*, p. 123–124.

²⁹⁹ *Ibidem*, p. 124.

³⁰⁰ Alejandro Ciorănescu, *El autor del Príncipe Transilvano*, în „Estudios de Literatura española y comparada”, La Laguna, Universidad de La Laguna, 1954, p. 93–113.

³⁰¹ http://www.cervantesvirtual.com/bib_autor/Lope/dram_cro.shtml

³⁰² Maria Grazia Profeti, *Per una bibliografia di J. Pérez de Montalbán*, Verona, Università degli Studi di Padova, 1976.

(...) în partea de Răsărit cea mai puțin septentrională se va ridica un principe necunoscut care, înfruntându-l pe tiranul din Orient, (...) va salva poporul lui Dumnezeu, precum un al doilea Moise (...),

Piesa continuă cu prezentarea situației interne a principatului transilvănean, descrierea faptelor de vitejie ale lui Sigismund Báthory și elogierea războiului acestuia împotriva otomanilor. Studiarea dramei stârnește un mare interes deoarece, pe lângă detaliile oferite, putem confirma că în epocă se cunoștea foarte bine situația politică a Ungariei, iar principatul transilvan nu era prezentat ca parte integrantă a regatului ungar, ci ca stat independent.

În literatura Secolului de aur, imaginea țărilor sau a regiunilor necunoscute era foarte asemănătoare relatărilor de călătorie din aceeași perioadă. Pentru dramaturgii spanioli, Transilvania constituia un teritoriu extrem de misterios, despre care nu aveau niciun fel de informație directă. În cazul în care veștile primite nu erau suficiente pentru a schița intriga unei opere, imaginația suplina golurile de informație. Acesta este motivul pentru care în *Renuntul principe transilvan* apar anumite elemente ce modelează contextul unei Transilvanii mitice.

Prima tipologie de reprezentare, din care derivă următoarele două, este aceea a unei Transilvanii fantastice, fapt ce se întvede din scrisoarea pe care sultanul Mahomed o descoperă în primul act al piesei:

*En los años de la creación del mundo, de seis mil setecientos setenta y cuatro, (...) de la Encarnación de Jesús Nazareño, hijo de María, mil quinientos noventa y cinco, en la parte de Levante menos septentrional, se levantará un príncipe **no conocido** que, poniéndose contra el tirano de Oriente, acaudillando los pocos fieles que le quisieran seguir, sacará al pueblo de Dios como otro Moisés, de dura servidumbre a entera libertad. Abriendo camino por los montes y más aguas con la virtud de su espada, caerá fuego del cielo contra sus enemigos; correrá sangre el Danubio y pasará sobre cuerpos muertos, rompiendo millares de enemigos, que todos serán cortados a pedazos, desbaratando ejércitos, conquistando fortalezas, saqueando y abrasando ciudades, corriendo reinos y reduciendo grandes provincias a su obediencia, con tantas **maravillas** y **milagros**, que se llamará príncipe de prodigios y capitán prodigioso.*

*În anul șase mii șapte sute șaptezeci și patru de la zidirea lumii, (...), o mie cinci sute nouăzeci și cinci de la întruparea lui Iisus din Nazaret, fiul Mariei, în partea de Răsărit cea mai puțin septentrională, se va ridica un domn **necunoscut** care, înfruntându-l pe tiranul din Orient, îi va conduce pe puținii credincioși care îl vor urma, salvând poporul lui Dumnezeu de la robie și redându-i libertatea. Croindu-și drum printre munți și peste ape cu vitejia spadei sale, va pogori focul cerului asupra dușmanilor săi; Dunărea va vărsa sânge și va trece peste trupuri moarte, distrugând mii de dușmani, ce vor fi cu toții tăiați în bucăți, nimicind armate, cucerind cetăți, prădând și mistuind orașe, și supunând mari provincii, cu atâtea **minunății** și **minuni**, încât se va numi domn al miracolelor și căpitan vestit.*

Figura principelui se bucură de comparații ce fac trimitere la lumea mitică și, uneori, mitologică. Calitățile lui Sigismund sunt numeroase și le vom expune în continuare, subliniind faptul că atributele care-i definesc personalitatea sunt proprii expresiei *Rex imago Dei*, una dintre sintagmele care, cu începere din Evul Mediu, s-au utilizat pentru a denumi un aspect fundamental al prerogativelor regale.

Mila

Unul dintre soldații care luptaseră alături de Sigismund, se exprima astfel despre principele transilvănean:

*Yo, que en su campo he servido
más de dos años o tres
donde esta pierna he perdido,
sé cuán limosnero es,
porque conmigo lo ha sido.
Grande es la fama que tiene. (vv. 930–935)*

*Eu care am luptat cu el în bătălie
mai mult de doi-trei ani
unde acest picior mi-am pierdut,
știu cât este de milostiv,
căci astfel a fost cu mine.
Mare este faima sa.*

După conversația cu Sigismund, acesta i-a oferit o bijuterie. Altui ceșor, care nu avea cu ce să se îmbrace, principele i-a dăruit mai multe dintre cămășile sale.

Dreptatea

Simțul datoriei, adânc înrădăcinat în sufletul principelui transilvan, conform piesei, l-au făcut pe Sigismund Báthory să nu atace alte popoare creștine:

*Pero Segismundo no,
que renunciará mejor
el reino en quien se lo dio,
que ir contra el Emperador,
que es cristiano como yo.
Antes, fuertes transilvanos,
del reino me despojéis
que me dieran vuestras manos,
que con ellas me forcéis
a salir contra cristianos. (vv. 1323–1332)*

*Însă Sigismund nici gând,
mai degrabă voi renunța
la domnia pe care-o am
decât să-l atac pe Împăratul,
care e creștin ca și mine.
Mai degrabă, voinici transilvăneni,
luați-mi domnia
pe care cu mâinile voastre mi-ați încredințat-o
decât cu ele să mă obligați
să mă războiesc cu creștinii.*

Invincibilitatea

Este, fără îndoială, un atribut al domnului creștin pe care Dumnezeu îl ajută în deciziile și bătăliile sale. Invincibilitatea se află în legătură directă cu *miles Christi*. Ambasadorul turc i se adresa lui

Sigismund cu apelativele „invincibile Sigismund” sau „prea cuviosule Sigismund”, în timp ce principele însuși își declara astfel crezul creștin:

*Entiemprende con seguro,
Señor, de que venceré,
que puede mucho la fe
con que vuestro honor procuro;
que a esta jornada me inclina
no la ambición del reinar,
sino el deseo de juntar
la Iglesia griega y latina.
De do claro se colige
que esos pensamientos son
hijos de mi corazón
y del cielo que me rige. (vv. 1552-1562)*

*Asta vrea să însemne,
Doamne, că voi învinge,
căci e puternică credința
prin care îți cer favorul;
căci aceste fapte sunt determinate
nu de ambiția de a cârmui,
ci de dorința de a uni
Biserica greacă și latină.
De unde rezultă clar
că aceste gânduri sunt
fii ai sufletului meu
și ai cerului ce mă conduce.*

Vitejia

De-a lungul dramei, Sigismund Báthory este comparat cu Alexandru cel Mare, o imagine la care literatura Secolului de aur recurgea în mod frecvent pentru a caracteriza vitejia, dat fiind că în *Regele fără regat*, Iancu de Hunedoara este asemănat aceluiși personaj ilustru: „Ești Alexandru cel Mare?” Cu altă ocazie, într-o discuție cu trimisul sultanului, principele transilvan se definea printr-

un enunț elocvent: „Eu sunt Marte”. În acest caz, aluzia la zeul războiului din mitologia romană putea avea drept scop apropierea de turcul Ferrad, nu din perspectiva creștinismului, a dihotomiei creștin/păgân, ci dinspre aceeași lume a idolatriei eretice. Totuși, mesajul pentru Turc era același: apărarea Transilvaniei, chiar cu prețul războiului.

Ambasadorul puternicului Turc se referea la Sigismund ca fiind un „om de o mare valoare”, adăugând că „no sin causa el Gran Señor/empieza a temerle ya” (trad. „nu fără motiv marele Sultan/începe să se teamă de el”). Totodată, supușii își caracterizau domnul ca fiind foarte viteaz: „el singur poate înfrunța puterea Turcului”. În actul al treilea, Sigismund reușește să câștige și respectul mai marilor din principatul său: „acțiunile sale promit fapte glorioase”. Când principele transilvan se îndrepta spre Valahia pentru a o elibera, acesta declara că îl va face pe Turc să își piardă „la vanidad de su trompa” (trad. „vanitatea trompei”).

Imaginea lui *miles Christi* revine atunci când, înainte de a porni împotriva necredincioșilor, principele răspunde afirmativ solicitării papei care îl îndemna la luptă prin nunțiul său, cerându-i să se înarmeze:

*(...) de cruz y fe
que en esta señal venció
Constantino y luego Heraclio,
con Alonso de Castilla,
y antes Tito Vespasiano.
Proseguid, Godofre nuevo,
las empresas del pasado (...vv. 3504–3511)*

*(...) cu crucea și credința
căci sub acest semn au învins
Constantin și mai apoi Heraclie,
și Alonso de Castilia
în fața lui Titus Vespasianus.
Continuați, noule Godefroy
faptele trecutului.*

Elementele ce se întrepătrund în discursul nunțiului, de la figurile lumii clasice – împăratul Constantin – la Godefroy de Bouillon,

unul dintre liderii medievali ai primei cruciade, fac ca *miles Christi* să devină o tradiție ce trebuia urmată pentru ca, prin intermediul său, să se facă legătura cu trecutul glorios.

În timpul bătăliei de la Giurgiu, unde s-au confruntat armatele reunite ale valahilor și ale lui Sigismund cu cele ale turcilor otomani, Sinan relatează că principele transilvan intra în luptă „como una gran torre en medio/ de los ejércitos” (trad. ca un mare turn în mijlocul/armatei), adăugând că era

*(...) bravo peón, gran jinete
y en los asaltos que dan
el primero acomete
y quién más dentro se mete.*

*(...) soldat viteaz, bun călăreț
iar în bătălie
e primul care se avântă
și cel ce avansează cel mai mult.*

În încheierea prezentării lui Sigismund Báthory, putem conchide că descrierea sa se suprapune peste elemente mistice și mitice, care îl aureolează, înfățișându-l aidoma unui sfânt militar, o imagine adecvată pentru subiectul piesei, ce înfățișa destinul unui principe transilvan, bastion al Creștinătății.

Descrierea Transilvaniei: „câmp rodnic, pădure umbroasă”

Piesa *Renuntul principe transilvan* face trimitere, pe alocuri, la ținuturile transilvănene, descrise prin intermediul personajului creștin Jacinto:

*Oh, Transilvania dichosa
patria mía deseada
campo fértil, selva humbrosa
otra vez por mí adorada.*

*O, ferice Transilvanie,
patria mea cea mult visată,
câmp rodnic, pădure umbroasă,
iarăși de mine adorată.*

Orașul transilvănean Turda

Unul dintre orașele prezente în piesă este Turda, ce apare ca sediu al adversarilor lui Sigismund Báthory:

*(...) quiero juntar mi poder,
si tengo alguno, y poner
mañana a Torda por tierra. (vv. 1836–1838)*

*(...) vreau să îmi adun forțele,
dacă le mai am și să pun
mâine Turda la pământ.*

Același oraș este menționat și în scrisoarea trimisă de dușmani lui Sigismund Báthory:

Avisámoste que hoy se cumplen los cinco días, y mañana desde esta fuerza de Torda, donde nos habemos recogido, saldremos a quitarte el reino y la vida. Aquí tenemos preso a tu maestro y condenado a muerte. Mira lo que te importa. – Los caballeros de Torda. (90–94)

Te anunțăm că azi se împlinesc cele cinci zile și mâine din această fortăreață de la Turda, unde ne-am adunat cu toții, vom porni ca să îți luăm domnia și viața. Îl avem prizonier pe maestrul tău, pe care l-am condamnat la moarte. Cunoaște-ți interesul. – Cavalerii de la Turda.)

VII.2.2. Receptarea lui Iancu de Hunedoara în *Regele fără regat*

În ciuda faptului că, atât în 1611, cât și în 1620, încercările lui Lope de a deveni cronicar al curții madrilene s-au dovedit inutile, în 1620 demnitatea revenindu-i lui Francisco de Rioja³⁰³, felul în care Lope și-a construit drama istorică *Regele fără regat* a fost o sursă demnă de încredere, putând fi atribuită, dacă nu i-am fi cunoscut autorul, oricărui cronicar. În continuare, intenționăm să comparăm faptele expuse de Lope, în intriga operei sale, cu adevărul istoric, precum și să analizăm motivul interesului autorului spaniol față de Iancu de Hunedoara și crearea unei drame istorice a cărei acțiune se desfășoară în Europa centrală a secolului al XV-lea, la două veacuri distanță de derularea faptelor propriu-zise.

Piesa a fost finalizată în 1608 și publicată în 1625³⁰⁴. Evenimentele din *Regele fără regat* se desfășoară între anul 1439, data morții lui Albert de Austria, regele Ungariei și al Transilvaniei, și 1458, când Matei, fiul lui Iancu de Hunedoara a fost ales rege al Ungariei.

Primul act prezintă contextul politic existent în Ungaria după moartea lui Albert, care lăsase în urma sa o soție însărcinată, pe Elisa, ulterior obligată de către vasalii săi să semneze un contract prin care îl accepta ca viitor soț pe fratele regelui Poloniei, Ladislav. După ce a adus pe lume un fiu, Elisa a fugit în Germania pentru a-l încredința cumnatului său, nu înainte de a-și încorona pruncul și de a lua cu sine coroana Ungariei. Personajul Iancu de Hunedora deține un rol cheie în cadrul operei, fiind cel care sprijină încoronarea fratelui lui Cazimir, regele Poloniei, ca rege al Ungariei:

HUNIADES

*Tu imperio y vida, gran señor, deseo,
y pues no puede hazerse de otros modos*

³⁰³ Lope de Vega, *Arte nuevo de hacer comedias*, edición de Enrique García Santo-Tomás, Madrid, Cátedra, 2006, p. 17.

³⁰⁴ Albert Mas, *Les turcs dans la littérature espagnole du Siècle d'Or*, tome I, Paris, 1967, p. 413–417.

*esta coronación, mayor trofeo
pongo en tu frente y obediencia juro*³⁰⁵.

HUNIADE *Ție, mărite Doamne, îți doresc să ai
domnia și viața
și întrucât nu se poate face altfel
această încoronare, acest mare trofeu
îl pun pe fruntea ta și îți jur supunere.*

La rândul său, Iancu este numit guvernatorul Transilvaniei – informație nu tocmai corectă, din moment ce acesta a fost guvernatorul Ungariei și voievod al Transilvaniei:

PRÍNCIPE *Governador de Transilvania quiero
que sea Juan Huniades, y sea
Capitán General, de quien espero
que el fiero turco sus hazañas vea*³⁰⁶.

PRINȚUL *Guvernator al Transilvaniei vreau
să fie Iancu de Hunedoara, să fie el
căpitan general, de care sper
ca mândrul Turc să țină seama.*

Cel de-al doilea act prezintă victoria obținută de Iancu de Hunedoara împotriva turcilor lui Murad în cadrul campaniei lungi (1443–1444):

*Huniades le detiene
también con su heroyca mano (...)*³⁰⁷.

*Huniade îl oprește (pe turc, n.n., O.A.S.)
cu mâna sa vitează.*

³⁰⁵ Lope de Vega, *El rey sin reino*, în *Parte Veinte de las Comedias de Lope de Vega Carpio...*, En Madrid por la viuda de Alonso Martín a costa de Alonso Pérez..., Biblioteca Nacional de España, R-13871, f. 235r.

³⁰⁶ *Ibidem*.

³⁰⁷ *Ibidem*, f. 238v.

De asemenea, piesa face referire la tratat încheiat în vara anului 1444 între regele Ungariei și turci, care cerea un armistițiu de zece ani înmânând confruntările dintre cele două părți:

PRÍN. *Ladislao, Rey de Hungría,
de Transilvania y Bohemia,
hago juramento a Dios,
.....
de no hazer guerra en diez años,
hazer gente, alçar vadera
contra Amurates, y aquí
firmo, y juro aquestas treguas*³⁰⁸.

PRINȚUL *Eu, Ladislav, rege al Ungariei,
al Transilvaniei și al Boemiei,
jur în fața lui Dumnezeu
.....
să nu port războaie de zece ani,
să nu ridic oamenii și steagul
împotriva lui Murad, și aici
semnez și jur acest armistițiu.*

Următorul eveniment istoric ilustrat, de o mare importanță pentru istoria creștinătății în cruciada împotriva necredincioșilor, este proiectul de război început de papă, care îi cerea lui Ladislav să nu permită turcilor să distrugă Italia:

MATÍAS *Señor, no niego yo que el juramento
no cumpla el rey, pero fiel Padre Santo
le manda que no dexa que en diez años
descanse el Turco, y prevenido en ellos,
vuelva y destruya a Italia por las costas
de Chipre, Candía y todo el
Archipiélago*³⁰⁹.

³⁰⁸ *Ibidem*, f. 241r.

MATEI *Doamne, nu neg că regele
nu respectă jurământul, însă sfântul nostru
Părinte
îi cere să nu aștepte ca Turcul să se odihnească
zece ani, și fiind avertizat,
să se întoarcă să distrugă Italia, prin coasta
Ciprului, Gandiei și Crețului
arhipelag.*

Actul se încheie cu moartea lui Ladislav, regele Ungariei, în bătălia de la Varna (10 noiembrie 1444), moment în care Lope menționează prezența domnului Valahiei³¹⁰.

Ultimul act al tragicomediei descrie moartea contelui de Cilia, ce cade victimă oamenilor lui Ladislav, unul dintre fiii lui Iancu de Hunedoara. Ulrico Cilia era un sloven care la moartea lui Albert o ajutase pe Elisa să își încoroneze fiul înainte de a-l duce în Germania. Relațiile sale cu Iancu de Hunedoara nu fuseseră niciodată bune, dat fiind că acesta din urmă nu recunoscuse drepturile lui Ulrico asupra Bosniei la moartea lui Ștefan Tvrtko al II-lea, în 1443. Moartea lui Ulrico, prezentată, de asemenea, în drama lui Lope, s-a produs în circumstanțe necunoscute. Ultima parte a tragicomediei ilustrează moartea lui Iancu în 1456 după bătălia pentru apărarea Belgradului:

*Hoy hizo fin su valor
y llegó su vida cuarto.
ya se acabó el Capitán
de más honras y memorias,
que las antiguas historias
ni las modernas tendrán*³¹¹.

*Azi s-a sfârșit vitejia sa
iar viața lui a ancorat.
S-a scurs viața Căpitanului*

³⁰⁹ *Ibidem*, f. 243r.

³¹⁰ *Ibidem*, f. 244v.

³¹¹ *Ibidem*, f. 249r.

*cu mai multe elogii și amintiri
decât orice faptă din trecut
sau din viitor va avea.*

Cei doi fii ai lui Huniade, învinuiți pentru moartea contelui Cilia au fost arestați, Ladislav fiind decapitat:

*A Ladislao portado
en la plaza del Palacio
la cabeça³¹².*

*Lui Ladislav i-au tăiat
în piața Palatului
capul.*

Tragicomedia se încheie cu alegerea lui Matei Corvin, fiul lui Huniade, ca rege al Ungariei:

*La suerte cayó en Matías,
tú eres Rey³¹³.*

*Norocul e de partea lui Matei,
tu ești rege.*

Toate exemplele ilustrate până acum în *Regele fără regat*, corespund în totalitate realității istorice, ceea ce subliniază, încă o dată, extraordinara capacitate de documentare a lui Lope, la 150 de ani după desfășurarea evenimentelor abordate în comedia sa.

Faima lui Iancu data în Spania din timpul domniei lui Alfons al V-lea de Aragon și Neapole, ambii încercând să stabilească o relație de colaborare ce avea ca scop alungarea turcilor din Europa.

Potrivit cercetătorului maghiar Gyula Rászó, existau două soluții de a-i îndepărta pe turci din Europa: soluția mare, ce presupunea unirea tuturor domnilor creștini sub comanda Papei și soluția mică,

³¹² *Ibidem*, f. 251r.

³¹³ *Ibidem*, f. 252v.

potrivit căreia, ținuturile direct amenințate de turci trebuiau să se unească între ele³¹⁴.

Alfons al V-lea dorea să impulsioneze comerțul catalano-aragonez în zona Mediteranei orientale și, în același timp, râvnea la coroana Imperiului Bizantin. În acest scop, concepuse planul organizării unei mari rebeliuni antiotomane în Balcani³¹⁵. Prin urmare, proiectul mării cruciade îndreptate împotriva turcilor, preconizat de Iancu de Hunedoara, și-a găsit sprijinul în persoana monarhului spaniol. Se pare că relațiile dintre Iancu și regele Aragonului au început în 1435, când voievodul român a ajuns la Milano, la curtea ducelui Filippo Maria Visconti, unde l-a întâlnit pe Alfons, aflat acolo nu ca oaspete al ducelui, ci ca prizonier³¹⁶.

Momentul cel mai important al colaborării dintre Iancu de Hunedoara și Alfons l-a constituit tratatul semnat la 6 noiembrie 1447 la Casoli, reprodus și în *Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria*, volumul XXXV³¹⁷. Tratatul cuprindea două părți: prima conținea propunerile militare ale lui Iancu, în timp ce a doua includea acordul regelui aragonez și sigiliul său secret. Regele Aragonului se obliga să plătească 100.000 de florini, iar Iancu își lua angajamentul de a aduna o armată de 42.000 de oșteni pentru a obține victoria împotriva turcilor³¹⁸. Din nefericire, acordul s-a dovedit inoperant, deoarece Alfons avea toate trupele antrenate în războiul care izbucnise în Italia după moartea ducelui de Milano, Filippo Maria Visconti (1447). Totodată, flota aragoneză, elementul-cheie pe care se baza Iancu, fusese complet distrusă de către venețieni în luptele navale de la Messina și Siracusa³¹⁹.

Rezumăm ecoul victoriei repurtate de Iancu de Hunedoara la Belgrad, prin ilustrarea sentimentului de bucurie produs la Ge în

³¹⁴ Gyula Rászó, *Una strana alleanza. Alcuni pensieri sulla storia militare e politica dell'alleanza contro i turchi (1440–1464)*, în „Venezia e Ungheria nel Rinascimento”, Firenze, 1973.

³¹⁵ Eugen Denize, *Relațiile româno-spaniole până la începutul secolului al XIX-lea*, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2006, p. 130.

³¹⁶ *Ibidem*, p. 132.

³¹⁷ *Ibidem*, p. 141.

³¹⁸ *Ibidem*, p. 141–143.

³¹⁹ *Ibidem*.

1456, unde, după ce Alfons al V-lea a comunicat vestea apărării cu succes a Belgradului, la data de 25 septembrie s-a organizat o importantă procesiune și

*(...) luminaries contro el Gran la Turch per una gran victoria obtinguda per rei dels Blachs ab los hongrés contro 700000 turch*³²⁰.

(...) s-au aprins torțe în cinstea victoriei obținută de regele valahilor și ungurilor împotriva a 700.000 de turci.

Trebuie menționat că în această sursă Iancu apare ca „lo rei Blach” (trad. „regele valah”), cu alte cuvinte, originea sa română nu este în niciun moment contestată în documentul spaniol.

Interesul lui Lope față de Iancu de Hunedoara nu a fost întâmplător, ecoul victoriilor sale răsunând încă în secolul al XVI-lea, când Pedro Mejía și Vasco Díaz Tanco își concepeau cronicile. În *Historia imperial y cesárea, en la qual en suma se contienen las vidas y hechos de todos los Césares emperadores de Roma: desde Julio César hasta el emperador Maximiliano: dirigida al muy alto y muy poderoso príncipe y señor nuestro don Philippe, príncipe de España y de las dos Sicilias*, tipărită la Sevilla în 1545, Pedro Mejía sublinia talentul militar al lui Iancu, datorită victoriilor obținute împotriva turcilor³²¹. Totodată, Mejía relatează că, grație succeselor sale militare din anul 1456, Iancu

*(...) obligó a los turcos a no volver a atacar por un tiempo a Hungría e Italia*³²².

(...) i-a obligat pe turci să nu se mai întoarcă în Ungaria și Italia pentru o perioadă.

³²⁰ Archivo Municipal de Gerona *Manual de Acuerdos*, 1456, p. 113.

³²¹ Pedro Mejía, *Historia imperial y cesárea, en la qual en suma se contienen las vidas y hechos de todos los Césares emperadores de Roma: desde Julio César hasta el emperador Maximiliano: dirigida al muy alto y muy poderoso príncipe y señor nuestro don Philippe, príncipe de España y de las dos Sicilias*, Sevilla, 1545, p. 404.

³²² *Ibidem*, p. 409.

Doi ani mai târziu, a apărut *Libro intitulado palinodia de la nephanda y fiera nación de los Turcos y de su engañoso arte y cruel modo de guerrear, y de los imperios, reynos y provincias que han subjectado y poseen con inquieta ferocidad* al lui Vasco Díaz Tanco, în care autorul descria în detaliu bătălia de la Varna din 10 noiembrie 1444. Aceasta se soldase cu înfrângerea coaliției creștine, din cauză că regele Ungariei, Ladislav, ignorase sfaturile lui Iancu³²³. Același Díaz Tanco evidențiază importanța anului 1456, adăugând că orgoliosul sultan Mehmed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului cu trei ani în urmă, adunase o armată de 200.000 de militari pentru ocuparea Belgradului. Odată ajuns acolo:

(...) gracias a la buena defensa organizada por Juan Huniades, padre del rey Matías, fue derrotado.

(...) datorită buneii apărări organizată de Iancu de Hunedoara, tatăl regelui Matei, a fost învins.

În continuare, cronicarul descria cum însuși sultanul fusese rănit în luptă, izbutind să se retragă rușinat³²⁴.

Pe lângă introducerea unui nou și ingenios discurs dramatic în comedia sa, Lope a continuat modelul predecesorilor săi ce îl evocaseră pe Iancu de Hunedoara ca pe un *miles Christianis*, care își pusese viața în serviciul apărării credinței. Este posibil ca voievodul român să fi fost una dintre ultimele figuri ale istoriei medievale care a sprijinit ideea mării cruciade antiotomane, concepând-o ca pe unica măsură sigură de eliberare a Europei de sub „marele necredincios”.

Prin intermediul personajului său, Iancu de Hunedoara, Transilvania a devenit unul dintre principalii actori europeni ai rezistenței antiotomane. Referindu-se la Iancu și la curajul său nemaîntâlnit pe câmpul de luptă, personajele piesei afirmă că:

³²³ Vasco Díaz Tanco, *Libro intitulado palinodia de la nephanda y fiera nación de los Turcos y de su engañoso arte y cruel modo de guerrear, y de los imperios, reynos y provincias que han subjectado y poseen con inquieta ferocidad*, s.l., 1547, ff. 15r-15v.

³²⁴ *Ibidem*.

*Huniades le detiene también
con su heroica mano*³²⁵,

*Huniade îl oprește (pe Turc, n.n., O.A.S.)
Cu viteaza sa mână.*

Totodată, fratele regelui polonez declara la moartea lui Iancu (v. p. 188, nota 311)

Iancu de Hunedoara este numit, pe rând, „capitán famoso”, (trad. „căpitan faimos”) „hombre de tan alto valor, que él solo tiene/libre Transilvania de los turcos”³²⁶, „hombre de tan alta fama y nombre”³²⁷, („om de o înaltă faimă și renume”), „el famoso amparo de Transilvania y de Hungría”, („celebrul sprijin al Transilvaniei și Ungariei”), „el nuevo Alejandro”³²⁸ („noul Alexandru”), „el terror de los turcos”³²⁹. („spaima turcilor”).

Sintagmele utilizate, multe dintre ele aparținând registrului fantastic de tip hiperbolic – „spaima turcilor” –, sau al mitologiei – „noul Alexandru” – au rolul, nu de a înnobila, ci de a evidenția figura eroului creștin.

Iancu de Hunedoara, militarul care a dobândit atâtea victorii importante împotriva turcilor, corespundea, totodată, cerințelor unei societăți spaniole ce exorciza, prin intermediul literaturii, pe câțiva dintre cei mai de temut demoni ai săi. Datorită victoriilor voievodului român, spaniolii puteau să-și păstreze raza de speranță în cruciada lor contra maurilor, ce avea să se încheie în anul 1492.

³²⁵ Lope de Vega, *El rey sin reino...*, f. 238v.

³²⁶ *Ibidem*, f. 229v.

³²⁷ *Ibidem*, f. 230r.

³²⁸ *Ibidem*, f. 234v.

³²⁹ *Ibidem*, f. 235r.

VIII. Imaginea Spaniei la cronicarii români (secolele XVI–XVIII)

VIII. 1. Miron și Nicolae Costin

Imaginea Spaniei s-a bucurat în opera marilor cronicari moldoveni de o redare extrem de plastică, alcătuită din elemente pertinente și care, în principal, au vizat două aspecte. Pe de o parte, este vorba despre o Spanie văzută în dimensiunea ei istorică, percepută ca un conglomerat etnico-lingvistic, cel puțin înainte de colonizarea teritoriului iberic de către romani, iar pe de alta, de Spania contemporană sau mai apropiată cronologic de Miron Costin (1633–1691): Spania renașcentistă și barocă.

Spania barocă este o „jumătate” de Spanie, ea constituind cea de a doua parte a arhicunoscutei sintagme, *Spania Secolului de aur*. Spania renașcentistă se întrecește cu Spania barocă, ele merg împreună într-un fel de indiviziune ușor stranie. Oricum ar fi ea concepută, Spania Secolului de Aur ar putea fi definită printr-o nouă sintagmă, radical opusă celei a lui Ortega y Gasset, „Spania vertebrată”.

În țările române, Spania a început să se ivească treptat, evoluând ca prezență și imagine. Dincolo de relațiile politice și militare, apărute în timpul domniei lui Carol Quintul, raporturile existente pe linie culturală sunt de departe cele mai interesante. Existența informațiilor despre Spania la cronicari trădează o anumită concepție, o imagine cvasistandard cu care această țară era asimilată de către oamenii învățați, ce aveau un cuvânt important de spus în viața culturală și politică a țărilor române. Ei puteau influența elitele și, de foarte multe ori, scriind la porunca domnilor, redau concepțiile proprii lumi.

Cronicarii moldoveni au păstrat în operele lor informații despre Spania care, adunate, ajută la completarea unui puzzle. Miron Costin a

redat în opera sa o Spanie percepută sub aspect istorico-geografic, cu informații care, în marea lor majoritate, au fost corecte. Din punct de vedere geografic, Spania este localizată în mai multe ocazii. Atunci când se referea la Italia și granițele acesteia, în lucrarea *De neamul moldovenilor*, Miron Costin afirma:

*Hotarele ei despre răsăritu, dinspre noi, cum s-au zis mai sus, limba de mare și apoi Stiriia, Carintiia, Avustria, țările Împărăției Nemțești; dispre miazănoapte franțojii, dispre apus **Hispaniia** (...)*³³⁰.

O altă localizare geografică a Spaniei o găsim în aceeași lucrare, unde, atunci când discuta despre Roma și hotarele ei, Miron Costin relatea:

*Hotarele acestii împărății a Râmului mai necoprinsă sântu, că nu niscareva munți sau ape curătoare, cum vedem acum că despartu crăie de crăie și împărăție de împărăție, ci din toate părțile le-au fostu hotarul Marea Ochianul, care încunjură pământul, începându dispre părțile despre miazănoapte, oceanul acela ce încunjură Englitera și totu acela ochian și dispre apus, pe după **Hispania** și Portugalia și de la părțile apusului și trage tot acel ochian (...) Câte împărății, crăii, domnii, țări sântu, di le încunjură ochianul, precum s-au pomenitu mai sus, toate supt ascultarea Împărăției Râmului au fost*³³¹.

Referindu-se la continente, același Miron Costin nota că

Acestea dară doao părți de lume, Evropa și Asia, dispre părțile de miazănoapte desparte Donul, iară într-acoace împarte Marea Neagră și bogazul cela ce se scură Marea Neagră în Marea Albă, tocmai supt orașul Țarigradului și în gios pre Marea Albă, pînă unde cade apa Nilului în Marea Albă și Nilul desparte Asiia de Africa. De la Nil se începe Africa și Eghiptul amu nu de Asiia, ci de Africa ieste,

³³⁰ Miron Costin, *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*, în Idem, *Opere*, ediție de P. P. Panaitescu, București, Editura de Stat Pentru Literatură și Artă, 1958, p. 245.

³³¹ *Ibidem*, p. 252.

*cum toate țările câte sântu de la malul Nilului, până se închide cu Marea Ochianului, carea încunjură pământul, alătura cu Marea Albă, până să cură și Marea Albă în Ochian, la **Hispania**, dincolo Africa, dincoace Evropia, **Hispaniia** de Europa, Fesul dincolo de Marea Albă, de Africa³³².*

Prin urmare, ce anume cunoștea Miron Costin despre Spania din punct de vedere geografic? Că aparținea continentului european, o situa în spațiu la vest de Italia, că dincolo de ea începea Africa și că același ocean care scaldă și astăzi țărmurile Angliei, în speță oceanul Atlantic, le scaldă și pe cele ale Spaniei.

Informațiile cu caracter istoric vor fi ilustrate în ordine cronologică. Miron Costin cunoștea faptul că Spania fusese provincie romană, tot în *De neamul moldovenilor* afirmând, cu privire la țările romanizate că „multe locuri supuse au fostu, (...) și toată **Hispania**”³³³.

Despre Traian, „împăratul Râmului, al șaptelea după Avgustu chesar”³³⁴, informație incorectă, întrucât între Augustus și Traian au domnit mai mult de șapte împărați, cronicarul moldovean comenta că era „de neamul său spaniol”³³⁵, informație adevărată, Traian provenind dintr-o regiune de lângă orașul spaniol Sevilla, numită Italica.

În ceea ce privește procesul romanizării, inclusiv al Spaniei, Miron Costin realizează un portret foarte plastic și elocvent al acestui fenomen:

Era acesta obiceiul la Împărăția Râmului dacă se umplea Italia, dricul împărăției, de lăcuiitori, de nu le ajungea, nici-i biruia pământul cu hrana, scotea cu sorți căsași di pen orașă și deprin sate și-i muta la altă țară, unde vedea părți mai rari de lăcuiitori, sau unde vedea că să rădica de suptu ascultarea împărăției vreo țară, acolo cu sutile de mii de case să muta și le împărția locuri și zicea acei discălicături noao: colonia romana, adecă discălicarea Râmului. De care colonie a lor ieste plină lumea și la Asiia, adecă Anadol și la Africa, căriia îi

³³² *Ibidem*, p. 262.

³³³ *Ibidem*, p. 253.

³³⁴ *Ibidem*, p. 255.

³³⁵ *Ibidem*.

*zicem noi Barbarezii, și la **Hispania** și pre apa Renului, la nemți și la franțozi. Și la Rumele, în țările grecești, un neam ce le zicem coțovlah, colonia Râmului ieste*³³⁶.

În capitolul „De numerile neamului acestor țări și de port și de limba graiului, de unde au luat așijderea și de tunsura, carei să află și acum la prostime de supt munte, lăcuiorii ce sântu și de lege creștinească, de unde au luat”, din *De neamul moldovenilor*, Miron Costin afirma că „**hispanii**; ibării; țiltiberii; portogalii, iară tot un neam sântu (...)”³³⁷. Această afirmație este însă incorectă din punctul de vedere al amestecării substratului cu produsul rezultat. Mai concret, iberii și celtiberii la care face referire Costin aparțin substratului lingvistic și demografic care a dus la apariția poporului spaniol, dar asta nu trebuie să conducă spre o generalizare, până la identificarea spaniolilor cu strămoșii lor. În cazul de față, Miron Costin a făcut confuzie între poporul spaniol și predecesorii săi: „nici un neam nu este în toată lumea să aibă numai un nume”³³⁸.

Pe de altă parte, dacă analizăm spusele lui Costin într-un context global, vom ajunge la concluzia că informațiile de care dispunea, chiar dacă ambigue, exprimau o realitate certă: existența pe teritoriul actualei Spanii, în perioada premergătoare cuceririi romane, a iberilor și a celtiberilor, populații despre care nu avem încă foarte multe detalii concludente. Cert este că ele au reprezentat elemente ce au stat la baza apariției poporului spaniol.

Informațiile prezentate mai sus constituie prima categorie de date furnizate de către Miron Costin, și anume Spania istorică, unde termenul de „istorie” este pus în legătură cu dimensiunea sa temporală, ancorând acțiunile pe axa trecutului.

În cea de-a doua categorie de informații sunt incluse elementele ce fac referire la Spania mai apropiată, din punct de vedere cronologic, lui Miron Costin. În *Letopisețul țării Moldovei de la Aaron vodă încoace*, cronicarul relatează că:

³³⁶ *Ibidem*, p. 258.

³³⁷ *Ibidem*, p. 268.

³³⁸ *Ibidem*, p. 267–268.

(...) *papa și împăratul pe la toți craii creștinești, cum este craiu leșăscu ales să hie la toată creștinătatea ghegeneral, adecă purtătoriu de oaste împotriva turcului*”³³⁹, adaugând că **Hișpanul** o sumă de bani i-a orînduit la crăiia lui de la Neapoli, că să rudiia Vladislav cu împăratul nemțăscu și cu craiul Hișpanii, fiindu feciori dentr-o nepoată împăratului nemțăscu³⁴⁰.

În fragmentul de mai sus este vorba despre regele polon Vladislav al IV-lea (1632–1648) și regele Spaniei, Filip al IV-lea (1621–1665), ambii fiind, pe linie maternă, nepoții lui Carol al II-lea al Spaniei.

Revenind la lucrarea *De neamul moldovenilor*, Miron Costin făcea referire la apartenența Neapoleului la Spania: „(...) Neapolis, crăiia suptu craii **Hișpaniei**”³⁴¹. În fapt, Neapole aparținea Spaniei din 1500, an în care s-a încheiat tratatul de la Granada, între regele Franței, Ludovic al XII-lea și regele Ferdinand al Spaniei. Tratatul a presupus un acord prin care regele Spaniei primea mare parte din Neapole; în schimb, francezii își mențineau dominația asupra ducatului Milano³⁴². Sfârșitul secolului al XV-lea și începutul celui de-al XVI-lea or găsi Spania și Franța deținând statutul de cele mai mari puteri ale Europei. Spania (în epocă începuse să se folosească acest termen, ceea ce demonstrează că națiunea spaniolă deja se constituise) îi alungase pe musulmani din peninsulă, descoperise „Indiile”, în timp ce Franța învinsese Anglia în războiul de o sută de ani³⁴³.

În *Istorie de crăiia unjureasc* apar informații interesante legate de conflictul dintre Ioan Zapolya și Ferdinand de Habsburg, fratele lui Carol Quintul, eveniment în care intervine și generalul Juan Castaldo. Iată care era situația la vremea respectivă.

³³⁹ Idem, *Letopisețul țării Moldovei de la Aaron vodă încoace*, în Miron Costin, *Opere...*, p. 126.

³⁴⁰ *Ibidem*.

³⁴¹ Idem, *De neamul moldovenilor*, în Miron Costin, *Opere...*, p. 246.

³⁴² Ricardo de la Cierva, *Historia total de España*, duodécima edición, Madrid, Editorial Fénix, 2006, p.310.

³⁴³ *Ibidem*, p. 307.

Ioan Zapolya (1487–1540) a fost voievod al Transilvaniei în perioada 1526–1540, ridicând pretenții la tronul Ungariei. El s-a aflat în fruntea unui grup de nobili unguri care, în cadrul adunării de la Rákos, au susținut ca niciun străin să nu poată fi ales rege al Ungariei, avându-l în minte, mai mult ca sigur, pe Ferdinand de Habsburg.

După moartea rivalului său, Vladislav al II-lea, fiul lui Ioan Zapolya (Ioan II Sigismund Zapolya), încă minor, a fost ales de nobilii maghiari în adunarea de la Rákos, în 1516, rege al Ungariei, împotriva dorinței regelui polonez.

În anul 1526, după ce regele Ungariei, Ludovic al II-lea, a murit în bătălia de la Mohács, Ferdinand de Habsburg a devenit rege al Boemiei și Sileziei (1527). Nu a reușit să ocupe tronul Ungariei, aflându-se în dispută cu Ioan Zapolya, care, cu ajutorul sultanului Soliman I, a fost încoronat rege al Ungariei, vasal turcilor.

Prin înțelegerea de la Oradea din 1538, Ferdinand I l-a recunoscut pe Ioan Zapolya rege al Ungariei. După moartea acestuia din urmă, în 1540, fiul său, Ioan Sigismund Zápolya, sub regența mamei sale Izabella și sprijinit de otomani, a moștenit tronul. Astfel, Imperiul Otoman a reușit să își extindă influența către vest și să frâneze extinderea austriacă reprezentată de Ferdinand, care în 1531 a fost recunoscut rege german de către adunarea nobililor din Köln.

Gheorghe Martinuzzi, episcop de Oradea, va trece la un moment dat de partea lui Ferdinand, care își va strânge armată, urmând a se îndrepta spre Transilvania. Toate aceste evenimente au fost consemnate și de cronicarul moldovean într-o lucrare dedicată istoriei regatului maghiar, *Istorie de crăiia ungurească*:

*Și fără nemica zăbavă au gătit și alte oști cu Ioan Batișta Castald, om vestit la lucrurile războaielor, de neamul său **ispan**. Și după câteva sfaturi la Beciu, Castald unde și de firea lui Gheorghie Martenuzii au pomenit, cum vor să iasă lucrurile lui, sirguind cu toată oastea au purces în părțile ungurești și Ardealului la Gheorghie, în Oradia³⁴⁴.*

³⁴⁴ Miron Costin, *Istorie de crăiia ungurească*, în Idem, *Opere...*, p. 303.

Relatarea prezintă însă o mică inadvertență. Și anume că Gian Batista Castaldo (Juan Castaldo) era napolitan la origine, nu spaniol³⁴⁵, chiar dacă Neapole se afla la vremea respectivă sub coroana spaniolă, ceea ce poate să fi determinat confuzia.

După sosirea lui Castald cu oștile, merse Gheorghie la crăiasa, știind-o acmu înspăimântată și după câteva muștrări, îi dzise să nu mai amestece zarva, ce mai bine cu cinste și cu pace să dea crăia sa lui Ferdinand pe seamă, după cum, au fost legat și cu bărbatul său, cu Ioan craiu și cu Ferdinand³⁴⁶.

În acest paragraf, Martinuzzi o vizitează pe văduva lui Ioan Zapolya, propunându-i să îi cedeze domnia lui Ferdinand. De fapt, imediat după moartea lui Zapolya, Ferdinand trimisese solie la regină și la sultan, cerând coroana Ungariei pentru sine. Mâniat, sultanul se deplasase până în Ungaria, ocupând Buda. Regina a părăsit Buda, transferându-se la Lipa. În cele din urmă, după o întrevedere a reginei cu Martinuzzi și Castaldo, aceasta s-a hotărât să părăsească Transilvania, lăsând însemnele puterii lui Castaldo:

Ție Castalde, dau aceste ale Crăiei Ungurești odoare, cu care să încunună crăii ungurești. Tu, fără zăbavă, la stăpânul tău Ferdinand să le dai și prealuminatul stăpânul tău luându-le, nu atât să să bucure de dânsule, cât pentru binele acestor țări creștinești nevoiță și grijă să aibă-ți de cuvântul său, ce este prin tine dat, să să ție³⁴⁷.

După plecarea reginei, toți se așteptau la represalii din partea turcilor, care nu fuseseră în niciun moment de acord cu ocuparea tronului Ungariei de către Ferdinand de Habsburg, ceea ce s-a și întâmplat. Vestea că turcii aveau să concentreze 200.000 de oameni³⁴⁸ pentru a-l ataca pe Ferdinand provocat o puternică temere în tabăra

³⁴⁵ Eugen Denize, *Relațiile româno-spaniole până la începutul secolului al XIX-lea*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2006, p. 69.

³⁴⁶ Miron Costin, *op. cit.*, p. 304.

³⁴⁷ *Ibidem*, p. 304.

³⁴⁸ *Ibidem*, p. 307.

maghiară, iar întârzierea plății soldelor a iscat o revoltă ce a pus în pericol viața lui Castaldo și a altor căpetenii spaniole care îl sprijineau pe Ferdinand³⁴⁹.

*Mult au luptat Castald să-i îmbărbăteze împotriva turcilor, ce nu au putut face cu meșteșugurile sale nemica. Întru aceeași dată s-au turburat oștile nemțești pentru plata lefelor, că câteva lefă nu luasă și așa de greu să turburasă, cât era să ucidă pe Castald și pre toate capetele, care era tot **spanioli***³⁵⁰.

Aici se opresc informațiile lui Miron Costin despre Spania. După cum s-a putut observa, ele au o oarecare consistență, cu precădere cele din perioada apropiată, cronologic vorbind, de Costin. Detaliile sale comportă o rezonanță deosebită pentru studiul imaginii Spaniei în Moldova vremea respectivă.

Opera lui Miron Costin va fi dusă mai departe, chiar dacă nu la aceeași parametri, de fiul, Nicolae, care va continua *Letopisețul* părintelui său și, de asemenea, va traduce în limba română romanul *Ceasornicul Domnilor* al lui Antonio de Guevara.

Nicolae Costin este primul dintre autorii români din secolul al XVIII-lea care include în opera sa, *Letopisețul țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, referințe despre Spania demne de luat în seamă. Examine în ordine cronologică, putem constata că avem de-a face cu trei tipuri de informații: unele referitoare la istoria preromană, altele privitoare la Hispania romană și, în sfârșit, altele despre Spania medievală. Primele informații se referă la formarea poporului spaniol, punând accent asupra rolului iberilor și celtiberilor:

Iverii den Asia, care au în țările lor de agiunsu de toate mademurile, și cu acelea toți să zăbăvăscu; pentru aceia au și porecla, că Iveri să înțeleg, de pre lătinie săpători. Acește toți din urmă, Iverii cu domnul lor Irachie, precum mărturisescu unii, au mersu cu vasă pre Marea Adriei și pre Marea Albă, den Asiia, pen Țara Grecească

³⁴⁹ *Ibidem*, p. 308.

³⁵⁰ *Ibidem*.

la Ișpania, unde au pus Irachie la strâmtorile mării doi stâlpi, care despartu Ișpania de Mavritania și de Africa. Și văzând Iverii în **Ișpania** ca și în țara lor munți bogați de mademuri de aur și argintu și hier precum a scris Iustin carte XLIV, s-au așezat acolo și acea parte a Ișpanii o au numit Iveria, pre numele lor. Acestea pre urmă împreunându-se cu Franțozii, ce să chema nainte Galateni și Țelteni, făcându-săși împreunându-să den douo niamuri unul, adecă tot un neam, li-au zis Țilteberi, cum s-ar zice Țilti și Iveri; și așa Iverii den Asia, și den Ișpaniia Țiltiberi să chiamă; den Toval, ficiorul lui Afet se trag.

Așezatu-s-au pre urmă multe niamuri în **Ișpaniia**, cum era în vremile vechi, de-ți căuta oamenii locuri mai bune de traiu, de să muta dentr-un loc la altul. Că Africanii, Arapii, Mavritanii, Cartaghenii, Râmlenii, Frâncii, Goșii, Ghepidii, Franțozii, Țimbrii, Hunii sau Ungurii, Vandalii, Elanii și alți strămoși a Franțozilor, Nemșilor, Slovacilor și Liteveni, ades să rădica de mergea într-acele părți a Apusului, ca la locuri calde și bogate și de odihnă. Și care niam era mai puternic, acela să așăza. Că așea era de dinste bișugul acelor locuri, pentru mademurile aurului, argintului în **Ișpaniia**, cât Hanibal Cartaghenul, până au stăpânit acolo, în tot anul lua câte 12 buți de aur venit dintr-acei munți, precum mărturisescu de acestea Plinie și Iustin³⁵¹.

Desigur, multe dintre informațiile prezentate mai sus sunt legendare și profund hiperbolizate, chiar dacă păstrează și elemente desprinse din realitate. Originea iberilor a rămas până astăzi un mister, actualmente vehiculându-se ideea că ar fi provenit din bazinul Mării Mediterane. Afirmăția lui Nicolae Costin ca „au pus Irachie la strâmtorile mării doi stâlpi, care despartu Ișpania de Mavritania și de Africa”, amintește de vechiul nume dat strâmtorii Gibraltar, „coloanele lui Hercule”.

Este posibil, totuși, ca în acest text, Nicolae Costin să fi confundat pe iberi cu georgienii, întrucât aceștia din urmă erau denumiți în perioada medievală iviri.

³⁵¹ Nicolae Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, ediție de Ioan Șt. Petre, București, 1942, p. 82–83.

În legătură cu istoria romană a Spaniei, cronicarul afirma:

*Calimpiari apoi cu cheltuiala lui Filip al doile, craiu a **Ispanii**, au săpat slovele, și pe urmă cu meșteșug de Alfonsu Țicaon tipograful, au găcut table 131, scrisă acea istorie și le-au trimis pentr-alte țări întru pomenirea lui Traian **Hispanul**, împăratului Râmului³⁵².*

Din acest fragment, rezultă că Nicolae Costin era la curent cu opera lui Alfonso Chacón, *Historia utriusque Belli Dacici a Traiano Caesare Gestii*, probabil ediția din 1616, care a cunoscut o largă răspândire în Europa, un exemplar găsindu-se și la Sibiu, în biblioteca baronului von Brukenthal.

Alte referințe privesc evenimente mai recente, începând cu sfârșitul secolului al XV-lea. Dintre acestea, unul din ele are în vedere războiul pe care spaniolii l-au purtat contra francezilor în anul 1500 pentru Neapole, pe care, în cele din urmă, și l-au anexat: „Într-acestaș an mari războaie s-au făcut în Italia, bătăndu-se Hispanii cu Franțozii pentru crăia Neapole³⁵³”.

O ultimă referire la Spania este în legătură cu asediul asupra Vienei, din 1529, confruntare la care s-au aflat, de partea creștinilor, și oști ale lui Carol Quintul:

*(...) împăratul cu oștile au mersu dreptu la Beciu și bătăndu-l cu tot feliul de arme o lună întrigă, apărat fu de **Salmaș Hispanul** cu mare vitejie³⁵⁴.*

Acestea sunt informațiile directe pe care Nicolae Costin le transmite în lucrarea sa despre Spania. La acestea, se cuvine menționată observația lui Gabriel Stempel, care constata că:

Letopiseșul folosește un bogat material de referințe, din rândul căruia nu lipsește nici opera lui Guevara, la care se adresează atunci

³⁵² *Ibidem*, p. 134.

³⁵³ Nicolae Costin, *op. cit.*, p. 308.

³⁵⁴ *Ibidem*, p. 380.

*când vorbește despre cucerirea Daciei și împrejurările morții lui Decebal*³⁵⁵.

În cea de-a doua redacție a *Letopisețului*, publicată la subsol de Ioan Șt. Petre la pagina 120, Nicolae Costin scria:

Iar într-alt chip aflu la cartea lui Marc Avrelie care au stătut împărat Râmului, pe urma lui Traian al patrilea împărat, la ani de la Hristos 161, căriia Curțius zice Ceasornicul domnilor, cum să fie dus pre Decheval viu la Râm, împreună cu un fecior al lui, arătându-se Traian biuritoriu asupra lui.

Același Gabriel Ștrempel evidențiază diverse influențe ale *Ceasornicului* asupra *Letopisețului*, amintind, în acest sens, *Predoslovia*, ce „vădește stilul propriu *Ceasornicului*”³⁵⁶.

Influențe se mai regăsesc în unele titluri de capitole, precum „Domnilor buni și înțelepți oglindă trebuie să fie faptele trecute a trecuților domni; cele bune și de laudă să le urmeze, iar de cele rele și de hulă departe să fie”³⁵⁷.

³⁵⁵ Antonio de Guevara, *Ceasornicul domnilor*, traducere din limba latină de Nicolae Costin, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1976, p. XXXV.

³⁵⁶ *Ibidem*, p. XXXVI.

³⁵⁷ *Ibidem*, p. 429.

VIII. 2. Dimitrie Cantemir

Dimitrie Cantemir a fost, cu siguranță, un *homo universalis*. Cunoscute sunt preocupările sale extrem de variate și precise în ceea ce privește originea românilor, obiceiurile moldovenilor, istoria Imperiului otoman. Acești itemi constituie pilonii de bază ai unei scriituri moderne, critice, unde autorul se comportă aiudoma unui veritabil cercetător profesionist, indicându-și sursele citate, la care regăsim un număr important de autori latini, bizantini și, inclusiv, compatrioți ai săi moldoveni. În acest sens, în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Cantemir îi citează pe antecesorii săi, Miron și Nicolae Costin.

Prin urmare, demersul de a oglindi imaginea Spaniei la cronicarii români și-a găsit ecoul dorit și așteptat și în scrierile lui Cantemir, atât în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, cât și în *Istoria Imperiului Otoman. Creșterea și scăderea lui*, existând informații, unele dintre ele întâlnite și la alți cronicari, altele inedite și extrem de consistente și de solid construite, privitoare la Spania.

Am grupat aceste informații în cinci categorii: Spania legendară, Spania romană, Spania vizigotă, Spania musulmană și Spania habsburgică.

Spaniei legendare, îi dedică Dimitrie Cantemir următoarea aserțiune:

Pre la anul mai denainte de întruparea Cuvântului și Fiiului lui Dumnădzău 1193, iară de la zidirea lumii 4313, mare pârjol și zarvă și nepotolită gâlceavă s-au ațițat între greci troadeni și elladeni, a căriia dintăi pricină, precum scrie din Omir Diosonidot, cu patruzeci de ani mai denainte Iraclis (sau precum i-au mutat numele latinii Hercules) mai avusese război cu troadenii și cetate Troada izbândind, pre împăratul lor, pre Laomedont, încă omorâse și fără samă de troadeni robind, i-au dus cu sine la Ispanie și în Franția unde precum vor unii istorici, cu dâșșii au zidit cetatea Alexia³⁵⁸.

³⁵⁸ Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a româno-moldo-vlahilor*, ediție de Stela Toma, vol. I, București, Editura Minerva, 1999, p. 74.

Tot referitor la cetatea Alexia, Cantemir, în *Scara. A lucrurilor și cuvintelor carile sint mai de înșămnat într-acest hronic*, plasată la finalul *Hronicului*, făcea referire la „Alexia, cetate în Ispania de troadeni făcută”³⁵⁹.

În primul fragment, cronicarul moldovean amintea de campania lui Hercule împotriva Troiei pentru a-l pedepsi pe regele acesteia, Laomedon, cel ce-și uitase promisiunea făcută de a-l recompensa pentru că o salvase pe fiica sa, Hesiona, de un monstru ce voia să o devoreze. Hercule a ancorat în portul Ilion cu 18 vase și l-a învins pe Laomedon³⁶⁰.

Cât despre cetatea Alexia, de fapt Alesia, ea a fost centru al triburilor celtice ale mandubilor din Galia centrală, locul ultimei mari confruntări dintre gali și romani³⁶¹. Dacă vom analiza ambele fragmente, vom constata că Dimitrie Cantemir se contrazice, prima dată afirmând că Hercule a zidit cu sclavii săi cetatea în Franța, în timp ce a doua oară plasează aceeași cetate în Spania. De fapt, afirmația sa este adevărată în primul caz, cetatea fiind identificată de către arheologi în Franța, lângă localitatea Alise-Sainte-Reine³⁶².

Referințele grupate sub denumirea de Spania romană redau amănunte distincte. Trei dintre mărturiile fac referire la originea hispană a doi împărați, Traian și Teodosie cel Mare. Despre Traian, cronicarul întărește informația deja cunoscută de la Miron Costin, și anume că s-a născut în Italice, aproape de Sevilla: „Ulpus Traian, precum îi scrie Victor, fost-au născut în cetatea Tudertina, iară Dion și Evtropie scriu să fie fost din Italice, care iaste în **Ispanie**”³⁶³.

Originea hispană a lui Teodosie cel Mare este atestată în două ocazii. Prima dată, se precizează că:

Deci după depărtarea lui Constans de la Dachia spre Italia până pre la vremile lui Grațian/ împărat, Dachia noastră împreună cu Thrachia și Machedonia tot supt un dregătoriu au fost; iară supt acest

³⁵⁹ *Ibidem*, vol. II, p. 186.

³⁶⁰ Sofia Soulis, *Greaca Mitologia*, Brașov, Editurile Michalis Toubis, 1995, p. 67.

³⁶¹ Horia C. Matei, *Enciclopedia antichității*, București, Editura Meteora Press, 2000, p. 20.

³⁶² *Ibidem*.

³⁶³ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, vol. I, p. 168.

împărat năpădirile gotthilor mai mult îngreindu-să, Grațian au chemat de la **Ispania** pre Theodosie Marele și singur apărătoriu și stăpânitoriu acestor țări să fie l-au poftit, socotind adecă Grațian, foarte înțelepțește, precum că ostenințele și laudele lui Traian nu poate altul să le ție și să le poarte fără numai altul ca Traian, adecă Theodosie³⁶⁴.

În cuprinsul *Hronicului*, aceeași informație se va repeta:

*Iar Grațian, vădzând că într-atâta primejdie ce vinisă împărăția cu gothii și socotind că singur în toate părțile să agiungă și să chivernisască nu va putea, au trimis la Theodosie (carile apoi s-au numit cel Mare) și, de la **Ispanie** aducându-l, l-au luat soție la împărăție, leat 379³⁶⁵.*

Pentru a înțelege mai bine evenimentele din cele două pasaje, precizăm că, în ceea ce privește locul nașterii lui Teodosie, există ipoteza să se fi născu**t** la Cauca (situată în *Hispania Chartaginensis*), azi orașul Coca din provincia Segovia (ce aparține comunității autonome Castilla y León)³⁶⁶.

Dincolo de acest aspect interesant și pentru a contextualiza fragmentele expuse, ar mai fi de adăugat că Teodosie fusese chemat de către împăratul Gratian, același care ordonase ca tatăl său să fie ucis, pentru a face față pericolului reprezentat de atacurile goților. După executarea tatălui, Teodosie se retrăsese la moșia personală din Hispania, de unde va fi rechemat în anul 378³⁶⁷.

Pentru procesul romanizării Hispaniei, Cantemir va apela la o mărturie a istoricului Titus Livius:

Al noalea consul au fost Fulvius (...) la anul mainte de Hristos 178. În anul acestora războaie nu se pomenesc. Ce la anul mainte de Hristos scrie Livius pentru sfârșitul lui, precum având războiu cu

³⁶⁴ *Ibidem*, p. 13.

³⁶⁵ *Ibidem*, p. 226.

³⁶⁶ Ricardo de la Cierva, *op.cit.*, p. 113.

³⁶⁷ Eugen Cizek, *Istoria Romei*, București, Editura Paideia, 2002, p. 552.

*năroc asupra ispanilor și zidind în numele nărocu/lui o capiște în Spania, foare împodobită au vrut să o facă (...)*³⁶⁸.

Din cele relatate rezultă că, pentru romani, cucerirea Hispaniei nu a fost ușoară, dacă au hotărât să sărbătorească cucerirea făcută „cu năroc”, înălțând un templu („capiște”) în Hispania. Că nu a fost deloc o cucerire ușoară o atestă chiar perioada cât a durat ocuparea și pacificarea noii provincii. O primă etapă s-a produs între 218 și 197, înglobând teritoriile locuite de iberi, răspândite în întreaga Spanie, care au asimilat repede romanizarea, învingându-i pe cartaginezi³⁶⁹. De fapt, cucerirea Hispaniei a avut pentru romani, dincolo de scopul extinderii teritoriale, și o altă țintă: înfrângerea lui Hanibal, care își avea baza de operațiuni în Hispania. Aceasta constituia cheia celui de-al doilea război punic. Cucerind-o, romanii stopau aprovizionarea trupelor lui Hanibal.

În cea de-a doua etapă, romanii s-au concentrat asupra cuceririi centrului și vestului Peninsulei Iberice, între 155 și 133, cucerirea definitivă producându-se târziu, în vremea lui Octavianus Augustus, în 29–19, decada marcând pacificarea definitivă a nordului, o zonă greu de dominat, stăpânită în perioada preromană de asturi, cantabri și basci, astăzi locuitori ai regiunilor Asturias, Cantabria și Euskadi (Țara Bascilor) din nordul peninsulei Iberice³⁷⁰. Desăvârșirea procesului de romanizare a fost realizată în a doua jumătate a secolului I, când tuturor locuitorilor din Hispania li s-a acordat condiția juridică a latinilor, măsură ce mai fusese luată de romani la asemenea proporții doar în cazul Siciliei și Galiei Narbonense³⁷¹.

Un alt element al istoriei Spaniei romane este legat de tetrarhia instaurată de împăratul Diocletian, potrivit căreia, acesta stăpânea Tracia, Egipt și Asia; Galerius avea în stăpânire peninsula Balcanică, exceptând Tracia, Maximianus domnea peste Italia, Hispania și

³⁶⁸ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, vol. I, p. 101.

³⁶⁹ Fe Bajo Álvarez, *España antigua y medieval*, în „Historia de España”, Madrid, Editorial SGEL, 2002, p. 23–26.

³⁷⁰ *Ibidem*.

³⁷¹ Teodor Sâmbrian, *Instituții de drept roman*, Craiova, Editura Sitech, 2009, p. 63.

Africa, iar Constantius Clorus, peste Galia și Britania. Împărțirea Imperiului Roman în tetraihii este evocată și de către Cantemir:

(...) *Dioclitian la Eghipt, Maximian la Africa, Armentarie la răzsărit, iară Constantin la **Ispaniia** s-au orânduî*³⁷².

Afirmația este, și în acest caz, corectă³⁷³.

Relatând despre drumul sarmaților, autorul *Hronicului* nota:

*Ca aceaste și mărturisește și împotrivicul neamului românesc Sarniție, carte 4, cap. 1 și carte 3, cap. cel de pe urmă, scrie: De la Constantin, dzice, Marile, până la Valentinian, drumul cel bătut a sarmaților (...), pe deasupra Pannoniiei au fost și au fost trecând spre Dunăre peste apa Sola, Vag și Raba; (...) cinci stări sau așezări se însămneadză; (...) a cincea în **Ispanie***³⁷⁴.

În descrierile lui Cantemir, urmează trei referiri la poziția geografică a Hispaniei, plasând-o lângă Galia și, după împărțirea imperiului între Arcadie și Honorius, în Imperiul Roman de Apus.

(...) *și acolo de ciia au lăcuit vandalii până la vremile lui Arcadie și a lui Honorie, adecă ani 130. Apoi fiind chemați de maghistrul oștilor lui Honorie în Gallia, de acolo au trecut la **Ispanie***³⁷⁵.

*Și așe, veri războaie pre Dunăre, veri trecători au avut, toate mai sus de Dachia au fost, spre părțile țării ungurești; și pe acolo trecea la Italia, la Gallia, la **Ispania** și de acolo și la Africa*³⁷⁶.

Așijderea toată împărăția să împărția în doă părți prințipale: în răzsărit și în apus. Deci împărăția apusului să despărția în doă stăpâniri mari și de frunte; în Gallia și în Italia. Deci Gallia avea în

³⁷² Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, vol. I, p. 202.

³⁷³ Eugen Cizek, *op. cit.*, p. 526.

³⁷⁴ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, vol. I, p. 208–209.

³⁷⁵ *Ibidem*, p. 208.

³⁷⁶ *Ibidem*, p. 240.

sine crăiia Galii, a Ispaniui, a Britanii și a Ghermanii. Iară Gallia avea avea provinții, adevă domnii, supt acea crăiie 17, Ispania ⁷³⁷⁷.

Este de remarcat că, din prima referință despre poziția Hispaniei lângă Galia rezultă, pe lângă caracterul geografic, și faptul că vandalii, au trecut din Galia în Spania. La 31 decembrie 406, alanii și suevii treceau Rinul înghețat, și în următorii trei ani, au jefuit Galiile. De aici, au trecut într-adevăr în Hispania, pe care au jefuit-o în anii 409–411 ³⁷⁸, cu excepția provinciei Tarraconense, ce în perioada ei de maximă extindere, cuprindea întreg teritoriul Spaniei, cu excepția sudului, unde se afla provincia Baetica.

La începutul epocii creștine, a avut loc, în anul 343, la Sardica (Sofia de astăzi) un conciliu convocat de papa Iuliu I și împăratul Constantius, la care au participat 170 de episcopi orientali și occidentali. Aici s-a stabilit supremația definitivă de jurisdicție a Bisericii de la Roma asupra tuturor celorlalte biserici ³⁷⁹. În *Hronicul* său, Cantemir remarca și prezența Hispaniei:

Această mărturie ni dă Theodoric istoricul besericesc, carte 2, cap. 8, unde scrie pentru soborul carile supt Constans la anul 347 s-au făcut la Sardica (care acmu să chiamă Sofiia), și ales în titlul cărții de obște, carea scriind sinodul către toți, așe pomenește: <Sfântul săbor carile, cu darul lui Dumnădzău, s-au adunat în Sardica, den Roma, Ispania, Gallia (...) ³⁸⁰.

Astfel se încheie seria cunoștințelor oferite de Cantemir despre Spania romană. În ordine cronologică, urmează un set de patru informații despre Spania vizigotă.

Așé ispanii ce sint, fără numai gotthi carii pre la anul 414 în Ispania intrând, pre această de acmu a Ispaniui crăie au întemeiat? ³⁸¹

³⁷⁷ *Ibidem*, p. 211.

³⁷⁸ Eugen Cizek, *op. cit.*, p. 561–562.

³⁷⁹ <http://www.profamilia.ro/istorie.asp?antev=21>

³⁸⁰ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, vol. I, p. 218.

³⁸¹ *Ibidem*, p. 10.

Într-adevăr, după cum se desprinde și din relatarea lui Cantemir, goții au invadat Hispania în anul 414, rămânând până în 711, an în care musulmanii au pătruns în Peninsula Iberică. Cert este că populațiile migratoare sunt cele care au fecundat elementul roman, dând naștere popoarelor actuale, drept pentru care și vizigoții au constituit, în cazul Spaniei, un puternic catalizator.

Cuvintele lui Cantemir revelă, în acest sens, faptul că vizigoții au pus temelile „crăii Ispaniei”, o afirmație întărită în trei ocazii, sub aspecte foarte ușor diferite:

*Dupe Farmund, ficiorul lui Clodie, la anul 428 sau 429/ adecă 5 ani mai pre urmă de moarte lui Honorie trecând apa Renul el întâi au intrat în Gallie și pă[nă] la anul 445 au tot lățit de ciia crăiia, căriia acmu îi dzic a franțozilor. Așé pe aceastași vreme, visegotthii temeliiile crăiia **Ispaniia** au pus, precum și vandalii, sfevii, ostrogothii, fietecarii crai alegându-și, în multe crăii și domnii s-au făcut³⁸².*

*Arcadie murind au stătut la împărăția răsăritului fiul lui, Theodosie, fiind cucon numai de opt ani. Într-a căruia anul dintăi Alaric, domnul gotthilor (...), sculându-se cu mulțime de gotthi, alani și svevi și lăsind acmu Gallia deșartă și pustie au intrat în **Ispanie**, oct. 15, purcegând³⁸³.*

*După acesta, Alaric (și acesta a gotthilor craiu) din familia Balthică (dzic unii să fie fost ficiorul lui Radagait) încă sculându-se, întâi au prădat Greția și acolo câtva zăbăvindu-se, apoi cu porunca lui Stilihon voievodul lui Honoric (carile vrea să ia Illiria din stăpânirea lui Arcadie și să o supue supt a lui Honorie) au trecut cu taifoa lui după ciialalți la Italia, unde multe prădzi făcând, până mai pre urmă și Roma au izbândit, apoi acestuia următori supuind Gallia și **Ispania** și Africa, acolo împărăția visegotthilor au întemeiat³⁸⁴.*

³⁸² *Ibidem*, p. 244.

³⁸³ *Ibidem*, p. 242.

³⁸⁴ *Ibidem*, p. 233.

O singură informație nu corespunde realității. În textul său, cronicarul pune întemeierea regatului spaniol vizigot pe seama lui Alaric, care murise în anul 410, înainte de cucerirea Hispaniei romane, acțiunea fiind dusă la bun sfârșit de urmașul lui Alaric, Ataulf, cel care s-a căsătorit cu sora împăratului Honorius, Gallia Placidia³⁸⁵.

În *Scara. A lucrurilor și cuvintelor carile sint mai de înșămnat într-acest hronic*, Cantemir include două lămuriri ce fac referire la vizigoți și Spania: „Alaric, domnul gotthilor(...) Ieșind din Gallia, intră în **Hispana**”³⁸⁶ și „Visegotthii tot gotthi (...) supun **Ispania**, Gallia și Africa”³⁸⁷. Prima dintre ele comportă aceeași inadverență, făcând confuzie între Alaric și Ataulf, considerând în mod eronat că Alaric ar fi supus Hispania.

Spaniei musulmane îi rezervă Dimitrie Cantemir, în *Hronic*, o afirmație, din care aflăm că:

*Pe vremea acestor împărați (Manoil Comnenos, Konrad al III-lea, n.n., O.A.S.), papa Evghenie iarăși au îndemnat toată creștinătatea Evropii asupra varvarilor (...) Deci, leat 1147, cu toții strângându-să, cine încătro să margă ș-au ales. Și așe, asupra serachenilor, carii **Ispanie** cuprinsese (...)*³⁸⁸.

În fragmentul de mai sus, relatarea se concentrează în jurul celei de-a doua cruciade, când creștinii au avut ca scop eliberarea Edessei, cucerită de musulmani în 1144. Musulmanii contra cărora porniseră creștinii sunt acei „seracheni, carii **Ispanie** cuprinsese” în 711, în urma înfrângerii vizigoților la Guadalete. Reconquista pornise deja din regiunea Asturias, în nordul Spaniei, prin bătălia de la Covadonga, din 722.

Aici se opresc referințele *Hronicului* despre Spania. Ele abundă în detalii extrem de variate și de pertinente, dovedind o dată în plus, că Dimitrie Cantemir a fost posesorul unei înalte erudiții.

³⁸⁵ Ricardo de la Cierva, *op.cit.*, p. 121.

³⁸⁶ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, vol. I, p. 186.

³⁸⁷ *Ibidem*, p. 191.

³⁸⁸ *Ibidem*, vol. II, p. 84.

În continuare, vom înfățișa informațiile din *Istoria Imperiului Otoman*, canalizate în direcția evenimentelor ce au definit istoria Spaniei în timpul dominației dinastiei de Habsburg.

În prima parte a *Istoriei Imperiului Otoman*, Cantemir oferă numeroase date cu caracter istoric, deosebit de interesante, referitoare la evenimente importante, cu un ecou european pentru Spania și istoria sa, așa cum a fost episodul răscoalei moriscilor de la Alpujarras din timpul domniei lui Filip al II-lea sau bătălia de la Lepanto. Ambele sunt menționate de cronicar, care va sublinia și alte momente istorice, precum alianța antispaniolă încheiată între regele Franței, Francisc I, și sultan.

În ordine cronologică, există mai întâi o mărturie privitoare la campania antiotomană din Bosnia din 1535, la care a luat parte și Spania:

*(...) pe acest timp un număr considerabil de Moldoveni, Poloni, Boemi, Germani și Spanioli se întrunesc în mod voluntar, fac o invazie în Bosnia și împresoară Sulia*³⁸⁹.

Cruciada antiotomană a reprezentat pentru spaniolii din vremea Renașterii, unul dintre principalele lor obiective. Pentru Carol Quintul și Filip al II-lea, lupta antiotomană a presupus continuarea Reconquistei, începută în 718 la Covadonga, încununată de eliberarea Granadei în 1492. În a treia decadă a secolului al XVI-lea, relațiile dintre Spania și Franța au devenit tensionate. O consecință a înrăutățirii relațiilor dintre Carol Quintul și regele Franței, Francisc I, a fost încheierea alianței acestuia cu turcii. Se ajunge până acolo, încât sultanul trimite trupe care să jefuiască teritoriile spaniole de pe coastă.

Momentul este remarcat și de Cantemir:

Soliman, care credea că nu trebuie să refuze nicio rugare a aliatului său, trimite pe Carli Eliberg cu o flotă mare contra Spaniei. Eliberg negăsind nici o rezistență pe mare, devastează coastele spaniole și unele coaste de prin prejur; adună spoliațiuni imense, face

³⁸⁹ Dimitrie Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman. Creșterea și scăderea lui*, partea I, ediție de Iosif Hodoșiu, București, Editura Societății Academice Române, 1876, p. 290.

*o mulțime de captivi, și pune foc la tot ce n-a putut lua cu sine. Această procedere a fost cauza că **Spaniolii** temându-se că Eliberg le poate face încă și mai mare stricăciune, și-au retras trupele din tot locul și le-au trimis contra lui³⁹⁰ ...*

Având motive întemeiate pentru a dori îndepărtarea turcilor din Europa, Spania nu a pregetat niciun moment și a trecut la ofensivă. Bătălia de la Lepanto din 1571 a constituit în opinia lui Cantemir:

(...) cel mai mare dezastru pentru otomani, ce au putut ei resimți de la pierderea încercată sub Ildirim Baiazid și până în ziua de astăzi³⁹¹.

Tot în anul 1571 se mai produce un eveniment important, încheierea răscoalei moriscilor din Alpujarras, izbucnită în urmă cu trei ani. Moriscii erau o categorie socială relativ controversată, fiind compusă din acei mauri care îmbrățișaseră religia creștină. Tensiunile dintre morisci și creștinii spanioli au durat până la 9 aprilie 1609, când regele Filip al III-lea a emis un decret prin care moriscii trebuiau expulzați.

Revenind la Alpujarras și la rebeliunea care a cuprins Spania în 1568, ea a fost provocată de decretul din 1566 ce limita libertățile religioase ale moriscilor. Edictul, conceput de inchișitorul general Diego de Espinosa, împreună cu Filip al II-lea, urmărea ca moriscii să abandoneze stilul de viață preponderent maur pe care încă îl mai duceau. Conform edictului, moriscii aveau la dispoziție trei ani să învețe limba castiliană, după care s-ar fi considerat o blasfemie folosirea limbii arabe pentru scris sau citit. Li se cerea, totodată, să renunțe la ceremoniile și la numele lor arabe. De fapt, motivul care stătea la baza acestei atitudini era temerea coroanei spaniole că, prin intermediul Granadei, ar fi putut avea loc un atac al musulmanilor asupra Spaniei, cunoscut fiind că unii morisci colaboraseră ca spioni cu turcii³⁹².

³⁹⁰ *Ibidem*, p. 311–312.

³⁹¹ *Ibidem*, p. 330.

³⁹² Joseph Pérez, *La España de Felipe II*, Barcelona, Editorial Crítica, 2000, p. 153–162; Manuel Fernández Álvarez, *Felipe II y su tiempo*, Madrid, Editorial Espasa, 2004, p. 455–466.

Rebeliunea moriscilor din Granada nu a găsit sprijin în alte regiuni ale Spaniei, dar a avut succes la Alpujarras, o zonă din sudul Spaniei, care include astăzi o parte din provinciile Granada și Almería. Începutul mișcării i-a surprins pe Filip și *armada* sa în Țările de Jos. Liderul rebeliunii era Fernando de Córdoba y Valor, descendent din califii de Córdoba, care a și revenit la numele său arab de Aben Omeya³⁹³.

Rebeliunea a primit sprijin militar și economic din Alger. La începuturile sale, în 1569, mișcarea număra aproximativ 4000 de oameni, pentru ca în 1570 să dispună de 25.000, grație berberilor și turcilor care o sprijineau, sperând ca astfel să obțină slăbirea regatului lui Filip³⁹⁴. Deoarece situația risca să devină extrem de periculoasă, don Juan de Austria a intervenit în fruntea unor trupe, împărștiindu-i pe morisci în alte comunități, precum Galicia, Castilla y León sau La Mancha, pentru a evita regruparea lor. Acestei măsuri i-a urmat în 1609 decretul de expulzare a moriscilor.

Iată cum prezenta Cantemir cele întâmplări:

*În anul Hegirei 978, Saracenii care au rămas în **Spania**, și care suferiseră deja foarte mult sub domnia creștinilor, au apucat armele, au ocupat Garba și au proclamat de rege al lor pe Mansur din familia Beni Achmer. Și mai mult: ei au atacat cu vigoare pe **Spaniolii**, i-au învins și le-au cauzat multe și mari pierderi. Cu toate acestea, ei vedeau bine că sunt cu mult mai slabi decât ca să poată rezista lung timp puterii **Spaniolilor**; așa că au trimis delegați la Selim, rugându-l să le dea ajutor contra acestora, ca împotriva unui inamic comun al musulmanilor*³⁹⁵.

În doar câteva fraze, Cantemir a surprins întreaga esență a evenimentului. De fapt, dacă ar fi să reducem totul la o sintagmă, a fost vorba, și în acest caz, de neînțelegerile dintre musulmani și creștini. O luptă care a început cu prima cruciadă și care s-a prelungit în permanență, revenind cu și mai mare vigoare după momentele de acalmie.

³⁹³ *Ibidem*.

³⁹⁴ http://es.wikipedia.org/wiki/Rebeli%C3%B3n_de_las_Alpujarras

³⁹⁵ Dimitrie Cantemir, *op.cit.* ..., partea I, p. 327–328.

Cantemir și-a continuat incursiunea în istoria recentă a Spaniei, făcând referire la unul dintre numeroasele războaie turco-venețiene (în cazul de față este vorba despre cel din 1648–1669), soldat cu cucerirea garnizoanei Grambusa de către turci, eveniment petrecut se pare, după cele relatate de Cantemir, din cauza trădării unui spaniol:

*Între Venețiani și Turci curgea bellulu pe acestu timpu mai multu cu artificiu decâtu cu arme. Așia Turcii ocupară Garbusa, unu castelu în Candia, aproape impenetrabilu, prin trădarea unui oficiaru **spaniolu** cu numele **Aloisiu** care era în garnisona. Elu dicea că gubernatorele de Ragusa ia desonoratu pe femeia lui, și fiindu-că nu avea altu midi-locu de a-și resbuna pentru acesta rușine, elu și stegariulu seu Joseph concepură planulu perniciosu de a dejuca cetatea pe mâna Turciloru; ceea ce pușinu după aceea le-a și succesu. Turcii în recompensă le-au datu libertate de a se neguțiatori în Constantinopole cu orice va voi fără taxă; afară de acesta i-au assecuratu atâta lui câtu și stegariului, care au luat parte la trădarea cetăției, le-au promis câte doi lei pe totă diua. La începutu Turcii și-au țienutu cuventulu, și le-au datu nu numai remunerațiunile promise, dar i-au și onoratu încă și cu alte privilegiuri și distincțiuni; pote cu intențiunea de a atrage și pe alte garnisone a le imita esemplu. Dar vedundu că unghiția corupțiunei nu vre să prindă, le-au redusu salariiele mai ântăiu la diece corone, apoi la doue, și în urmă le-au substrasu cu totulu, asia în câtu au fostu necesități a deschide o popină pentru a-și câștiga subsistenția de tote dilele. **Aloisiu** s-a offeritu de mai multe ori la curtea ottomană, ca decă i se va da la dispozițiune unu vasu resbellu, elu va nimici tota flota venetiana prin unu focu artificiale, ce este invențiunea sa propria. Dar inviatu la Constantinopole se facă o probă cu artea sa, elu a răfusat a descoperi înainte de timpul secretului invențiunei sale și aretă numai unele vase de feru și alte instrumente, cu cari affirma că pote să arunce foculu la o anumită distantia. Dar Turcii n-au fostu satisfăcuți cu acesta și temendu-se ca nu cumva se fie o trădare la midi-locu, n-au vrut se-i credă, și nici nu i-au concrediutu comanda asupra vre-unui vasu de resbellu³⁹⁶.*

³⁹⁶ *Ibidem*, partea a II-a, 1878, p. 649–650.

Din păcate pentru demersul inițiat, până în prezent, identitatea personajului principal din fragment rămâne un mister, lecturile efectuate neclarificând problema.

Detaliile oferite de Cantemir sunt pertinente, corecte într-o proporție covârșitoare, redade logic și judecate temeinic, fără a fi decontextualizate, ceea ce se transformă în fiecare dată într-un handicap pentru orice informație, oricât de interesantă ar fi ea. Prezentarea informației *in situ*, „îmbracă” altfel evenimentele, conferindu-le o personalitate puternică și convingătoare.

Spania lui Cantemir este o Spanie vertebrală în niciun moment al istoriei sale, prezentată în scrierile lui Cantemir, ea nefiind lipsită de fermitatea unei mari puteri europene.

VIII.3. Relatări minore din cronici multiple muntene și moldovene

(*Cronica lui Azan* Grigore Ureche, Constantin Cantacuzino, Ion Neculce, *Cronica Ghiculeștilor*, *Cronica anonimă a Țării Românești*, Radu Popescu).

Despre Spania s-a scris nu numai în mari cronici, precum cele ale lui Dimitrie Cantemir sau Miron și Nicolae Costin, unde informațiile sunt destul de abundente și consistente. Când vorbim despre cronici mari nu avem intenția de a le categorisi pe celelalte, în mai mult sau mai puțin importante ca valoare generică, ci doar din punctul de vedere al numărului și diversității referințelor despre Spania.

Informațiile din cronicile pe care le vom expune în continuare se împart și ele în câteva categorii, fiecare având o temă în jurul căreia gravitează. Prima categorie are ca subiect principal Spania romană, procesul de romanizare și, ca rezultat, apariția de noi popoare și limbi. Toate aceste aspecte se regăsesc în *Istoria Țării Românești* a stolnicului Constantin Cantacuzino.

Mai întâi, stolnicul face referire la cucerirea orașului Numancia de către romani, eveniment petrecut în anul 134 î. Hr. Locuitorii orașului, asediat în multe rânduri de către romani, au cedat în cele din urmă. Luptătorii și-au ucis familiile și apoi s-au sinucis, dând naștere unei adevărate legende despre Numancia, căreia Cervantes i-a dedicat una dintre piesele sale de succes, tragedia *El cerco de Numancia* (*Asediul Numanciei*), descriind rezistența eroică a locuitorilor în fața armatei lui Scipio Africanul.

Despre război, Constantin Cantacuzino scria:

Așa Numanții cetății marei și frumoasei în Spania Știpionu Emyliu, și minunatului pe atunce Corinthului în Elada Mummius au

*făcut, den temelie sfârâmându-le și risipindu-le, pentru că supuse fiind lor, iale să hicleniia și ucidea pe romani*³⁹⁷.

Următoarea informație redată de stolnic reprezintă un leitmotiv pentru multe cronici, amintind de originea hispană a împăratului Traian, ceea ce dovedește preocuparea cronicarilor pentru perioada romană: „Ulpie Traian, carele să trăgea de neam **spaniol**”³⁹⁸.

În fine, mai există două știri, corelate prin referința pe care o fac la apariția Imperiului roman de apus, „(...) s-au osebit **spaniolii**, franțozii, nemții”³⁹⁹.

Totodată, remarca făcută cu privire la limbile romanice este cât se poate de interesantă:

*(...) dachii aceia carii era, învățând de la romani limba letinească, pentru-atâtea ai lor supuși fiind, și cu dânsa deprinzându-se, o făcuse apoi că iaste a lor de o moșie și au ținut-o. Carea după aceia mai pe urmă stricând-o în acest feliu au venit și au rămas, precum și astăzi iaste; așa făcând cum și **ispanii**, (...) adică **spaniolii** (...) Care neamuri ei încă pînă astăzi n-au a lor o limbă, (...) ei dintr-a romanilor țin, rău și grozav stricând-o”⁴⁰⁰.*

Astfel, înțelegem că limbile romanice nu ar fi limbi de sine stătătoare, ci doar o „stricare” a limbii latine.

Urmând linia informațiilor conținute de cronicile românești despre Spania, o a doua categorie are în centrul atenției figura interesantului personaj Ioan Iacob Herculid, mai cunoscut în istoriografie ca Despot Vodă. Fost militar în armata lui Carol Quintul, Ioan Iacob Heraclid a venit în Moldova cu scopul de a-l răsturna pe domnitorul Alexandru Lăpușneanu.

După o primă tentativă nereușită, s-a refugiat în Transilvania, unde a primit sprijinului nobilului Albert Laski și al fratelui lui Carol

³⁹⁷ Constantin Cantacuzino Stolnicul, *Istoria Țării Românești*, București, Editura Academiei Române, 1991, p. 70.

³⁹⁸ *Ibidem*, p. 65.

³⁹⁹ *Ibidem*, p. 105.

⁴⁰⁰ *Ibidem*, p. 87.

Quintul, Ferdinand. A revenit cu o armată de mercenari, cuprinzând și militari spanioli, și la 10 noiembrie 1561 l-a înfrânt pe Lăpușneanu la Verbia, încoronându-se domn al Moldovei.

Despre armata cu care Despot a pătruns în țară, cronicarul Grigore Ureche spunea:

*Ci măcar că deodată au alinat lucrul, iară mai apoi Despot de iznoavă mai bine s-au gătit luând într-ajutoriu pre Albrichtiu Laschii și au untrat în țară cu nemții, cu șvezii și cu **spanioli** și cu leși și cu cazaci⁴⁰¹.*

La scurt timp după preluarea domniei, într-o scrisoare trimisă din Vaslui la 11 decembrie 1561 preoților polonezi la Socki și Filipowski, Despot își exprima intenția de a acorda azil numeroșilor persecutați din motive religioase, ce proveneau din Franța, Spania, Germania și din alte locuri, cărora le făgăduia „ (...) „deplină și creștinească libertate și puțința de a locui (...)”, precum și „ajutor ca să-și construiască orașe (...)”, inclusiv „pământuri și cele necesare traiului”⁴⁰². Protejând propaganda protestantă, în serviciul căreia pusese școala de la Cotnari, Despot și-a atras ostilitatea marilor boieri, sprijiniți de clerul ortodox. În fruntea nemulțumiților s-a aflat hatmanul Ștefan Tomșa. Acesta a reușit să îl convingă pe Despot să-i dea o parte din mercenarii de care el era înconjurat. Iată ce relatează cronicarul moldovean Azarie în cronica sa.

Dumnezeu, care vede toate cele ascunse ale oamenilor, cu judecățile pe care el singur le știe, a descoperit acest sfat unor boieri mari din sfatul domnesc și au urzit în acest chip împotriva lui Despot: Era deci un om oarecare între boieri, un anume Tomșa frumos la înfățișare, viteaz, cu mâini puternice, cu piept tare, cu inimă îndrăzneată. Acesta deci a fost chemat de boierii mari și mai întâi l-au legat cu

⁴⁰¹ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție de P. P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958, p. 173.

⁴⁰² Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, 2, *De la mijlocul secolului al XIV-lea până la începutul secolului al XVII-lea*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 292.

*jurăminte cumplite și atunci i-au descoperit sfaturile ascunse și fiind om de bună nădejde s-au încredințat. El, avînd dragoste caldă pentru dreapta credință, a primit sfatul lor. S-au dus și la Despot și au băgat teamă în inima lui pentru năvălirea unui oarecare tâlhar prea vestit, anume Domitrașco. El, fără să judece, a trimis pe toți oștenii lui de frunte, nemți, unguri, **spanioli**, leși și alții și parte din sfat și din oameni și i-a încredințat, să le fie lor căpetenie Tomșa, neștiind ce fel este*⁴⁰³.

Pe drum, la Săpoteni, mercenarii au fost uciși, iar Ștefan Tomșa a fost proclamat domn (8/10 august 1563) de boierii răsculați.⁴⁰⁴ În continuare, cronicile românești se vor axa, cu precădere, pe trei aspecte politice, de o rezonanță majoră pentru raportul de forțe la nivel internațional: războaiele de succesiune la tronul Spaniei, al Austriei și al Poloniei.

Primul dintre războaie a fost cel pentru succesiunea la tronul Spaniei. Carol al II-lea al Spaniei nu a avut moștenitori. Inițial, prin testamentul întocmit, el îl lăsese ca unic moștenitor pe Josef-Ferdinand, prinț elector de Bavaria, în vîrstă de șase ani. Copilul murise însă după câteva luni, fapt ce l-a determinat pe Carol să redacteze un nou testament, prin care l-a numit moștenitor pe cel de-al doilea nepot al lui Ludovic al XIV-lea, Filip. Numirea era condiționată de renunțarea lui Filip la coroana Franței, deoarece era de neconceput ca Franța să domine Europa Occidentală de la Marea Nordului până la Mediterană. Ludovic al XIV-lea s-a lăcomit, proclamînd dreptul lui Filip al V-lea, devenit rege al Spaniei, la coroana Franței. Ca reacție la aceste acțiuni, la inițiativa lui Wilhelm de Orania, adversarii regelui Franței au constituit alianța de la Haga. Războiul a început în 1702 și s-a încheiat în 1713, prin tratatele de la Utrecht și Rastadt. Spania a fost marea învinsă, pierzând Țările de Jos în favoarea Austriei, în timp ce regatul Neapolelui și Sardinia asigurau împăratului dominația asupra Italiei.⁴⁰⁵

⁴⁰³ *Cronica lui Azarie*, în „Cronicile slavo-române din secolele XV–XVI,” publicate de Ioan Bogdan, București, Editura Academiei Române RSR, 1959, p. 143–144.

⁴⁰⁴ Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op.cit.*, p. 294.

⁴⁰⁵ Serge Berstein, Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol. III, traducere de Monica Timu, Iași, Institutul European, f.a., p. 255–259.

În țările române, evenimentul nu a trecut neobservat, fiind consemnat atât de către Ioan Neculce, cât și de *Cronica anonimă a Țării Românești*. Neculce observa că:

*Numai cu franțojii și nemții nu s-au putut aședza ș-au rămas tot să se bată. Pentru crăiia Țării **Spaniei** nu s-au putut învoi*⁴⁰⁶.

*Atuncea pre acee vreme, cu cîțiva ani mai nainte, să tot bâte Franțojul cu Neamțul pentru țara **Spaniei**, care de care să o iei, să o stăpânească, neavând craiu ...*⁴⁰⁷.

*Franțozul, cum au vădzut că să bate Neamțul cu Turcul, au și început a scorni și el gâlceavă cu Neamțul și a să bate cu **Ispaniia** ca să împiedice pre Neamțul*⁴⁰⁸.

La rândul său, *Cronica anonimă a Țării Românești* nota că:

*Întru aceste vrem murind craiul dela **Spaniea**, mare vrajbă s-au făcut între franțezi și între nemți vrând fieștecarele dintre dânșii să ia crăiea **Spaniei** și multe războaie au avut neamțul cu franțozul pentru acea țară. Însă în cea după urmă tot franțozu au biruit și au pus pe un nepot al lui craiu la scaunul **Spaniei**, de dânșul asculta. Numai o părțiea dintr-acea țară i-au dat franțozu neamțului, cât s-au îndurat și pentru ca să facă pace, precum au și făcut. Și după aceea n-au trăit mult craiul frănțozesc, ci de bătrânețe au murit, lăsând în locul lui pe un strănepot al lui*⁴⁰⁹.

În ordine cronologică, urmează succesiunea la tronul Austriei. Împăratul Carol al VI-lea s-a preocupat mult pentru a fi recunoscute drepturile fiicei sale, Maria Tereza, să i succeda la tron. Așa se

⁴⁰⁶ Ioan Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție de Alexandru Andriescu, București, Editura Minerva, 1986, p. 148.

⁴⁰⁷ *Ibidem*, p. 289.

⁴⁰⁸ *Ibidem*, p. 306.

⁴⁰⁹ *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717. Cronică anonimă*, ediție de Constantin Grecescu, București, Editura Științifică, 1959, p. 107.

specifică în Pragmatica Sancțiune. Frederic al II-lea s-a năpustit însă asupra Sileziei, fiind urmat de electorul de Bavaria, nepot al lui Carol al VI-lea, care și-a revendicat moștenirea prin regele Spaniei și al Sardiniei. Franța s-a implicat și ea, luptând de partea electorului de Bavaria⁴¹⁰.

Cronica Ghiculeștilor a remarcat importanța momentului, consemnând că:

Pe de altă parte, și Spania se pregătea împotriva Italiei, dar a fost împiedicat să pornească împotriva Italiei în anul acela (1745) atât pe uscat de către regele Sardiniei, pe care cu toate făgăduielile date nu reușiseră să-l atragă în alianța lor, cât și pe mare de flota engleză, care a fost pusă anume să păzească acel canal ca nu cumva oștile spaniole să izbutească să treacă în Italia⁴¹¹.

O ultimă categorie de informații de rezonanță pentru istoria relațiilor internaționale, se referă la războiul de succesiune la tronul Poloniei.

La moartea regelui August al II-lea, în 1733, problema succesiunii afecta Polonia. Cei doi pretendenți erau August al III-lea, elector de Saxa, nepotul împăratului și Stanislas Leczinski, fost rege al Poloniei, numit de Carol al XII-lea, devenit între timp socrul lui Ludovic al XV-lea. Succesiunea Poloniei s-a transformat în perioada 1733–1738 în război european. Aliați cu spaniolii și cu sarzii, francezii conduceau războiul contra Austriei. Accentul s-a deplasat treptat către rivalitatea dintre Habsburgii de la Viena și Bourbonii de la Madrid, problema poloneză trecând rapid pe locul doi⁴¹².

Acest moment a fost surprins de către Neculce:

Deci au și sculat pe craiul Spanii fără veste cu oasti și s-au coborât în Italia de-au luat câțiva cetăți de Anapole, cari le ține Neamțul⁴¹³.

⁴¹⁰ Serge Berstein, Pierre Milza, *op. cit.*, p. 322–323.

⁴¹¹ *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695–1754*, ediție îngrijită de Nestor Camarino și Ariadna Camarino Cioran, București, Editura Academiei RSR, 1965, p. 515.

⁴¹² Serge Berstein, Pierre Milza, *op. cit.*, p. 325.

⁴¹³ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 349.

Cronica Ghiculeștilor a oferit elemente mult mai detaliate, dedicând evenimentului câteva consemnări extrem de relevante:

*Așadar, toate acestea pe care împăratul le pune la cale împotriva lui Stanislav au făcut pe regele Franței, pe de o parte să trimită oști franceze împotriva lui, care să intre în hotarele împăratului, iar pe de altă parte să atâțe **Spania**, care fusese totdeauna aliata sa, să pornească război împotriva Italiei⁴¹⁴.*

*Oștile **spaniole** și franceze aflate acolo (la Mercy, n.n., O.A.S.) au găsit prilej să facă împotrivire tot ce au vrut, deoarece tabăra împăratului, împreună cu comandantul suprem, principele Eugen, se afla pe Rin⁴¹⁵.*

*După aceasta, a fost desăvârșită împăcarea între împărat, Franța și **Spania**. Tratatul de pace s-a făcut însă în dauna împăratului, deoarece a pierdut părțile cele mai frumoase din Italia, în afară de Toscana, care a fost înapoiată împăratului în schimbul Lorenei (...) Peste cele două Sicilii, adică peste Neapole și Messina, a fost pus rege Don Carlos, fiul cel mic al regelui Spaniei⁴¹⁶.*

Informațiile înfățișate până acum au creat o imagine destul de completă a principalelor probleme de politică internațională ale secolului al XVIII-lea, în cadrul cărora Spania a ocupat o poziție fruntașă. Dar norocul său a fost fluctuant, precum posesiunile sale. În continuare, vom prezenta câteva date disparate despre Spania, ilustrate în trei cronici românești.

De la Radu logofăt Greceanu, ni s-a păstrat o știre privitoare la Carol al II-lea al Spaniei:

*Venit-au octomvrie 18 și această veste dă la Beciu cum că și acel Carol al șasele, craiul **Ispaniii**, carele după răposarea fratelui lui, Iosif, puternecul împărat al romanilor, dă toți electorii și dă tot*

⁴¹⁴ *Cronica Ghiculeștilor*, ..., p. 357.

⁴¹⁵ *Ibidem*.

⁴¹⁶ *Ibidem*, p. 359.

celalalt sfat alegându-se și pohtind cu toții a-l avea în locul frăține-său și ca un diadoh împărățiii a le fi împărat și oblăduitoriu. Și așa cu toții la Frangofurt adunându-se cu toată podoaba și parisiia cea cuviincioasă împăraților, la ... s-au făcut coronația⁴¹⁷.

Radu Popescu (1650–1729), referindu-se la descoperirea Americii de către Columb, preciza că:

America, lumea cea Noao, o au aflat Criștov Columbul, călugăr frâncesc, cu cheltuiala Șpaniolului⁴¹⁸.

În *Cronicari greci carii au scris despre români în epoca fanariotă*, lucrare apărută în 1888 în traducerea lui Constantin Erbiceanu și cuprinzând cronici de autori greci și români din secolele XVIII–XIX, există două mărturii privitoare la Spania secolului al XVIII-lea. Una dintre ele aparține lui Chesarie Daponte și cealaltă lui Naum Râmnicianu, inclus la cronicarii greci, dar care de fapt era un român ce și-a scris cronică în limba greacă.

Călugărul și istoricul Naum Râmnicianu s-a născut într-o familie de preoți din Corbi (județul Argeș) în anul 1794 și a murit în 1838 sau 1839 la mănăstirea Cernica. În *Hronicul de la 1768–1810*, publicat de Constantin Erbiceanu în lucrarea mai sus amintită, acesta nota că în anul 1796:

Alexandru Ioan Ipsilant a doua oară. Pe timpul acestuia încă mai mult s-au întins în răspândire focul războiului în Franța. În lăuntru între regaliști și liberali, în afară cu Englezii, Germanii, Prusiacii, Șpaniolii și alții⁴¹⁹.

⁴¹⁷ Radu logofăt Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu Voievod (1688–1714)*, ediție critică de Aurora Ilieș, București, Editura Academiei RSR, 1970, p. 191.

⁴¹⁸ Radu Popescu vornicul, *Istoria domnilor Țării Românești*, ediție de Constantin Grecescu, București, 1963, p. 35.

⁴¹⁹ *Cronicul protosinghelului Naum Râmnicianu de la 1768–1810*, în *Cronicarii greci carii au scris despre români în epoca fanariotă*, traducere de Constantin Erbiceanu, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1888, p. 263.

Într-adevăr, revoluția franceză ce se încheiase cu decapitarea regelui Ludovic al XVI-lea, stârnise un val de emoție în Europa în rândul capetelor încoronate, care se temeau ca nu cumva efectele revoluției franceze să se extindă și în țările lor. În aceste condiții, principii italieni și regele Sardiniei, împreună cu principii germani, s-au alăturat Austriei și Prusiei, aflate deja în război împotriva Franței. Convenția nu a lăsat răgaz Olandei și Spaniei, care au declarat război⁴²⁰.

Cea de-a doua informație despre Spania din *Cronicari greci*, îi aparține lui Constantin Daponte, numit Chesarie în călugărie (1713/1714–1784). În 1735 a devenit secretar al domnitorului Constantin Mavrocordat, în Țara Românească, iar în 1741, când același Mavrocordat a fost numit pentru a doua oară domn al Moldovei, îl urmează și acolo în calitate de secretar. Și-a realizat studiile la București, cunoscând limba română. Materialul utilizat de Constantin Erbiceanu a fost, conform spuselor acestuia, chiar manuscrisul lui Daponte, intitulat *Catalogul istoric al oamenilor însemnați din secolul al XVII-lea, dintre care marea majoritatea au trăit în țările române Valahia și Moldova*, descoperit în Biblioteca Seminarului Veniamin de la Iași. Prin urmare, putem afirma că manuscrisul trebuie să fi fost redactat pe teritoriu românesc, în Moldova⁴²¹.

Spania este o țară despre Spania constituie un detaliu privind imaginea Spaniei care se perpetuase în mentalul colectiv al vremii. Ea apare în contextul laudei adusă de Chesarie țarului Petru I, unde autorul sfătuiește celelalte țări să nu se mai laude cu bogățiile lor și să slăvească Rusia:

*Să înceteze Spania de a se lăuda cu minele sale (...) și să se mărescă numai păzita de D-zeu Moscva*⁴²².

Informațiile despre Spania, prezentate în cronicile române, au conturat o imagine extrem de dinamică a acesteia, datorită multiplelor categorii de evenimente ilustrate și a diverselor perioade abordate. Din

⁴²⁰ Serge Berstein, Pierre Milza, *op. cit.*, p. 349.

⁴²¹ Constantin Erbiceanu, *Introducere la Cronicari greci...*, p. LXVI–LXIX.

⁴²² *Ibidem*, p. 146.

Antichitate până în contemporaneitate, cronicarii români s-au referit la Spania în operele lor. De la Azarie (secolul al XVI-lea) până la Dimitrie Cantemir (1673–1723) sau Naum Râmniceanu (1794–1838/1839) sunt peste două secole de istorie. Două secole în care Spania a evoluat în permanență ca prezență și imagine, jucând un rol important la nivelul relațiilor politice internaționale și, totodată, în plan cultural.

Spania se oglindește în operele cronicarilor români, căpătând o personalitate covârșitoare, intensificându-și capacitatea de iradiere, de transcendere și transgresiune a spațiilor culturale, într-un mediu românesc, a cărui capacitate de absorbție poate fi explicată doar prin deosebita valoare a personalităților sale naționale. Miron și Nicolae Costin, Dimitrie Cantemir, Constantin Cantacuzino sunt doar câteva dintre acele personalități capabile să disece și să interiorizeze orice fel de informație, redând-o într-un stil propriu și clar, veridic și autentic.

IX. Receptarea modelului cultural spaniol în spațiul românesc în secolul al XVIII-lea

IX. 1. *Ceasornicul Domnilor*

IX.1.1. Nicolae Costin și prima traducere în limba română a unui roman occidental

La sfârșitul secolului al XVII-lea, operele cu caracter parenetic tipic bizantine erau foarte des întâlnite, ele prezentând modelul de educație ce trebuia urmat de către moștenitorii domnilor, precum și principalele norme de comportament atribuite acestora. În literatura bizantină, cele mai cunoscute opere de această factură erau *Capitolele parenetice* ale lui Agapet către împăratul Iustinian, *Învățăturile lui Vasile Macedon către fiul său, Leon* și *Învățăturile lui Manuel Paleologu către fiul său*⁴²³.

În secolul al XVI-lea, în Valahia, circulau *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său, Teodosie*, operă ce conține un număr semnificativ de sfaturi practice, de la forme de protocol diplomatic, reguli de comportament la masă, până la sfaturi legate de războaie, de rațiune sau cum să fii un bun creștin⁴²⁴.

Preocuparea pentru buna conduită a domnilor va fi dublată de interesul sporit față de instruirea și educarea acestora: Mihai Viteazul, și-a trimis fiul la studii la colegiul piariștilor din Cluj, în timp ce Radu Mihnea s-a format la Veneția, sub îndrumarea unor profesori renumiți⁴²⁵.

⁴²³ Victor Papacostea, *Tradiții românești de istorie și cultură*, București, Editura Eminescu, 1996, p. 207.

⁴²⁴ Neagoe Basarab, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, ediție de Florica Moisil și Dan Zamfirescu, București, Editura Minerva, 1970, p. 423–427.

⁴²⁵ Victor Papacostea, *op.cit.*, p. 207.

Secolul al XVII-lea a fost dominat de încrederea în puterea miraculoasă a educației, atât în Valahia, cât și în Moldova. În acest spațiu, cronicarul Nicolae Costin a tradus în limba română primul roman occidental ce a văzut lumina tiparului în spațiul românesc, operă a scriitorului spaniol de secol XVI, Antonio de Guevara, intitulată *Cartea de aur a marelui Împărat Marc Aureliu cu Ceasornicul Domnilor*.

Opera lui Guevara, al cărei prolog explica titlul, afirma că:

*Este Relox de príncipes no es de arena, ni es de sol, ni es de horas, ni es de agua, sino es relox de vida, porque los otros relojes sirven para saber qué hora es de noche y qué hora es de día, mas éste nos enseña cómo nos hemos de ocupar cada hora y cómo hemos de ordenar la vida. El fin de tener relojes es por ordenar las repúblicas, mas este Relox de príncipes enseñanos a mejorar las vidas, porque muy poco aprovecha que estén muy concertados los relojes y que anden en bandos y dissensiones los vezinos*⁴²⁶.

Acest Ceasornic al Domnilor nu este de nisip, nici de soare, nici de ore, nici de apă, ci este de viață, întrucât celelalte ceasornice sunt întrebuințate pentru a afla ce oră este în timpul nopții și ce oră este în timpul zilei, însă acesta ne arată modul în care trebuie să ne petrecem fiecare oră și să ne ordonăm viața. Scopul ceasornicelor este de a modela republicile, însă acest Ceasornic al Domnilor ne îndrumă să ne îmbunătățim viața, deoarece puțini profită de faptul că ceasornicele sunt exacte și se organizează în grupuri, având parte de neînțelegeri.

În cartea sa, Guevara expune principalele norme ce trebuiau urmate de către domni atât în viața privată, cât și în modul de guvernare, îmbinând propriile experiențe de la curte cu idei preluate din Antichitate, în special de la Xenofon, Plutarh, Valeriu Maximilian și Diogene Laerțiu⁴²⁷. Opera s-a bucurat de o mare popularitate, fiind o

⁴²⁶ <http://www.filosofia.org/cla/gue/guerp.htm#02>

⁴²⁷ Juan Luis Alborg, *Historia de la literatura española*, I, Madrid, Editorial Gredos, 1992, p. 727.

carte la modă în Europa pentru o bună perioadă de timp. A fost publicată în numeroase ocazii, cunoscând și o traducere în limba armeană⁴²⁸.

Episodul care s-a bucurat de cea mai mare faimă a fost *Țăranul de la Dunăre*, care a stat la baza unei fabule a lui La Fontaine, evidențiind ideea superiorității omului simplu asupra celui civilizat.

Prima ediție a cărții a apărut în anul 1529, aproximativ în aceeași perioadă cu *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său, Teodosie*, precedând cu doar patru ani *Principele* lui Machiavelli. Ne confruntăm prin urmare cu o epocă dominată de opere cu caracter moralist, adânc înrădăcinate în evidenta influență clasică, proprie, după cum bine știm, Renașterii.

Doi ani mai târziu a fost tipărită ediția franceză. În 1540, s-a publicat la Veneția și în 1544, apărea la München. În 1606, cartea era tradusă în limba latină de către umanistul german Johannes Wankelius, cu titlul *Horologii Principum sive de vita M. Aurelii imperatoris, libri 3 de lingua castelana in latinam linguam traducti (Ceasornicul Domnilor sau despre viața împăratului Marc Aureliu, trei cărți traduse din castiliană în latină)* și, începând din acest moment, s-a răspândit în toate țările catolice⁴²⁹.

Așa cum rezultă din traducerea lui Wankelius, cartea era alcătuită din trei părți: prima cuprindea sfaturi conform cărora domnul trebuia să fie un bun creștin. Cea de-a doua conținea reguli de comportament pe care domnul era obligat să le urmeze în căminul său, iar cea de-a treia, principiile ce stăteau la baza imaginii principelui-model.

Cronicarul Nicolae Costin, cel de-al doilea fiu al ilustrului său tată, Miron Costin, și-a început studiile la Iași, la școala catolică a iezuitului Francesco Renzi⁴³⁰, mutându-se ulterior în Polonia împreună cu tatăl său. Acolo și-a continuat studiile, ajungând să cunoască și cartea lui Guevara, tipărită în 1612 la Piotrkow și între 1615 și 1636 la Cracovia⁴³¹.

⁴²⁸ *Ibidem*, p. 728.

⁴²⁹ Nicolae Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, București, Editura Minerva, 1980, p. 259.

⁴³⁰ Vladimir Ghica, *Câteva documente despre Costini aflate în Arhivele române*, în „Convorbiri literare”, XLI, 1907, p. 468–482.

⁴³¹ Gabriel Ștrempel, *Ceasornicul Domnilor de Antonio de Guevara, traducere din limba latină de Nicolae Costin*, București, Editura Minerva, 1976, p. XXXIV.

Gabriel Stempel observa excepționala cunoaștere a limbii latine de către Costin, întrucât traducerea a fost întocmită după o ediție latină, exemplificând cu episodul țaranului de la Dunăre⁴³². În continuare, reproducem textul în latină, urmat de tălmăcirea lui Costin pentru a demonstra acuratețea traducerii:

In primo consulatu meo, quidam Danubii accola Romam venit repetundarum in senatu censorem qui acerbissime populares suos tractares postulaturus...

Erat rusticulus ille facie pusilla, labiis grandibus, oculis profundis, colores lurido, capillo horrido, capito nudo; calceos gestabat e pelle histicis, tunicam e pilis caprarum, cingulum de juncis marinis, barba erat promissa et densa, superciliis oculos tegentibus, pectore et collo ursi instar villosa, baculum denique manu gestabat. Equidem cum in cucuriam illum ingredientem viderem, bestiam arbitrari esse, humana figura. Cum autem orationem illum audivissem, deorum aliquem esse judicavi, si modo inter homines dii versantur...

La începutul boieriei miale de sfat, oarecare lăcuitoriu de la Dunăre au venit la Râm să se jăluiască în divan de cercătoriul și giudecătoriul care cu groază mare cârmuia pe lăcuitorii săi. Era acel țaran la față micșor, la budze mare, la ochi afundat, gălbeneți, la păr gros, la cap gol; încălțăminte avia de piiale de capră, haină de păr de capră, brâu de vițai de mare, barbă avia lungă și diasă, sprâncianele lăsate pe ochi, la pieptu și la grumadzi ca urșii păros, purtând în mână un bățu. Și dacă l-am vădzut intrând în divan socotiiam a fi un dobitoc cu chip de om. Iar dacă audziiu voroava lui socotiiam a fi unul den dumnedzăi, de ar fi umblat dumnedzăi între oameni.

Traducerea lui Nicolae Costin este clară, dinamică, iar ritmul frazei menține elemente din armonia și cadența originalului, ceea ce i-a făcut pe unii cercetători să considere că Nicolae Costin ar fi tradus anumite părți din roman în versuri⁴³³.

⁴³² *Ibidem*, p. XXXVIII.

⁴³³ Nicolae Cartoian, *op.cit.*, p. 342–343.

Textul tălmăcit de cronicar s-a publicat abia în anul 1976, iar la vremea când a fost redactată traducerea, aceasta a circulat în manuscrise, dintre care s-au păstrat cinci, patru fiind copii ale aceluiași original, în timp ce al cincilea diferă prin sistematizarea capitolelor, prezența prefețelor și lipsa finalului⁴³⁴.

Potrivit lui Stempel⁴³⁵, manuscrisul principal aparține fondurilor Bibliotecii Centrale din Iași, unde este înregistrat sub cota VI-29. Volumul este mare, are 207 file numerotate mecanic. Titlul primei file atestă că manuscrisul a aparținut unui domn moldovean, Ion Grigorie Ghica, care a plătit pentru copia întocmită în 1737, de unde rezultă că opera ar fi putut fi folosită pentru educarea domnilor⁴³⁶. Lipsește numerotarea originală a copistului. Totuși, acesta a numerotat caietele de la fila 25 și 207, fiecare având aproximativ zece pagini, cu excepția ultimelor patru, care au opt. Paginile normale au 33 de rânduri fiecare⁴³⁷.

Manuscrisul a fost copiat pentru Grigore al II-lea Ghica, domn al Moldovei și Valahiei în repetate rânduri, în timpul primei sale domnii în Moldova (1726–1733). Conform afirmațiilor lui Stempel, nu se cunoaște numele copistului, iar semnătura *Ion R.* nu clarifică problema. Grafia sa se aseamănă însă în mare măsură cu cea a lui Ioan Pavel Grămăticul, un copist care s-a ocupat în special de reproducerea operei lui Nicolae Costin⁴³⁸.

În cel de-al doilea manuscris nu apare nici titlul, nici anul când a fost întocmită copia. Pagina normală are 30 de rânduri. Nu deținem informații privitoare la biblioteca sau persoana căreia i-a aparținut;

⁴³⁴ Gabriel Stempel, *op.cit.*, p. XLI.

⁴³⁵ *Ibidem*.

⁴³⁶ Titlul este: „Ceasornicul domnilor/ ce s-au tălmăcit de pre lătinie spre înțelegirea limbii/ țărâi noastre, prin ostienala răposatului Ni/colae Costin, biv-vel logof <ăt>, iar acmu, în dzilele/ mării-sale luminatului domnu Io Grigorie Ghica v<oe>v<o>d s-au scris cu porunca și cu toată/ cheltuiala dumiisale lui Vod<ă>/ la vl<ea>t 7239 (=1731), iunie 15/ cu mâna iubitoriului de ostienală Ion R”.

⁴³⁷ Gabriel Stempel, *op.cit.*, p. XLI.

⁴³⁸ Idem, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, I, București, 1959, p. 123–125.

singurul lucru pe care îl cunoaștem cu exactitate este că în anul 1898 a fost cumpărat pentru biblioteca Academiei Române⁴³⁹.

Cel de-al treilea manuscris prezintă numeroase elemente codicologice la nivel textual. Manuscrisul a fost copiat de către Ioan Pavel Grămăticul în 1736. Titlurile inițiale sunt scrise cu cerneală roșie, prima literă fiind frumos decorată cu motive populare. Pe frontispiciul colorat apare într-un medalion figura lui Marc Aureliu îmbrăcat asemenea domnilor moldoveni, purtând coroană și barbă. Din punct de vedere coloristic, predomină portocaliul, negrul și roșiaticul. În interiorul medalionului apare numele împăratului: M<a>r<co> Av<rilie>. Pe cea de-a doua copertă interioară este menționat un an, 1776, semnătura unui cititor și blestemul unui anume posesor, către cei care ar fi îndrăznit să fure cartea⁴⁴⁰.

Al patrulea manuscris nu are nicio valoare codicologică sau artistică. I-a aparținut bibliofilului G. T. Kirileanu, de la care a fost cumpărat de Academia Română în 1961. Este vorba de un manuscris târziu, nedatat, de la sfârșitul secolului al XIX-lea⁴⁴¹. Toate manuscrisele descrise până acum au fost copiate după același original. Cel de-al cincelea și totodată cel din urmă manuscris cunoscut aparține fondurilor Bibliotecii Universitare din Iași și a fost copiat în 1713. Acest manuscris conține *Cuvântul adresat Majestății Sale, Domnul*.

După prezentarea acestor elemente tehnice, ne întrebăm în ce măsură era necesară traducerea acestei opere a lui Guevara și dacă ea răspundea într-adevăr nevoilor societății moldovene la începutul secolului al XVIII-lea.

Romanul lui Guevara este, în primul rând, o operă de începuturi, moralistă, și ale cărei linii fundamentale sunt creștinismul și principiile transformării viitorului conducător politic într-un bun domn creștin. Tocmai din acest motiv pare interesantă traducerea unei astfel de cărți, în perioada în care Moldova se afla la începutul epocii sale fanariote. Credința creștină reprezenta, poate, cel mai bun liant în

⁴³⁹ Idem, *Ceasornicul Domnilor...*, p. XLIII.

⁴⁴⁰ *Ibidem*, p. XLIV.

⁴⁴¹ *Ibidem*, p. XLV.

perioada medievală, prelungindu-se din ce în ce mai mult de-a lungul Renașterii și Barocului, când pericolul turcesc era încă prezent.

Pentru Spania, creștinismul a constituit unica sa apărare în timpul dominației maure, și chiar după finalizarea Reconchistei, aceeași credință s-a transformat în principalul element al unității popoarelor europene împotriva celui mai de temut adversar, reprezentant al puterii islamice, Imperiul Otoman.

Poate că cel mai vizibil mesaj al traducerii lui Nicolae Costin a fost ca domnul, deși neauthton, să nu uite rădăcinile și orientările deplin creștine ale poporului condus, deoarece acest lucru se dovedea de o maximă importanță dacă vroia să domnească în pace. Este posibil ca acesta să fi fost motivul cel mai important al apariției operei lui Guevara, tradusă în limba română într-un moment decisiv.

Din punctul de vedere al lui Antonio de Guevara, domnul trebuia să dețină următoarele calități: să fie un bun creștin, să creadă în Dumnezeu, să fie milostiv față de văduve și săraci, să-și cunoască supușii, să-i onoreze pe cei care-l slujeau cu credință, să fie un important om de cultură, un soldat al lui Dumnezeu. Domnul era perceput drept conducătorul regatului său, cel mai important om în stat, datorită privilegiilor sale, care îi confereau puteri pe care supușii nu le aveau.

Caracteristica cea mai importantă a domnului era asemuirea imaginii sale cu Dumnezeu (*Rex imago Dei*), ceea ce însemna că se putea bucura de dreptul de imunitate ce-l proteja de *crimen majestatis* și le interzicea supușilor să lezeze persoana monarhului.

Domul era, de asemenea, un bun creștin, element ce rezultă din caracteristica anterioară, abordată de Antonio de Guevara în câteva titluri ale capitolelor sale, precum putem deduce din cele ce urmează:

Capítulo X. Que no ay más de un Dios verdadero, y que es dichoso el reyno que tiene el príncipe buen christiano, y de cómo los gentiles afirmavan los buenos príncipes después de muertos se tornavan dioses y los malos príncipes se tornavan demonios después de muertos.

Capitolul X. Despre faptul că nu există decât un Dumnezeu adevărat, și că este binecuvântat regatul care este condus de un bun

domn creștin, și despre cum oamenii afirmău că domnii buni se transformău în zei după moarte, iar cei răi în diavoli.

Capítulo XIII. *Cómo un cavallero llamado Thiberio fue elegido por governador del Imperio sólo porque era buen christiano, y después por ser buen governador fue electo por Emperador, y que el Emperador Justiniano el moço por ser ereje y vicioso permitió Dios que perdiese el seso y el Imperio.*

Capitolul XIII. *Cum un cavaler numit Tiberiu a fost elogiât de guvernatorul Imperiului doar pentru că era un bun creștin, iar apoi, pentru că era un bun guvernator a fost ales împărat, și că împăratul Iustinian cel tânăr și-a pierdut mințile și Imperiul pentru că era eretic și vicios.*

Capítulo XVI. *Cómo un capitán llamado Narsetes venció grandes batallas sólo por ser buen christiano (...)*

Capitolul XVI. *Cum un căpitan numit Narsetes a câștigat numeroase bătălii pentru simplul fapt că era un bun creștin.*

Capítulo XXII. *Cómo Dios desde el principio del mundo siempre contra los malos puso justicia, special contra los príncipes que se atreven contra su Yglesia, y que todos los malos christianos no son sino parroquianos de los infiernos.*

Capitolul XXII. *Despre faptul că de la facerea lumii Dumnezeu i-a judecat numai pe cei răi, în special domnii care îndrăzneau să se ridice împotriva Bisericii, și că toți creștinii răi nu sunt altceva decât enoriași ai infernului.*

Capítulo XXIII. *En cómo prueba el autor por doze exemplos quán ásperamente son los príncipes castigados quando son atrevidos a sus templos.*

Capitolul XXIII. Cum demonstrează autorul prin douăsprezece exemple cât de aspru sunt pedepsiți domnii când se ridică împotriva templelor lor.

Considerăm că aceste câteva exemple subliniază rolul important al credinței creștine fără de care domnii erau aspru pedepsiți și datorită căreia planurile lor se încheiau cu reușite. Domnii moșteniseră din dreptul roman două puteri: *auctoritas* și *potestas*, în timp ce creștinii adăugaseră *dignitas*, concepută drept o caracteristică fundamentală a funcțiilor ecleziastice⁴⁴².

O altă caracteristică desprinsă din cartea guevariană este comportamentul exemplar al domnului, devenit un model de urmat pentru supușii săi, iar odată cu trecerea anilor, i se recomanda domnului să lase deoparte gândurile rele⁴⁴³.

Domnul trebuia să aibă o atitudine cumpătată la masă, pentru ca, astfel, să devină un bun exemplu pentru domnii mai tineri și, în același timp, să nu aibă neînțelegeri cu aceștia legate de îmbrăcămintea la modă, deoarece, potrivit lui Antonio de Guevara, domnii mai în etate trebuiau să se îmbrace conform vârstei și să contempleze mai mult spiritul decât hainele, aceasta din urmă fiind o preocupare specifică tinerilor⁴⁴⁴.

Urmând firul ideii sale, Guevara prezenta obiceiurile epocii în materie de îmbrăcăminte, afirmând că femeile măritate se îmbrăcau altfel decât văduvele sau cele necăsătorite⁴⁴⁵. Domnii ce aveau o vârstă înaintată erau sfătuiți să cugete de două ori înainte să își exprime părerile⁴⁴⁶.

Conform mentalității colective a epocii, domnul era conceput, de asemenea, ca liderul regatului său. În acest caz, ne întrebăm de ce domnul era asimilat capului și nu altei părți a corpului, spre exemplu,

⁴⁴² Jacques Le Goff, *Evul Mediu și nașterea Europei*, traducere de Giuliano Sfici și Marius Roman, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 91.

⁴⁴³ Antonio de Guevara, *Ceasornicul Domnilor*, București, Editura Minerva, 1976, p. 197.

⁴⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁴⁶ *Ibidem*, p. 212.

inima. Răspunsul poate fi foarte complex, dar ne vom limita să susținem legătura de filiație cu Evul Mediu. În anul 1189, Roger de Howden, martor ocular al încoronării lui Richard Inimă-de-Leu, relatează că în timpul ceremoniei, monarhului i s-a uns mai întâi capul și apoi mâinile și pieptul⁴⁴⁷.

Monarhul întruhipa imaginea regelui contractual, dat fiind faptul că, la încoronare, regele jura să fie credincios patriei, Bisericii și supușilor. Totodată, era recomandabil ca viitorul rege să fie o persoană cultă. Potrivit operei lui John de Salisbury, *Policraticus*, „Rex illiteratus quasi asinus coronatus”, adică „Regele incult este asemănător unui măgar încoronat”⁴⁴⁸.

Acestea sunt, pe scurt, principalele caracteristici ale regelui, ilustrate de Antonio de Guevara, dar și de traducătorul român, Nicolae Costin. Am considerat oportună prezentarea acestor date pentru a ne putea apropia mai mult de gândirea renașcentistă spaniolă, și în același timp, de mentalitatea proprie epocii lui Nicolae Costin.

Dincolo de esența creștină a operei lui Antonio de Guevara, există o multitudine de sfaturi ce trebuiesc urmate de către toți domnii, universal valabile și, poate tocmai din acest motiv, Nicolae Costin a tradus această carte în limba română. Ulterior, ea s-a regăsit și în biblioteca lui Nicolae Mavrocordat, unul dintre cei mai culti domni români, ce întruhipa cu succes imaginea unui *Rex literatus*.

Secolul al XVIII-lea a reprezentat pentru Țările Române una dintre cele mai înfloritoare perioade culturale, având parte de domni cu adevărat luminați, precum Dimitrie Cantemir și Nicolae Mavrocordat, a cărui bibliotecă a fost cunoscută la nivel internațional și care s-a bucurat de nenumărați potențiali cumpărători. Faptul că romanul lui Guevara figura printre cărțile acestei biblioteci constituie o dovadă în plus a rolului esențial pe care acesta l-a avut în educarea domnilor moldoveni.

⁴⁴⁷ Raymond de Ferville, *Le sacre des rois anglo-normands et angevins et le serment du sacre (XI–XIII siècle)*, în „Le sacre des rois. Actes du Colloque international d’histoire sur les sacres et couronnements royaux”, Paris, Les Belles Lettres, 1985, p. 102.

⁴⁴⁸ Jacques le Goff, *op.cit.*, p. 90.

Ceasornicul Domnilor milita pentru monarhii erudiți, prudenți și înțelepți, buni cunoscători ai supușilor, capabili să distingă între vicii și virtuți, să poată recunoaște calitățile și să condamne păcatul.

Istoria cunoscută a cărții lui Guevara, începută odată cu apariția sa în jurul anului 1712 când resupune că s-a terminat de redactat manuscrisul, își **închide cercul** în 1792, când a fost atestată ultima copie. A fost deci cartea unei generații. O generație care, prin intermediul domnilor luminați, a oferit un izvor nesecat de cultură și opere de mare interes. Literatura și muzica românească ale acestei perioade au fost deopotrivă dinamice și elaborate (este interesant de remarcat faptul că Dimitrie Cantemir a compus și muzică, în special de influență orientală).

Astfel, ecoul cărții lui Antonio de Guevara, *Ceasornicul Domnilor*, a căpătat recunoaștere internațională, făcându-și simțită prezența și în Moldova, unde a străbătut rafturile mai multor biblioteci însemnate.

IX.1.2. Orienturi și Occidenturi: *Ceasornicul Domnilor* și *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, două exemple de literatură parenetică renașcentistă

Roșul și albastrul au reprezentat, de-a lungul timpului, două culori și, totodată, două stări de spirit total diferite, tot astfel precum viciile și virtuțile, și de aceea le-am ales pentru a creiona mai bine opoziția dintre cele două elemente.

Înainte să discutăm despre vicii și virtuți și despre maniera în care au fost reprezentate în operele literare ale Renașterii, credem că este oportun să stăruim asupra ilustrării acestora în pictură pentru a pătrunde treptat în lumea etico-moralizatoare a Renașterii. Secolul XXI permite utilizarea unei game variate de culori și nuanțe, fără a face discriminări sociale din cauza utilizării acestora. Există totuși o culoare care a fost mereu la modă încă de la apariția ei, fixată aproximativ în jurul anului 1360: negrul. Dar în Evul Mediu, culorile distingeau clasele sociale, existând inclusiv nuanțe pe care doar unele dintre ele aveau dreptul să le etaleze. Roșul și albastrul au apărut ca pereche antonimică în secolul al XIII-lea, rămânând opuse până în ziua de azi⁴⁴⁹.

Predilecția față de albastru, despre care se considera că reda o atitudine și o stare liniștite și pline de pace, s-a ivit în secolul al XIII-lea, când albastrul a devenit culoarea iconografică a Fecioarei Maria și, în același timp, culoarea emblematică a regelui Franței și a regelui Artur. Din acel moment, ea va fi asociată ideii de bucurie, dragoste, loialitate, pace și consolare, devenind, la sfârșitul Evului Mediu, cea mai frumoasă și mai nobilă culoare⁴⁵⁰. Un indiciu semnificativ, în acest sens, este folosirea, în epoca medievală, a albastrului la pictarea vitraliilor și a rozetelor catedralelor⁴⁵¹.

⁴⁴⁹ Michel Pastoureaux, *Albastru. Istoria unei culori*, traducere de Em. Galaicu-Păun, Chișinău, Editura Cartier, 2006, p. 71.

⁴⁵⁰ *Ibidem*, p. 68.

⁴⁵¹ Umberto Eco, *Istoria frumuseții*, traducere de Oana Sălișteanu, București, Editura RAO, 2006, p. 123.

De altfel, pictura medievală pune mare preț pe ideea conform căreia Dumnezeu era asociat luminii, ceea ce va determina utilizarea albastrului, astfel încât lumina filtrată, să creeze impresia de celestial⁴⁵². Ilustrarea roșului și a albastrului pentru a desemna realități opuse, poate fi observată din plin într-o multitudine de tablouri medievale. De exemplu, în *Tapițeriile Apocalipsei* (aprox. 1330), este redat un covor roșu, pe fondul căruia apar simboluri albastre, făcând referire la lupta dintre Bine și Rău, în timp ce luptătorii care înving Fiara sunt îmbrăcați în albastru⁴⁵³. În *Le livre de bonnes mœurs* (sec. XV), a lui Jacques le Grant, apare un diavol, îmbrățișând o femeie învăluită într-o mantie roșie, simbol, în acest caz, al păcatului⁴⁵⁴.

Veacurile XV și XVI constituie, prin excelență, secolele culorii negre, care tindea, încetul cu încetul, să includă albastrul, considerat onest și sobru. În ceea ce privește roșul, secolul al XVI-lea îl incrimina ca fiind o culoare mult prea îndrăzneță, așa cum vor fi catalogate și alte culori aprinse, ca rozul, galbenul, sau portocaliul⁴⁵⁵.

Modificarea gustului față de culori revelă multe elemente despre evoluția mentalității sociale din orice epocă și, cea mai evidentă schimbare a gustului oamenilor față de culori, poate fi constatată în reprezentările grafice, în pictură. Spania secolului al XVI-lea este reprezentată, în pictură, de Pantoja de la Cruz sau El Greco. Figurile alungite și culorile reci (tonuri de gri, verde, albastru metalic) folosite de unul dintre cei mai mari pictori spanioli renascentisti, El Greco dovedesc că Spania se afla în total acord cu gândirea europeană a momentului și cu concepția potrivit căreia orice culoare avea o anume semnificație.

Dar, ce se întâmpla în aceeași perioadă în pictura din Țările Române? În Moldova sfârșitului de secol XV și începutului de secol XVI, atenția ni se îndreaptă către pictura a două mănăstiri, Voroneț (1488) și Sucevița (sfârșitul secolului al XVI-lea). În pictura exterioară a

⁴⁵² *Ibidem*, p. 102.

⁴⁵³ Umberto Eco, *Istoria urâtului*, traducere de Oana Sălișteanu și Anamaria Gebăilă, București, Editura RAO, 2007, p. 76.

⁴⁵⁴ *Ibidem*, p. 94.

⁴⁵⁵ Michel Pastoureau, *op.cit.*, p. 95.

mănăstirii Voroneț ce redă tema Judecării de Apoi, observăm că roșul și albastrul sunt culorile predominante.

Primul registru îl înfățișează pe Dumnezeu-Tatăl. Cel de-al doilea redă scena *Deisis* (Iisus Hristos apare flancat de Fecioara Maria și Ioan Botezătorul), încadrată de apostolii așezați. De la picioarele Mântuitorului, începe un râu roșu de foc, unde sunt chinuți păcătoșii. Cel de-al treilea plan al picturii îi arată pe Duhul Sfânt, luând forma unui porumbel și pe Sfânta Scriptură; al patrulea plan ilustrează o balanță care cântărește faptele bune și rele. Tot în ultimul plan se poate observa confruntarea dintre îngeri și diavoli pentru suflete. În partea de nord este redat Paradisul, iar la sud, Iadul. Prin urmare, roșul a fost folosit pentru a reprezenta Infernul, iar albastrul, pentru zugrăvirea îngerilor și a Cerului.

Aceleași culori sunt utilizate și la pictarea mănăstirii Sucevița. Aceasta ilustrează pe unul dintre pereții săi exteriori, scara lui Climax, o înfățișare a opoziției dintre ordinea îngerilor și haosul diavolilor, a luptei dintre Bine și Rău și a efortului oamenilor de a atinge perfecțiunea.

În baza acestor observații, putem concluziona că, în ceea ce privește pictura românească din secolele XV–XVI, ea se afla în asentiment cu mișcarea artistică occidentală, folosind aceleași culori, cu aceleași scopuri. Cele două culturi mai au în comun și utilizarea temei religioase ca temă predilectă a compozițiilor artistice.

După dezbaterile despre roșu și albastru, în mod inevitabil, ne putem pune următoare întrebare: de ce roșul care, în perioada Antichității a reprezentat o culoare nobilă, apărând pe *laticlava* senatorilor romani, a fost supusă disprețului în Evul Mediu? Este posibil ca, odată ce drumul creștinismului s-a deschis, Biserica să fi dorit să dea la o parte toate elementele care aduceau aminte de lumea păgână și atunci, a înlocuit vechile culori aflate la modă cu altele total opuse, ca albastrul sau negrul.

Antinomia roșu/albastru sau roșu/negru demonstrează polarizarea gândirii sociale, având în vedere că roșul nu dispăre, ci cade în desuetudine. Același lucru s-a întâmplat, din lumea animalelor, cu ursul, care în epoca precreștină, era considerat regele animalelor pentru că, ulterior, să fie disprețuit. În cazul ursului, el a fost înlocuit

de leu, așa cum demonstrează Michel Pastoureau în cartea sa, *Ursul. Istoria unui rege decăzut*. Chiar dacă acesta nu face obiectul lucrării de față, îl putem folosi ca exemplu pentru a întări ideea că procesul de disprețuire la care a fost supus roșul nu reprezintă un caz singular, ci o acțiune ce a avut loc în Evul Mediu, afectând multe simboluri ale lumii păgâne.

Secolul al XVI-lea i-a îmbrățișat pe scriitorii greci și latini, redescoperind ființa umană la nivel individual. Așa cum vom vedea în cele ce vor urma, scriitorul renascentist Antonio de Guevara va pune în gura personajului său, împăratul Marc Aureliu, multe precepte ale vieții creștine, chiar dacă acesta poate fi considerat păgân din perspectiva filosofiei creștine.

După ce am analizat forma în care viciile și virtuțile au fost redată în pictura perioadei care ne interesează, atribuindu-i fiecăreia o culoare diferită, ne vom concentra asupra modelelor literare ale autorilor medievale și renascentiști, care, prin sfaturile lor, au trasat principiile morale ce au stat la baza educației principilor creștini.

Pentru bunul creștin din Evul Mediu, păcatul era sinonim cu moartea ontologică și cu îndepărtarea de dragostea și mila lui Dumnezeu. Viața terestră constituia doar o stare temporară pentru că omul trebuia să reușească, de fapt, să avanseze către adevăratul lăcaș pe care Iisus l-a pregătit drept credincioșilor în Rai⁴⁵⁶.

Pentru literatura spaniolă, aceste postulate de mare importanță, protejate de Biserică, vor lăsa o puternică amprentă. Cea mai importantă misiune a Bisericii era ca oamenii să creadă și să respecte normele religioase. De aceea, literatura etico-moralizatoare a îmbrățișat imediat tema bunului creștin, devenind unul dintre leitmotivele sale.

De la *Etimologiile Sfântului Isidor*, răsfoind *Cartea celor doisprezece înțelepți*, *Pedepsele regelui Sancho al IV-lea*, conciliile ce au reglementat lista păcatelor și a virtuților, ajungând până la literatura renascentistă și *Ceasornicul Domnilor* al lui Antonio de Guevara, tema comportamentului virtuos al principilor s-a răspândit rapid,

⁴⁵⁶ Ana Isabel Carrasco Machado, Maria del Pilar Rábade Obradó, *Pecar en la edad media*, Madrid, Editura Silex, 2008, p. 27.

rezistând de-a lungul secolelor. Totodată, este logic ca tratatele etice să se preocupe de educația prinților, viitoarele capete încoronate ale regatelor.

Noțiunea de cap s-a bucurat de o mare importanță în Evul Mediu, având în vedere că Iisus Hristos era și este considerat capul Bisericii, iar Dumnezeu-Tatăl este capul lui Iisus. Despre cap s-a crezut că ar fi sălașul sufletului, iar funcția sa directivă a făcut ca decapitățile, extrem de frecvente în epocă, să capete o simbolistică aparte, ce avea de-a face cu pedepsirea părții celei mai semnificative a corpului⁴⁵⁷. Istoria corpului regelui simboliza deci istoria propriului stat⁴⁵⁸.

În *Etimologiile sale*, Sfântul Isidor avertiza că *Rex eris si recte facis*⁹. Din acel moment, multe opere au fost închinare principiilor morale, în vederea obținerii unui comportament corect al prinților. *Cartea celor doisprezece înțelepți sau Tratat de noblețe și corectitudine* a fost redactat în preajma anului 1237 spre a contribui la formarea celui ce mai târziu a devenit regele Alfons al X-lea Înțeleptul. În prolog, autorul afirma că tratatul, redactat de doisprezece înțelepți, din porunca regelui Ferdinand al III-lea, urma să fie „o scriere de studiat și în care să te privești ca într-o oglindă”⁴⁶⁰.

Cartea celor doisprezece înțelepți se deschide cu o expunere comparativă între loialitate și viclenie. Despre prima dintre ele, înțelepții considerau că este „zid puternic”, „lăcaș etern și nume frumos”, „creangă puternică, întrucât crengile trag spre cer, iar rădăcinile către adâncuri”, „câmpie frumoasă și verdeață ce nu se usucă”, „lăcaș al inimii și al nobilei voințe”, „viață sigură și moarte cinstită”, „grădină a înțelepților și mormânt al celor haini”, „mamă a virtuților și forță incoruptibilă”, „frumoasă armură, bucurie a inimii și consolare a săracilor”, „stăpână a cuceririlor și mamă a secretelor și confirmare a dreptelor judecăți”, „drum către Rai și cale a celor nobili, oglindă a cavalerismului”.

⁴⁵⁷ Jacques Le Goff, *Il corpo nel medio evo*, traducere de Fausta Cataldi Villari, Roma, Editura Laterza, 2008, pp. 142-143.

⁴⁵⁸ Alain Corbin, Jean Jacques Courtine, Georges Vigarello (coord.), *Istoria corpului. I. De la Renaștere la Secolul Luminilor*, traducere de Simona Manolache, Gina Puică, Muguraș Constantinescu, Giuliano Sfichi, București, Editura Art, 2008, p. 492.

⁴⁵⁹ <http://www.thelatinlibrary.com/isidore.html>.

⁴⁶⁰ <http://www.filosofia.org/aut/001/12sabios.htm>.

„mişcare spirituală, arcă a unei bogății durabile, rădăcină a bunătății, distrugere a răutății, judecată frumoasă, secret curat, grădină cu multe flori, cartea tuturor științelor, lăcaș al cavalerismului”⁴⁶¹.

În ceea ce privește viclenia, afirmau despre ea că este „lucru ce duce la pieire, lăcaș al lăcomiei, ciment de mândrie, arbore al luxului nemăsurat, mișcare invidioasă”, „mormânt al virtuților, gândire în van”, „cărare a durerii, pom fără fruct și casă fără fundație”, „durere fără leac”, „poftă nesătulă, puț fără fund”, „judecată coruptă, creangă uscată”, „fântână fără apă și râu fără vad”, „compania diavolului și rădăcina tuturor relelor”, „drum al disperării”, „iatac al plăcerii”⁴⁶².

Cât despre virtuțile pe care un principe destoinic trebuia să le posede, înțelepții făceau referire la următoarele: să fie copil legitim, să fie puternic la trup și fire, să se caracterizeze prin efort și forță, să fie înțelept, cast, temperat, potrivit celor răi, prieten prietenilor săi, îngăduitor cu nobilii și cavalerii de vază, rezervat cu persoanele nevirtuoase, prieten al celor buni și al celor ce merg pe cărarea dreaptă, dușman al celor răi și trădători, milos cu cei umili, crud cu cei cruzi, să se țină de cuvânt⁴⁶³. *Cartea celor doisprezece înțelepți* este una dintre primele cărți spaniole închinată prinților pentru ca ei să guverneze drept.

În ceea ce privește celălalt spațiu cultural de care ne ocupăm, ce are ca sursă de inspirație lumea bizantină, și acesta a cunoscut, înainte cu mai mult de o jumătate de mileniu, un scriitor asemănător. Este vorba de Sfântul Ioan Scărarul, care a trăit între 579–649. La vârsta de 16 ani a fost primit la mănăstirea de pe muntele Sinai. La început, grație mării sale erudiții, a fost numit Ioan Sinaitul, dar în prezent este cunoscut cu supranumele de Scărarul (Climax/Climatus) datorită cărții sale, *Scara dumnezeiescului urcuș*, redactată în ultimii ani ai vieții. După moartea maestrului său, s-a retras într-un loc izolat numit Thola, la cinci mile de mănăstire, unde a trăit în liniște încă 40 de ani.

Scara Sfântului Ioan se bucură și de o reprezentare iconografică, *Icoana Scării către Paradis*. Icoana înfățișează mai multe persoane

⁴⁶¹ <http://www.filosofia.org/aut/001/12sabios.htm>.

⁴⁶² <http://www.filosofia.org/aut/001/12sabios.htm>.

⁴⁶³ <http://www.filosofia.org/aut/001/12sabios.htm>.

care urcă treptele la al căror capăt îi așteaptă Iisus Hristos. Pe măsură ce avansează, apar îngerii care îi ajută, dar și diavoli care trag asupra lor cu săgeți. În toate reprezentările acestei scene, există cel puțin o persoană care cade. Sub scară, îi așteaptă Iadul, ilustrat printr-un dragon. Icoana se găsește în Peninsula Sinai (Egipt), la Mănăstirea Sfânta Ecaterina.

Cartea sa cuprinde 30 de trepte sau capitole care laudă virtuțile. Calitățile (sau virtuțile) evidențiate de Ioan Scărarul sunt bucuria plânsului, căința, bunătatea, tăcerea, puritatea, rugăciunea, liniștea corpului și a sufletului, îndepărtarea de cele lumești. Ultima treaptă se referă la cele mai importante trei virtuți: credința, speranța și dragostea⁴⁶⁴.

În opinia Sfântului Ioan Scărarul, cele mai puternice vicii sunt minciuna, lenea, pofta, iubirea de bani, orgoliul, indolența, dorința neliniștită, ținerea de minte a răului ce ți-a fost făcut. Cartea a influențat mult viața câtorva sfinți, prin sfaturile date și constituie un bun exemplu pentru a înțelege, dincolo de literatura bizantină, lumea care s-a lăsat influențată de acest tip de scrieri, cu toate că nu putem vorbi încă de schismă religioasă în lumea creștină, acesta producându-se câteva secole mai târziu, în 1054.

După ce am ilustrat viciile și virtuțile în arta mereu dinamică și concretă, și după ce am împărtășit primele reflecții asupra literaturii moralizatoare din secolele VI–VII, trecem la analiza comparativă a celor două opere renascentiste: *Ceasornicul Domnilor* și *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său, Teodosie*.

Virtuțile la care Guevara face referire în permanență în romanul său și care trebuie respectate cu sfințenie, mai ales de către principii, sunt următoarele: să fie un bun creștin (cartea I), să fie cu frică de Dumnezeu (I, XVIII), să fie mai bun creștin decât vasalii săi (I, XX), să-și cunoască supușii pentru a-i răsplăti potrivit meritelor fiecăruia (I, XXXIII), să fie căsătorit, dat fiind că această taină este obligatorie pentru prinți (cartea II, cap. I), să-și pedepsească copiii atunci când greșesc și să nu-i crească răsfățați (cartea II, cap. XXXIII), să caute

⁴⁶⁴ Ioan Scăraru, *Scara dumnezeiescului urcuș*, în „Filocalia IX”, ediția a II-a, traducere de preot Dumitru Stăniloiaie, București, Editura Humanitas, 2002, p. 7–435.

profesori pentru copii (cartea II, cap. XXXIV), să ceară profesorilor să nu-i educe prost (cartea II, cap. XXXVII), să împartă dreptatea în mod egal (cartea III, cap. I), să aleagă bine judecătorii (cartea III, cap. XXVIII), să fie iubitori de pace (cartea III, cap. XII), să apere văduvele și să fie ca niște tați pentru orfani (cartea III, cap. XXXV), să nu iubească plăcerile lumești (cartea III, cap. XXXIX).

În ceea ce privește viciile, Guevara atrage atenția asupra următoarelor greșeli: să cheltuiască banii vistieriei (I, XIV), să strângă bogății fără măsură (I, XV), să înceapă războaie mari din motive neînsemnate (cartea III, cap. XIII), să nu fie cumpătați la mâncare și băutură (cartea III, cap. XVIII), să nu ia decizii prompte; să se îmbrace precum tinerii (cartea III, cap. XVIII și XIX), să fie avari (cartea III, cap. XXIII și XXIV), să fie prieten cu petrecăreții și fustangii (cartea III, cap. XLIII), să uite că sunt muritori (cartea III, cap. XLVIII).

În aceeași perioadă în care în Spania apărea, la doar câțiva ani de la formarea statului, această operă plină de importanță pentru conduita principilor, Țara Românească a cunoscut o operă parenetică similară. Cartea lui Neagoe Basarab este structurată în două părți. Prima conține diverse exemple din Biblie, preluate în special din Vechiul Testament, care reiau peripețiile regilor Saul, Solomon, Ahav, Senaherim și Ezechiel. A doua parte a cărții lui Neagoe Basarab, împărțită în 13 capitole, se referă la învățăturile sale către fiul Teodosie, la care se adaugă un sfat adresat unor supuși foarte dragi domnului.

Neagoe Basarab descrie vicii și virtuți similare celor prezentate de autorul spaniol. Printre virtuțile amintite de domnul valah în opera sa, și care trebuiau să definească personalitatea unui domn creștin, se numără: să aibă frică și iubire de Dumnezeu (Partea II, cap. II), să fie modest (II, III), să-i cinstească pe servitorii care l-au slujit cu devotament (II, V), să fie cumpătat la mâncare și băutură (II, VII), să mulțumească lui Dumnezeu, cel care îi încoronează pe domni (II, VII), să fi vesel la masă și să asculte muzică (II, VII, 258), să mențină pentru boierii invitați la masă aceleași locuri de fiecare dată (II, VII, 260), să servească la masă pe cei dragi (II, VII, 260–261), să asculte sfaturile boierilor (II, VIII), să se roage lui Dumnezeu (II, VIII), să judece drept (II, IX), să fie milos (II, X).

În ceea ce privește viciile, Basarab face referire la cele ce urmează: să nu fie invidios și să nu facă rău oamenilor (II, XI), să renunțe la jocuri vicioase (II, VII, p. 259), beție, dat fiind că bețivii își pierd judecata și puterea (II, VII, p. 259), să nu promită și să nu facă daruri la beție (II, VII), să nu judece strâmb, căci cei ce comit acest păcat nu vor vedea chipul lui Dumnezeu (II, IX, 285), să nu se complacă în mânie (II, IX, 287), să nu fie înconjurat de oameni imorali și păcătoși (II, VII, 374).

După cum se poate observa, există multe idei comune în lucrările lui Guevara și Neagoe Basarab. Ambii sunt de părere că principele trebuie să fie un bun creștin, să iubească și să se teamă de Dumnezeu (Basarab), să își cinstească supușii care l-au servit cu credință.

O altă idee comună celor doi autori este că prinții buni au datoria să judece de fiecare dată cu aceeași măsură, căci așa cum vor judeca pe alții, tot astfel vor fi cântărite faptele lor la Judecata de Apoi⁴⁶⁵.

Atât în exemplele lui Guevara (portretele împăratului Marc Aureliu), cât și în cele ale lui Neagoe Basarab (care își exprimă gândurile și sfaturile prin intermediul cuvintelor regilor evrei), se poate observa sprijinul pe care aceștia îl acordă viitorilor conducători pentru a deveni persoane echilibrate, neiubitoare de războaie, mai ales că multe dintre ele s-au iscat din pricini mărunte (Guevara, III, XIII). Dar, atunci când războiul devenea inevitabil, prințul era sfătuit să se roage lui Dumnezeu, pentru a lua decizii corecte. Totodată, prințul era îndemnat să se sfătuiască cu nobilii din Adunarea Țării (Neagoe Basarab).

Autorul spaniol face referire și la problema vestimentară. Potrivit lui Guevara, monarhii înaintați în vârstă nu mai trebuiau să se îngrijească de haine, lăsând această îndeletnicire în seama celor mai tineri. Hainele sunt asimilate, în cazul de față, păcatului originar al lui Adam și Eva, care înainte de a gusta din fructul cunoașterii binelui și răului, ignorau rușinea, concepută ca remușcare a celui care încălca o promisiune.

⁴⁶⁵ Neagoe Basarab, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, ediție de Florica Moșil și Dan Zamfirescu, București, Editura Științifică, 1970, p. 285.

În continuare, semnalăm încă două idei comune ambilor autori. Pe de o parte, este vorba de originea divină a puterii prințului, și, pe de alta, de comportamentul prințului la masă (Guevara: III, XVIII; Basarab: II, VII).

Originea divină a puterii prințului (Guevara: I, XXX; Basarab: II, VII) a făcut ca acesta să fie perceput ca un semizeu, o *imago Dei*, asupra căreia nu vom insista, deoarece am făcut-o deja când ne-am referit la traducerea lui Nicolae Costin.

Cât privește comportamentul la masă, ambii autori îl sfătuiau pe prinț să bea și să mănânce cu moderație și cumpătate. Neagoe Basarab întocmește inclusiv o minuțioasă descriere a bețivilor, despre care spunea că riscă să își piardă mințile. De asemenea, îl povățuia pe prinț să nu promită și să nu facă daruri la beție. În timpul mesei, acesta trebuia să îi servească pe cei dragi și să mențină locul celor invitați la masă. Altminteri, aceștia s-ar fi putut simți jigniți.

Dar, care este motivul pentru care tema mesei este importantă într-o asemenea măsură, încât necesită o serie de povețe din partea celor doi autori? O posibilă explicație ar fi că masa prințului constituia, în majoritatea cazurilor, un eveniment public, la care participau alți nobili sau invitați, inclusiv străini, și, prin urmare, comportamentul șefului statului trebuia să fie demn și să impună respect. Perceput ca un emisar al lui Dumnezeu, prințul nu putea avea un comportament public reprobabil, dat fiind că el constituia un exemplu pentru supuși.

Așadar, am putut constata cum viciile și virtuțile au fost înfățișate în artă, literatura medievală și renașcentistă, prin două exemple relevante pentru cultura română și cea spaniolă. Întotdeauna au fost prezentate în contrast, în culori diferite. Și, mai mult decât atât, întotdeauna au fost descrise împreună, conviețuind în pictură, în operele literare. Poate pentru că atât viciul, cât și virtutea, constituie cele două fețe ale naturii umane. O natură duală, care niciodată nu este în totalitate bună sau în totalitate rea, niciodată nu este albă sau neagră, ci gri, o culoare pe care Renașterea o prețuia mult, considerând-o echilibrată.

Viciile și virtuțile merg împreună în căutarea unui punct de echilibru. Iar atunci când îl ating, li se revelă adevărata fericire. Renașterea și-a căutat muzele, izvorul de inspirație, în cultura greco-romană, și s-a hrănit din ea, reabilitând numele marilor filosofi greci. Aceste valori au renăscut într-o altă lume, diferită de cea care le dăduse naștere, motiv pentru care, putând supraviețui în orice mediu, devin universale. Viciile și virtuțile constituie doi poli opuși, reprezentările Binelui și Răului, unde o mare importanță îi revine evoluției conceptului de Rău, al cărui maxim exponent este diavolul. De-a lungul primului mileniu creștin, arta nu a fost interesată de imaginea sa, ceea ce indică absența unei obsesii sociale a răului⁴⁶⁶. Reprezentarea sa capătă o importanță mai mare în secolul al XIII-lea, în timp ce, un veac mai târziu, caracteristica sa principală este statura gigantică, dovadă a modului în care perceperea sa evoluase⁴⁶⁷.

Omul renascentist a schimbat în totalitate societatea în care trăia, s-a confruntat cu lupte ce l-au pus față în față cu adversari necreștini. Aceasta poate fi o explicație rezonabilă a gradului ridicat de implicare al europenilor în componenta religioasă a societății, care constituia singurul liant în fața pericolului extern.

⁴⁶⁶ Robert Muchembled, *O istorie a diavolului*, traducere de Em. Galaicu-Păun, Chișinău, Editura Cartier, 2002, p. 19.

⁴⁶⁷ *Ibidem*, p. 31–35.

IX.2. Cărți spaniole din biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino

Constantin Cantacuzino a fost posesorul unei biblioteci impresionante, ce a constituit o temă de cercetare atât pentru români, cât și pentru străini, precum italianul Mario Ruffini. Cărțile din biblioteca stolnicului abordau teme variate, printre ele regăsindu-se și opere ale unor autori spanioli, având ca subiecte de referință filosofia, teologia și medicina.

Dintre tipăriturile cu temă filosofică remarcăm două volume, cuprinzând opere ale lui Aristotel, comentate de arabil cordobez Averroes, născut pe pământ andaluz în 1126. Sistemul filosofic conceput de Averroes încerca să concilieze filosofia lui Aristotel cu Islamul. Averroes distingea două căi de atingere a Adevărului: filosofia și religia, afirmând că nu există incompatibilitate între cele două. Cărțile prezente în biblioteca stolnicului erau *Quartum volumen Aristotelis De physico auditu. Libri octo cum Averroes variis in eosdem comentariis*⁴⁶⁸ și *Stagiritae Peripateticorum principis universam illam scientiam complectens, quam Methaphysicam covant vel sapientiam, quattuordecim digestam libris*⁴⁶⁹.

Primul volum are 508 file, legătura originală este în pergament și în prezent se află în posesia Bibliotecii Academiei Române, sub cota I 42633. Cel de al doilea volum are 404 file. Pe colofon stă înscris „Venetiis Apud Cominum de Tridino Montisferrati. MDLX”. Pe fila a doua se regăsește o dedicație, „Julius Manardus medicus et philosophus”. Pe pagina de titlu apare inscripția „ex libris Constantini Cantacuzeni” (trad. din cărțile lui Constantin Cantacuzino).

Filosofia spaniolă era, de asemenea, reprezentată în biblioteca umanistului român, de lucrarea fratelui dominican Domenico Bánez,

⁴⁶⁸ Corneliu Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român Constantin Cantacuzino Stolnicul*, București, Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă, 1967, p. 129.

⁴⁶⁹ *Ibidem*.

*Commentaria et quaestiones in duos libros Aristotelis Stagiritae de generatione et corruptione*⁴⁷⁰, publicată de tipografia Giunta la Veneția, în 1596. Despre Domenico Bánez trebuie spus că a fost duhovnicul Sfintei Teresa din Ávila, autoare a unei superbe opere mistice⁴⁷¹.

Cartea lui Bánez are 420 de pagini, legătura originală este în pergament, parțial deteriorată. Pe pagina de titlu apare inscripția „ex libris Constantini, Cantacuzeni”. Ex libris-ul a fost ulterior tăiat, menționându-se deasupra un alt proprietar: „Georgii Roguezeij. nunc autc”

De la asediul Vienei, a mai ajuns în biblioteca stolnicului și opera părintelui Francisco Murcia de Llana, profesor la universitatea din Alcalá de Henares, *Selecta circa libros Aristotelis de Coelo subtilioris doctrinae, quae in Complutensis Academia versatur, miro quodam ordine disposita, et in dilucidam methodum redacta. Per licentiatum Franciscum Murcia de Llana in insigni eiusdem Academiae Collegio Theologorum Collegam. Ad Deiparam Virginem de los Hoyos inter montes et rupes Conchenses circa oppidum de Pliogo constitutam. Anno M. DC. XXI (1621) Cum gratia et privilegio Caes. Majest. Mon<aste>ri Ingolstadii, Typis Wilhelm Ederi*, tipărită la Ingolstadt, în 1621⁴⁷². Pe pagina de titlu se regăsește inscripția: *Mon<aste>ri B<eatissimae> M<ariae> V<irginis> ad S. <Sanctam Crucem> Ordinis Cistercensis Catalogo inscripta N. 3.*

Medicina este reprezentată în cărțile din biblioteca stolnicului prin lucrarea evreului spaniol Abraham Abenhezra, intitulată *De luminaribus et diebus criticis*, cu multiple semne de lectură ale lui Constantin Cantacuzino⁴⁷³.

Din categoria culegerilor de epistole, remarcăm *Scelta di lettere italiane, spagnole e francesi de diversi classici autori, overo il Segretario alla moda, E proprio all'uso d'oggi, Che contiene un trattato in torno alla Pratica del Secretario, le Formole d'ogni genere*

⁴⁷⁰ Mario Ruffini, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, Editura Minerva, 1973, p. 102.

⁴⁷¹ *Ibidem*, p. 219–220.

⁴⁷² Mario Ruffini, *op.cit.*, p. 109; Dima-Drăgan, *op.cit.*, p. 139–140.

⁴⁷³ Mario Ruffini, *op. cit.*, p. 63.

di Lettere, col modo di spedir Patenti per gli Officiali, e Governatori et altre particolarità. Dedicato all'Illustriss. Sig. Capitano Giuseppe Mirto Signore dell'Olmo nello Filette, Patrizzo d'Eboli etc. In Napoli 1699. Nella nuova Stampa di Michele Luigi Mutio. Con licenzia de' Superiori, o ediție napoletană de la 1699, grupând epistole și scrieri oficiale, emanate de la curte sau guvern⁴⁷⁴. Cartea cuprinde 192 de pagini și se află la Biblioteca Academiei la cota I 12. 105.

Categoria căreia îi sunt dedicate cel mai mare număr de volume este teologia, cuprinzând cărți semnate de călugări iezuiți, dominicani și franciscani. Astfel, întâlnim lucrarea *Prediche per le Domeniche dell'avvento, editutte le altre fino a Quaresimi insieme con alcune Feste più principali. Del padre Emmanuel di Naxera della Compagnia di Giesu; prima Lettore di Sacra Scrittura nel Collegio della Compagnia nella Universita di Alcalà, e poi di Politica nell'Imperial di Madrid. Transportate dalla lingua Spagnuola nella Italiana dal Sig<no>r Girolamo Brusoni. Al Reverendissimo Padre D. Paolo Carrara Preposito Generale della Congregazione di Somasca. In Venetia, per li Baba. M.DCLVIII (1658). Con Licenza de superiori e privilegio, publicată la Veneția în 1658, a predicatorului spaniol Emmanuel Naxera. Născut în 1623, profesor de teologie la universitatea din Alcalá de Henares și de politică la Madrid, Naxera și-a publicat inițial un volum de predici la Madrid în 1648 și 1649, sub titlul *Panegíricos en los festividades de varos Santos*⁴⁷⁵. Volumul din biblioteca lui Cantacuzino cuprinde 426 de pagini.*

Din rândurile omileticii iezuite, opera cea mai veche din biblioteca stolnicului, după data de tipar, este *Orationes duodeviginti*, a părintelui catalan Petrus Ioannes Perpianus, editată la Ingolstadt în 1582⁴⁷⁶. Pedro Juan Perpiñán, născut la Elche, obișnuia să se semneze în titlurile cărților sale *Valentinus*, adică de loc din Valencia. A intrat de foarte tânăr în Compania lui Iisus și a studiat la Coimbra. A călătorit în Franța pentru a apăra dogma catolică în fața protestanților. Cartea lui Cantacuzino purta titlul *Orationes duodeviginti. Nunc*

⁴⁷⁴ *Ibidem*, p. 89.

⁴⁷⁵ *Ibidem*, p. 229.

⁴⁷⁶ *Ibidem*, p. 157.

primum in Germania in lucem editae. Permissu superiorum. Ingolstadii, Ex Officina Typographica Davidis Sartorii. Anno Domini M. D. XCII (1592). Are 560 de pagini. Conține o dedicație, „Franciscus Bencius ex Societate Jesu, Odoardo Fornesio Principi, S. P. D.” Prefața este semnată de Horatius Tursellinus. Legătura este de epocă, în piele maro, cu ornamente, parțial deteriorată. Pe coperta superioară, o stemă în medalion, cu următoarea inscripție: „Dei Gracia Episcopus Olomucenis Stanislaus Pawlowsky”. Pe pagina de titlu se află ex librisul stolnicului Constantin Cantacuzino și o însemnare anterioară, parțial distrusă de umezeală: *[Beatissimae Virginis Mariae ad Sanctam crucem Ordinis Cisterciensis Catalogo inscripta N. 4. Însemnarea atestă că lucrarea a aparținut inițial unei mănăstiri cistercite din preajma Vienei și a fost adusă în țară de ostașii români, în anul 1683*⁴⁷⁷.

Orationes duodeviginti cuprinde, din adevărata omiletică, predica *De Deo Trimō et Uno et Ecclesiae confessione*, ținută la Roma în 1553 în prezența Papei Pius al IV-lea și șase predici susținute la Paris împotriva protestanților în iulie-august 1566⁴⁷⁸. Exemplarul ce aparține stolnicului purta stema episcopului de Olomuc, Stanislas Pawlowski⁴⁷⁹.

Cartea călugărului franciscan Diego de la Vega, *Conciones quadragesimales super septem Poenitentiales psalmos, Auctore R.P.M.F. Didaco de la Vega Toletano Ordinis S. Francisci, Provinciae Castellae, et in Conventu S. Ioannis Regum Eiusdem Civitatis Sacris Theologiae Lectore. Nunc recens innumeris quibus antea scatebant mendis purgatae, varijsque et utilissimis ad marginem notis illustratae, Indice copiosissimo Rerum memorabilium, Locorum communium, et Sententiarum, adornatae. Permissu Superiorum. Venetiis, M.D.C.III (1604) Apud Societatem Venetam*, apărută la Veneția în 1604, după ediția princeps din 1595 și-a găsit, de asemenea, un loc în biblioteca stolnicului⁴⁸⁰. De la Vega a aparținut diocezei Castiliei a Fraților Minori franciscani și a predat Sfânta

⁴⁷⁷ *Ibidem*, p. 159–160.

⁴⁷⁸ *Ibidem*, p. 245.

⁴⁷⁹ *Ibidem*, p. 158.

⁴⁸⁰ *Ibidem*, p. 160.

Scriptură la școlile de pe lângă mănăstirea San Juan de los Reyes⁴⁸¹. Cartea sa cuprinde un Prologus ad Lectorem, un Index și 682 de pagini.

Așa cum înfățișa Mario Ruffini, exemplarul a căpătat o mare importanță datorită unei însemnări de pe foaia de gardă, semnată la 8 mai 1696, care dezvăluia următoarele: „Să se știe când au învățat jupanul Ștefănuță la dascălul eromonah Damaschin, mai dni 8, 7204.⁴⁸²” Deci, se dovedește faptul că Damaschin, cel care avea să devină episcop de Buzău și de Râmnic, a cunoscut o operă din omiletica romano-catolică.

Dominicanii sunt reprezentați prin predicile lui Luis de Granada, prieten intim al regelui Castiliei, Juan al III-lea, compilate în al treilea volum din *Conciones de tempore quae a Pascha dominicae resurrectionis ad festum usque sacratissimi Corporis Christi habentur*, editată la Lyon, în 1598⁴⁸³. Luis de Granada a fost autor de tratate ascetice și un mare orator. Predicile au ocupat cea mai mare parte a operei sale.

Ca fapt divers, mai poate fi remarcată și prezența unui volum de opere ce înainte aparținuse arhiepiscopului de Toledo, Alfonso Fonseca, cu o dedicație făcută acestuia de Erasmus din Rotterdam: „Reverendissimo in Christo patri, eidemque clarissimo principi, Alfonso Fonsecae Archiepiscopo Toletano, totius Hispaniae primati”⁴⁸⁴.

Cărțile din biblioteca stolnicului constituie exemplul ideal de influență culturală, venită dinspre Spania înspre spațiul cultural român, ceea ce se întâmpla la scurtă distanță în timp de traducerea în limba română a cărții lui Guevara, la începutul secolului al XVIII-lea.

⁴⁸¹ *Ibidem*, p. 248.

⁴⁸² *Ibidem*.

⁴⁸³ *Ibidem*, p. 162.

⁴⁸⁴ *Ibidem*, p. 205.

X. Concluzii

Evoluția relațiilor româno-spaniole în secolele XVI–XVIII a fost constantă, ea manifestându-se, practic, la toate nivelurile, de la cel politico-militar la cel social. Atât în Spania, cât și în Țările Române, prezența lor a fost receptată nu numai în documentele oficiale, ci și prin intermediul literaturii, ceea ce a lărgit semnificativ sfera de penetrare a informației. Pentru a înțelege într-o măsură cât mai mare Spania acelei perioade au fost necesare numeroase incursiuni și permanente raportări la istoria politică, socială, religioasă și festivă a Spaniei, la memoria ei colectivă prezentă în cronică, avize, piese de teatru, relatări de călătorie. Rapoartele politice spaniole au surprins activitatea dinamică a Țărilor Române din secolele XVI–XVII, informațiile transmise de Alfonso Carrillo au scos la lumină intrigile de la curtea transilvană, iar relatările călătorilor spanioli au prezentat țările române prin prisma primei descoperiri: de fiecare dată fascinantă.

De asemenea, a fost interesant și provocator să încercăm să reconstituim portretul principelui Gabriel Bethlen, el făcând subiectul, atât al relatărilor politice, cât și teatrale. Portretul său nu ar fi fost nici pe departe complet fără impresiile ducelui de Estrada, care a petrecut doi ani la curtea lui Bethlen, relatând în detaliu peripețiile, trăirile și experiențele.

Reprezentările teatrale ale pieselor cu subiecte preluate din spațiul românesc constituie una din contribuțiile originale în ilustrarea convergențelor hispano-române din perioada Secolului de aur, din cel puțin două motive. Pe de o parte, deoarece ne-au dat posibilitatea să actualizăm informațiile despre autorul piesei *Renunitul principe transilvan*, bazându-ne afirmațiile pe cele mai recente cercetări în domeniu ale hispaniștilor consacrați. Pe de altă parte, pentru că am putut aduce o serie de informații noi, necunoscute spațiului românesc

despre alte piese, precum *Regele fără regat* al lui Lope, unde s-a făcut remarcată figura lui Iancu de Hunedoara sau piesa lui Quevedo, care îl are printre protagoniști pe ambasadorul transilvan. Am reușit, credem noi, prin intermediul documentelor inedite folosite, să identificăm noi problematici ale relațiilor româno-spaniole, mult prea puțin abordate până acum, atât în România, cât și în Spania.

Mărturisim că am ales să investigăm problematica relațiilor româno-spaniole de la Renaștere la Modernism, cu intenția fermă de a depăși limitele unei viziuni istorice tradiționale și unilaterale, aducând în atenția receptorului tehnicile și materia primă a istoriei culturale, istoriei mentalităților, filologiei, filosofiei, bibliologiei, teologiei. Totodată, am încercat să aducem la cunoștință rezultatele preliminarilor ale cercetării noastre în mediul științific internațional, având în vedere permanenta interacțiune și colaborare cu cercetătorii și grupurile de cercetare asupra Secolului de aur. Reacția lor la preocupările noastre a venit prompt și pozitiv, includerea spațiului românesc printre direcțiile fundamentale de cercetare ale specialiștilor Secolului de aur semnificând umplerea unui gol de informație important.

Înainte de a pune ultimul punct și privind retrospectiv la tot ceea ce au însemnat acești ultimi ani dedicați tratării unei teme noi ca surse utilizate și descoperite, perspectivă, analiză și material științific de ultimă oră, ne exprimăm încrederea în continuarea studierii relațiilor româno-spaniole în secolele XVI–XVIII, despre care cunoaștem că mai există încă material inedit. Cu toate acestea, am preferat să nu îl folosim acum pentru a nu rupe unitatea lucrării, avându-l în vedere pentru valorificări ulterioare.